

115.

SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

115.

SZÁM

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

A
LENGYEL IRODALOM

IRTA

NAGYSÓLYMOSI JÓZSEF

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Nihil obstat. *Dr. Michael Marczell*, censor dioecesanus. Nr.
2819/1934. Imprimatur. Strigonii, die 18. Septembris 1934.
Dr. Julius Machovich, vicarius generalis.

Stephaneum nyomda r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. sz.
A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

I. A legrégibb idők.

(A XV. század végéig.)

1. §. *A középkori előzmények.* A mondai Piast¹ nemzetség uralma alá kerülő s a Warta vizénél fekvő (Polanie) törzsmezőkről, melyeknek főhelyei Gniezno és Poznań voltak (Ó- vagy Nagy-Lengyelország), a Felső-Wisztula menti (Új- vagy Kis-Lengyelország) területekre betörő pogány lengyel nép I. Mieszkó fejedelemnek és keresztény feleségének, Dubrawkának, Kegyetlen Bolesław cseh herceg leányának vezetésével 966-ban keresztény hitre tért. Ezzel az évszázadok óta változatlanul kezdetleges viszonyok között élő, barbár szokásokat követő,

¹ Megtartottuk a lengyel nevek eredeti írásmódját.

E szerint :

A lengyel *ą* a mássalhangzók előtt általában orrhangú *on-nak*, *a* *b* és *p* előtt ugyancsak orrhangú *om-nak* hangzik.

A lengyel *ę* a mássalhangzók előtt *a* *b* *p* kivételével orrhangú *en-nak*, *a* *b* *p* előtt pedig orrhangú *em-nak* hanzik.

A lengyel *ć*, *dź*, *ń*, *ś*, *ź* mássalhangzók *cs*, *dzs*, *ny*, *s*, *zs*-nek ejtetnek.

A *dź*, *ź*, *rz* mássalhangzók *dzs*, *zs*, *zs*-nek ejtetnek.

A *sz*, *s*-nek, *a* *cz*, *cs*-nek, *az* *l* a magyar kemény *l*-nek ejthető, *a* *rendes l* pedig a magyar lágyított *ly*-nek, de sohasem *j*-nek. Lágyítva ejtendőek ki az összes mássalhangzók, ha utánuk *i* következik. Ha pedig *ia*, *ie*, *io* vagy *iu* következik utánuk, ezek az összetételek egy szótagnak számítanak, mert ezekben az *i*-nek csak lágyító szerepe van. Az *y* külön *e* és *ö* közötti hang megjelölésére szolgál és *i* helyett soha sem használható. Azért a melléknévi értelmű lengyel családnevek nem *y*-nal, hanem *i*-vel végződnek.

Tehát Oleśnicki = Olyesnyicki, Mickiewicz = Mickjevics, Sienkiewicz = Senkjevics, Dąbrowski = Dombrowszki, Koźmian = Kozsmian, Męciński = Mencsinyszki stb.

betűket és írásjeleket nem ismerő, teljesen primitív kultúrfokon álló s a felvilágosodott Nyugattól messze lakó pogány lengyel nép belépett a magasabb műveltségű keresztény népek kultúrközösségébe.

A keresztény hit azonban csak lassan és sokára ver gyökeret a lengyelségben, mert a hithirdető papság idegen, nem beszéli a lengyel nyelvet, amely nyugati szláv nyelv, közeli rokona a tótnak, a csehnek, de az orosztól a sok német és latin kölcsönszó következtében élesen elüt. Püspökségek (legrégebbi a poznańi (poseni) püspökség, állítólag a magdeburgi érsekségnek volt alávetve, az összes új püspökségek azonban az 1000. évben alapított gnieźno (gnesen) érsekség hatásköre alá kerültek), kolostorok, plébániák és mellettük iskolák alakulnak a kereszténység ápolására, terjesztésére és meggyökereztetésére. A kolostorok a vallási, a közművelődési, sőt a gazdasági élet előmozdítói, de egyben a szellemi életnek is a tűzhelyei. A lengyel egyház szervezésével és függetlenítésével párhuzamosan haladt a lengyel állam megerősítésének, megszervezésének és függetlenítésének a törekvése a szomszédokkal, de elsősorban a német-római császár befolyásával szemben. Chrobry (Vitéz v. hős) Bolesław (992—1025) kemény harcok után végre függetleníti országát és II. Henrik császár halála után 1025-ben a pápától kapott koronával királlyá koronáztatja magát. S ezzel az ifjú, keresztény lengyel állam független királysággá lett.

A nagy király halála után bekövetkezett harcokban az országrészfejedelmek két évszázadnál tovább morzsolták szét az állam erőit és akadályozták meg a nemzet erőinek kifejtését. A teljes szétesésnek és a szétforgó csoltságnak csak az országnak 1320-ban történt egyesítése vetett véget amikor Lokietek Ulászló Krakówban királlyá koronáztatta magát.

A további évszázadok azonban a politikai küzdel-

mek közepette is megérlelik a kereszténységhez való csatlakozás gyümölcseit. A tengertől elzárt, erdőben, lápban gazdag, de termőföldben szegény, gyér lakosságú ország, melynek értelmiségét az egyház és a kolostorok képviselték, lassan az európai élethez közeledett. Nagybán elősegítette ezt a folyamatot a XIII. században kezdődő és a XIV. században tetőpontot érő német bevándorlás, főként gazdasági szempontból. A lengyel vásárhelyek európai városokká, önkormányzattal rendelkező községekké alakulnak, melyeknek polgársága az ipar és a kereskedelem által nagyban hozzájárult az ország gazdasági életének a fellendítéséhez. A középkori élet és forgalom összes útjaitól és középpontjaitól távol eső ország a XIV. században átvonulási területe lesz a nyugatról kelet felé irányuló kereskedelemnek. A német lovagrend megtörése után, a thorni békében, 1466-ban, Lengyelország a tengerig terjeszti ki hatalmát. A kereskedelem elől elhárul minden akadály és a nagy forgalmi úton, a Wisztulán, Danzigba özönlik az ország minden terménye. A kivitel következtében a földművelés, sőt az ipar is, eddig nem is képzelt fejlődésnek indul, úgy hogy az ország gazdasági ereje nő és anyagilag megerősödik.

A gazdasági megerősödés és fejlődés mellett lassan gyökeret ver a lengyel nép széles rétegeiben a kereszténység tanítása és szelleme is. A nemzeti szellem megnyilatkozását azonban megakadályozza a latin, az egyház nyelve. A szellemi élet az egyház kezében van. Képviselői hosszú időken át idegenek. Csak a XIII. század második felében akad a magasabb papi tisztségekben szép számmal már lengyel is, aki a lengyel nyelv használatára is gondot fordít és vigyáz arra, hogy tanítóknak csak olyan németeket alkalmazzanak, akik lengyelül is tudnak. A köznép a Szent Ferenc- és a Szent Domonkosrend tagjaiban hozzá közelebb álló, új tanítókat kap. Megszaporodnak a kolostori és a plébániai iskolák. Újra

épülnek a tatárjárásban elpusztult városok, melyeknek német polgársága azonban nem vesz részt a lengyel szellem fejlesztésében. A műveltség észrevétlenül emelkedik. Sőt a külföldi egyetemeken is megjelennek a lengyel tanulók. 1265-ben már lengyel natio is van a bolognai egyetemen. A kolostorok csendes celláiban tovább folyik a munka és az igehirdetéstől elfáradt szerzetes tollat ragad, hogy a hallott eseményeket az utókor számára feljegyezze. Megindul a tudományok művelése.

A szellemi élet kibontakozására, a tudományok terjesztésére, a műveltség mélyítésére és a tudományosság megalapozására döntően hatott a lengyel egyetem alapítása 1364-ben. Nagy Kázmér a bolognai egyetem mintájára létesíti az új egyetemet Krakówban. A krakóvi egyetemen három kar volt : jogi, orvosi és filozófiai ; a teológiai nem engedélyezte az eretnekségtől tartó pápa. A nagyszerűen meginduló egyetem fejlődése nem tartott soká. A század 80-as éveiben elburjánzott viszályai rövidesen eloltják a fáklyát, melynek pedig egy országot kellett volna megvilágítania. Lengyelország azonban nem nélkülözhetette többé az egyetemet. Nagy Lajos magyar király leányának, Hedvig királynőnek a litván Jagello herceggel kötött házassága Lengyelország számára megnyitotta a pogány Litvániát. És midőn a litvánok 1387-ben a lengyel papok által megkereszteltettek, papságot kellett nevelni, hogy az új hit megerősödjék a litvánok között. Tehát okvetlen meg kellett szerezni a pápától az engedélyt a teológiai kar megnyitására az egyetemen. IX. Bonifác pápától sikerül az engedélyt kieszközölni. Hedvig királynő halála előtt az egyetem javára felajánlotta összes ékszereit és drágaköveit. És Jagello király 1400-ban kiegészíti és a párisi egyetem mintájára újjá szervezi a krakóvi egyetemet. Az «Alma Mater» a XV. században nagy hírre emelkedik. A teológia mellett a matematika, a csillagászat és a filozófia tu-

dománya ér el magas színvonalat. Fénye messze ragyog. Egy színvonalon áll az olasz egyetemekkel és túlszárnyalja a németeket. Ide tódulnak a tanulni vágyó külföldiek: csehek, magyarok, olaszok, franciák, sőt svédek és angolok. Itt tanult többek között Kopernikus, sőt Faust doktor is.

A keresztény kultúrához hozzásimult lengyel szellem a XV. században, a Jagello-egyetem virágzásában végre kibontotta szárnyát.

2. §. *A latin irodalom.* A XVI. század elejéig a latin volt az irodalmi nyelv. Így volt ez szerte Európában. Latin volt a hivatalok, a bíraskodás, az iskola, az egyetem és az egyház nyelve. A nemzeti nyelv teljesen háttérbe szorult. De nehéz is volt az átvett latin betűkkel lengyelül írni, mert a lengyel hangokra: a, e, w, ś, ź, ć, dź, sz, ż stb. nem voltak külön, megfelelő jelek. Ez is nehezítette a lengyel nyelv érvényesülését. Egyébként azok, akik elsőként kezdtek Lengyelországban írni, idegenek voltak és a lengyel nyelvet nem ismerték. Alkotásaik között alig van jelentékeny. Annalesek a XII. századból, krónikák a XII. századból maradtak fenn. A legrégebb lengyelekről írt krónika az 1113. évvel szakadt meg. Írója idegen pap, akinek a nevét sem ismerik. Gallus Anonymusnak nevezik. Wincenty (Kadłubek) krakóvi püspök volt az első lengyel író, aki a XIII. században írta latin nyelvű krónikáját. A XIV. század legjobb krónikása Jan z Czarnkowa volt. Jelentőségben és dicsőségben valamennyin tútesz Jan Długosz (1415—1480) a halála előtt lwowi érseknek kinevezett krakói kanonok. 12 kötetes «Lengyelország történelme» c. munkájában bő áttekintést nyújt a lengyelség tetteiről a pogány időktől Nagy Kázmér király uralkodásáig. Nyelveket tanul, lengyel, német, magyar, cseh, orosz krónikákat gyűjt és tanulmányoz, összehasonlít és elemez, hogy 25 éves munka árán megírja a középkor

egyik legjobb történelmét, jól folyó latin nyelven, telve hazafias érzéssel. Egyéb munkái korának egyházi, gazdasági és társadalmi állapotaira nézve megbecsülhetetlen adatokat szolgáltatnak. Nemcsak nagy író volt, hanem tiszta jellem, nemesszívű és becsületes ember. Nagyban hozzájárult a magyar diákok otthona, a Bursa Hungarorum alapításához is.

Az annaleseken és krónikákon kívül szentek életéről szóló legendák és énekek is maradtak fenn. A szentek : Szent Szaniszló, Szent Kunigunda, Szent Szalome és a XIV. századból fennmaradt Szent Albert élete a középkor naiv hitét tükrözteti.

A tudományos élet virágzása szoros kapcsolatban van a krakóvi egyetemmel, amelynek tanárai közül kitűnő filozófusok : Jan z Glogowa, Jan ze Stobnicy, Michał z Wrocławia, matematikusok és csillagászok támadnak. A csillagászok közül a legkiválóbb Woj. Brudzew, akinek az előadásaiból nyerte tudásának alapját a XVI. század legnagyobb tudósa : Mik. Kopernik. (Copernicus.)

A latin irodalom bár kezdetben igen szerény, idők multával megerősödött és a krakóvi egyetem alapítása után tovább fejlődött s a XV. században feltűnt írók európai magaslatra emelik.

3. §. *Lengyel nyelvű írott emlékek.* Lengyel nyelvű irodalom ebben az időben nincs. A nép ajkán azonban mondák, énekek, dalok szálltak szájról-szájra, passiójátékok voltak, melyek mind nem maradtak meg írásban, de nyomaik megmaradtak a nép mai mondáiban és énekeiben. Amit leírtak, az csak a XIV—XV. századból való. A cseh nyelv hatása erősen érezhető ezeken az első emlékeken. Ezek elsősorban vallásos tartalmúak. A lengyel nyelv első írott emlékei közül való az «Isten-anya» c. ének, melynek első része a XIII. századból való. Ez az ének a lengyelség harci himnusza lett. Ezt énekeltek 1410-ben a grunwaldi csata előtt a lovagok és ezt

zengték 1444-ben a harci seregek a várnai csata előtt. XIV. századból való az «Üdvözlégység Mária» című ének. Inkább prózában jelentek meg a mástárgyú emlékek. Értékük inkább nyelvészeti, mint irodalmi. Ide sorolhatók «Az Úr imádsága», «Az üdvözlégység», a «Hiszekegy», a «Keresztút», és a «Floriáni zsoltár», mely a Dávid-zsoltárokat tartalmazza lengyel, német és latin nyelven. A XV. századból való az első lengyel nyelvű bibliafordítás, az úgynevezett «Sárospataki biblia». Vannak imakönyvek és imagyüjtemények. Nem hiányoznak a Krisztus és a szentek legendái telve csodákkal, tanulságokkal. Legnagyobb részét olaszból fordítottak. A középkor egyik legkedvesebb legendája ide is eljut és a lemondás nagyszerűségével a «Szent Elek legendája» itt is megkaphatja az olvasót, vagy hallgatót. Végre megszólal a középkori ember életfelfogásából származó sajátos jellegzetesség: a halál gondolata s vele a halálköltészet is. A kaszát tartó, sovány csontváz: a halál arra figyelmezteti az embert, hogy minden mulandó és ezért balga az, aki átadja magát az élvezeteknek és nem gondol a végső dolgokra. Ebből a tárgykörből való «A mester beszélgetése a halálról».

Világi tárgyú emlék kevés van, néhány történeti, hősenekre és kevés lírai töredékre szorítkozik. Mint érdekesség említésre méltó Słota rímbe szedett illemlése «Az asztalnál való viselkedésről és a lányok magatartásáról». Nyelvészeti szempontból értékkel bírnak a «mazovi szabályok», valamint a «Magdeburgi ítéletek» c. lengyel nyelvű fordítások.

A lengyel nyelvű írott emlékek messze mögötte maradnak a latin irodalomnak értékben, azonban nagy a jelentőségük a lengyel nyelv fejlesztése szempontjából, mert a nyelvet hajlékonyabbá, kifejezőbbé és gazdagabbá tették és előkészítették a talajt a nemzeti irodalom kibontakozása számára.

4. §. *A humanizmus első megnyilvánulásai.* A XIV. század második felében Olaszországban kezdődő renaissance és humanizmus nagy változásokat hoz létre Európa lelki és erkölcsi világában. A kialakuló új világnézet szembefordul a középkor ideáljaival. Egyenjogúságot szerez a földi élet szépségeinek és az érzéki életnek. Megingatja a tekintély elvét hitben és tudományban egyaránt. Követeli a gondolat szabadságát és aláveti magát a görög-római klasszikus művek befolyásának, amelyeket megcsodál és utánoz. Lengyelországban csak a XV. században jelentkezik az új szellemi áramlat Zbigniew Oleśnicki püspök pompás latinságú írásaiban, szintúgy a Livius modorában író Jan Długosz nagyszabású történeti munkájában. Ők azonban csak a forma utánczói és nem a szellem csodálói. A régi művek ismerete mélyebb hatással volt az idegen Kallimachusra és Celtesre, a lengyelek közül pedig főként Grzegorz z Sanoka lwowi (lemburgi) érsekre, akinek életrajzát Kallimachus írta meg, valamint Jan Ostroróg poseni vajdára. Ostroróg munkájában — «Emlékezés a köztársaság rendezéséről» — sürgeti a kormányzás reformját, az egyházi kérdéseknek az ország kérdéseitől való elválasztását, tiltakozik a Rómának való adózás ellen, követeli az általános katonai szolgálatot és a lengyel nép védelmére bátran kikel a németek beözönlése ellen. És mert még a XV. században is voltak lengyel földön kolostorok, melyek a lengyelek előtt bezárták kapuikat és a városok törvényes ítéletekért a német Magdeburgba fordultak, erőlyesen követeli ezeknek az állapotoknak a megszüntetését. Nem volt jogtalan a kiszólása: a «Ki Lengyelországban akar élni, az tanuljon meg lengyelül». A modern államrendszert követelő munka a XV. század második feléből való.

A humanizmussal szemben a krakóvi egyetem csak akkor foglalt állást, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a

humanizmusban a kereszténység számára leleplezett veszedelem rejlik. Erre az egyetem falain belül megindul a harc a scholastikusok és a humanisták között.

A humanizmus a XV. században csak néhány ember egyéniségére hat, a társadalom szélesebb rétegei azonban mozdulatlanok maradtak. Az irodalomban is csak csekély és nem számottevő nyomokat hagyott a humanizmus. Hatását csak a következő században fejti ki.

II. Az aranykor.

(A XVI. század elejétől annak végéig.)

5. §. *A kor rajza.* A XVI. század Lengyelország köz-állapotaiban nagy változásokat hozott létre. A lengyel társadalomnak a viszonyai és életkörülményei a nemesség javára rendkívül eltolódnak. Jagello Kázmér és János Albert királyoknak egy erős monarchia megteremtésére irányuló törekvései a nemesség ellenállásán megtörnek. A nemességnek az állam ügyeire növekvő befolyása az államformát a nemesség köztársaságává alakítja át. A vezetést a nemesség ragadja magához és egyre több jogot és kiváltságot biztosít magának. A parasztot a földhöz köti, vele munkáltatja meg földjeit s 1496-ban elveszi szabad költözködési jogát s jobbágy-sorsra kárhoztatja. A polgárságot is meggyengíti, eltiltja a földszerzéstől és a magasabb tisztségek viselésétől. Majd 1564-ben kimondja, hogy a polgárság az ipartermékeket csak a vajda által évenként megállapítandó árszabás szerint árusíthatja. S míg a behozatal és kereskedelem tekintetében a külföldi kereskedők teljes szabadságot élveztek, addig a polgárság külföldi áruk eladásával nem foglalkozhatott és külföldre nem utazhatott. Ennek következtében a polgárság helyzete rosszabbodik s az ország gazdaságilag elgyengül, bár a nemesség, mely kizárólagosan vidéki birtokainak művelésére adta magát, vagyoniilag megerősödött. Az ország külpolitikai helyzete ezalatt egyre komolyabbra fordult s a csak az imént felszabadult moszkvai orosz nagyfejedelem Litvániára veti szemét és már 1515 körül kezdte szőni Lengyelország fölosztásának első tervét.

6. §. *A humanizmus* ebben a században már szélesebb körökben jelenik meg; otthonos a püspökök udvaraiban, a nemesség kastélyaiban és mióta I. Zsigmond (1506—1548) neje, — a milánói Sforzák családjából való Bona — nagy műveltségű kíséretével Olaszországból megérkezik, szükségessé és divatossá válik. A XVI. század humanizmusát már nemcsak a görög-római klasszikusok nemes formáinak, pompás nyelvezetének a megcsodálása és utánzása, hanem már szokásaik, gondolataik, ideáljaik átvitele jellemzi. Ilyen szellemmel telített volt Krzycki (1482—1537) gnieznoi érsek, valamint Dantyszek János ermelandi püspök is. Költő, diplomata és püspök mind a kettő. Ismerik jól és csodálják a római költőket, ismerik a külföldi humanistákat és ügyesen utánozzák őket. Igazi költői tehetség, akinek műérzéke is volt, csak a korán elhalt Klemens Janicki (1516—1543). Gnesen környéki földműves fia, aki nagy pártfogói segítségével tanul a padovai egyetemen. Romantikus lélek, szereti a fényt, a pompát, a gondtalan életet. Szerelmi költeményeiben ott van a könnyed életvidorság is. Költészetének alaphangja bánatos és merengő.

Az ország belső állapotainak változásai közepette is tetemesen nő a kulturális színvonal. Irni kevesen tudnak még, de a művelődés egyre szélesebb körű. E műveltség már teljesen humanista, klasszikus alapon áll. A német hatást felváltja az olasz kultúra hatása.

7. §. *A hitújítás.* Ebbe a lassú, de állandó fejlődési menetbe hirtelen belerobbant a reformáció. A vallási újítások, az új tanok hamarosan megjelennek Lengyelországban is. A német városok azonnal csatlakoznak az új vallási mozgalomhoz. A politikával foglalkozó nemesség azt vélte, hogy az egyházi ügyekbe, vallási dolgokba épp úgy van beleszólási joga, mint a társadalmi és államkormányzati ügyekben. A nemességnek tetszett az új tanítás, mert megszabadította őt az egyháznak szigorú

bíráskodásától, viszont a dogmákkal nem törődött. Az egyház azonban nem engedett, erre sokan visszatértek az egyházba. Egyébként is a reformáció támasz nélkül volt, mert az udvar katolikus maradt, a főpapok közül senki sem tért át az új hitre, a parasztság, a kisvárosiak és a kisnemesség, főként Mazoviában, hűségesen kitartott az egyház mellett. Későn is lépett fel, csak 1548 után, amikor a reformáció áradata egyes patakokban folyt szét és szektákra szakadva egymás ellen harcolt, így többé nagyobb eredményt nem érhetett el. Így a katolikus egyház szívós kitartása teljes győzelmet aratott a szétforgácsolt protestánsságon. A mozgalomból a legnagyobb hasznót a lengyel nyelv húzta. Az újhítűek, hogy eszméiket minél szélesebb rétegekben elhínhessék, anyanyelvén szóltak a néphez, lengyelül nyomatták ki a bibliát és a papság s az egyház ellen irányuló, lengyel nyelvű verseket szórtak szét a nép között. A katolikusok védekezése hasonló eszközökkel folyt. Így a megvetett és az évszázadok óta elnyomott nyelv szóhoz jut s rövidesen irodalmi nyelvvé nő.

De, hogy a mozgalom minél nagyobb körökben terjedhessen, szükség volt a nyomtatott szóra. A kéziratok drágák és ritkák voltak. A könyv ezzel szemben olcsóbb és megközelíthetőbb volt, így megvehetette minden nemes. Az első lengyel nyomda 1475-ben létesült. Jelentőségre azonban csak a XVI. században emelkednek a nyomdák, amikor az új vallást követő főurak és nemesség a saját birtokain létesítik őket, hogy ott új vallási könyveket nyomassanak; a XVI. század végéig ezen nyomtatványok száma eléri a tízezret, ami a kort tekintve, igen sok. Az első lengyelül nyomtatott könyv a «Lélekország» c. imakönyv volt, melyet 1514 körül fordított a lublini Biernat. Ugyancsak ő volt a szerzője az első rímbeszedett mesék lengyel kiadásának, mely «Ezópusz élete» címmel 1522 körül jelent meg. Mindkettő töre-

dékben maradt meg. 1521-ből való Jan z Koszyczek fordítása a «Salamon király beszélgetése Markalffal» és 1522-ből való Baltazar Opecé fordítása a Szent Bonaventura-féle «Krisztus urunk élete.»

A szellemi mozgalmakban a krakóvi egyetem és az egyre nagyszámú iskolák nem vesznek részt. A krakóvi egyetem e korban nem felelt meg feladatának. A humanista szellemmel való harca és szembe fordulása elveszi jó hírnevét a társadalom előtt. A hallgatók tömegesen külföldre mennek. Tanítási módja elavul. Tehetséges és tudós férfiak nem igen pályázták meg a rossz fizetés miatt a tanszékeket. Az egyetem hanyatlása teljessé lesz. A tudományos élet hanyatlását nem állítja meg az újonnan létesített két egyetem sem. Mert sem a Báthory által 1579-ben Wílnóban alapított egyetemnek, sem a nagy Zamoyski által 1595-ben felállított zamość-i egyetemnek nem volt elegendő anyagi ereje és jó tanári kara.

A középiskolák, úgy az 1654-ben behozott jezsuiták vezetése alatt állók, mint a protestáns felekezetűek nagyon komolyan foglalkoznak a vallástannal, a hit dogmaival és eredményesen tanítják és nevelik a rájuk bízott ifjúságot, de az általános szellemi mozgalmakon, főként a humanizmusén, kívül állanak. Így csak természetes következmény, hogy a humanizmus az egyetemi viszonyok és a középiskolák tanítási iránya következtében a XVII. század első felében lassan lehanyatlik.

A humanizmus, a hitviták s a nemzeti élet fellendülése rendkívül fejlesztőleg hatott a nemzeti szellem kibontakozására, mely a XVI. században végre megteremti a lengyel lélek első nagy képviselőit.

8. §. *A költészet.* A hivatásos hitvitázók, prédikátorok és tanácsadók tömegéből messzire kiemelkedik az első tisztán lengyelül író férfiú, Mikolaj Rej z Nagłowic (1505—1569). Autodidakta, aki ifjúkora mulasztásait

férfikorában igyekszik pótolni s a reformáció hatására írni kezd. Eleinte tüzes polemikus, aki szenvedélyesen támadta a katholicizmust, később lelohadt és mint szelídlelkű lelkiismereti tanácsadó lép fel «Postilla» című prédikációgyűjteményében. Megkísérli a humanisztikus művek népszerűsítését és átdolgozván Marcellus Palingenius «Zodiacus vitae» c. munkáját 12 könyvben terjedelmes tankölteményt ír 1558-ban «Egy tisztességes ember életének rajza» címen, melynek az akkori Lengyelországnak erkölcsére és műveltségi állapotaira vonatkozó szatirikus kitérései rendkívül érdekesek. «Állatkert»-ben (1562) dicséri és korholja az embereket és a különböző társadalmi osztályokat. A maguk idején közkedvelt «Tréfák» ma teljesen izetlenek. Élete végén utolsó és legérettebb alkotásában «A tisztességes ember élete» című prózai művében a klasszikus ókor anekdotáival fűszerezve öserejű, képekben gazdag nyelven, meleg érzéssel, de éles és humoros jellemzéssel megrajzolja egy vidéki nemesembernek az eszményképét. Nevelését, hadiszolgálatát, működését az országgyűlésen, családalapítását, a vidéki élet örömeit. Jóságos szív, derült kedély, a falusi élet egyszerű örömeinek a szeretete, a könyvek kedvelése és az Isten előtti élnék felelősségtudat elemeiből tevődik össze a tisztességes ember képe. A lengyel nemesség gondolkodásának tükröképe ez az erkölcsbölcséleti munka.

Rej későbbi éveiben búskomorra lett s lelkére ráborult az ország jövőjén való aggodás, fájdalom érzete. A hazafias érzés így már az első lengyelül író ember munkáiban elfoglalja azt a helyet, amelyet később a nemzet életében be fog tölteni a nagy megpróbáltatások idején. Munkái kora műveltségének és erkölcsi felfogásának forrásai, melyekben a sajátyszerű lengyel természet képviselőjeként lép fel a költő maga.

Jan Kochanowski (1530—1584). A nemzeti irodalom

tulajdonképpen megteremtője, akihez két évszázadon át nincs hasonló, aki megalkotta a nemzeti irodalom nyelvét, alakjait, stílusát, akinek számtalan követője és utánzója támadt, szintén kislengyel nemes volt: Jan Kochanowski. Jómódú nemesnek a fia, aki 1545-ben már a krakói egyetem tanulója. Tudásszomját hazája nem elégíti ki, azért Olaszországba megy, majd 1555 táján Párisba. Itt Ronsard francia költő nagy hatással van rá. Alighanem tőle tanulta meg értékelni a nemzeti nyelvet s valószínűen az ő buzdítására szólaltatta meg anyanyelvén érzelmeit. A latin nyelv és vers iránt táplált tartós vonzalma ellenére is főműveit lengyel nyelven írja, amely a klasszikus stíluson csiszolva mintaszerűvé vált. 1557-ben visszatér hazájába, ahol rövidesen a kancellária egyik altitkára lesz. Hazájának zűrzavaros állapotai nagy hatással vannak rá és ő a valódi egység, a harcias szellem és a királyi hatalom tekintélye mellett politikai költeményeiben is felszólal. Az udvari életet megűnja és ezért jószágaira vonul vissza, ahol családjának és a költészetnek él.

Mint költő elsősorban lírikus volt, epikai és drámai alkotásai már nem oly mesteriek. Szerelmi és oktató, de főleg vallásos lírája a külföldön is feltűnést keltett. «Dalok» c. munkája latin elégiákat és lengyel dalokat tartalmaz. Hazafias, bölcselkedő és szerelmi hangot üt meg bennük. Szerelme szemérmes, lángoló, gyengéd, de mindig szívből fakadó. Szerelmi dalai mindenkor a lengyel irodalomnak a legszebb dalai közé fognak tartozni. Atyai fájdalma megrendítő erővel tör ki sztoikus nyugalmából, amikor leánykáját, Orsolyát két éves korában elvesztette. Az elvesztettre való emlékezés feltépi a néma fájdalmat a vigasztalan költő szívében, aki lázadozva perbe száll az Istennel, de végül alázatosan meghajlik a Gondviselés rendelkezése és a 19 költeményből álló «Halottsiratók» (1580) sorozat

tot, amelyben leánykájának örök emléket állított, művészi egésszé fonva egy álommal fejezi be, amelyben régen elhalt anyja kis Orsolyával a karján megjelenik neki s megvigasztalja meggyötört szívét. A személyes érzelemnek ilyen kitörése, gondolatainak és formájának a mélysége és tökélye a költeményt remekművé avatták.

Egész életének hű kísérői a «Tréfák» c. három könyvének tréfás költeményei. Költői napló ez, de a tréfáknak, társas daloknak, rejtvényeknek, erkölcsi és szatirikus képeknek, szerelmi és bordaloknak, imáknak és panaszoknak, politikai, irodalmi és harci verseknek tarka összevisszaságában nem lehet kibogozni a mögöttük vagy köztük lévő életfonalat. Hangja hol pajzán, hol epés, hol gyengéd. Nagy népszerűséget szereztek a költőnek életében és az utódok másfélévszázadon át utánózták és merítették belőle.

Hazafias érzéséből két politikai költemény származott, amelyet Padniewski és Myszkowski alkancellárok kívánságára írt «Satyr» és «Egyetértés» címen. Nagy sikert aratott, főként a Satyr, melyben a különböző felburjándzott üzelmekről, a pazarlásról, a vallási egyenetlenségekről, az állam védtelenségéről szól többek között, ám az éles satíra élet letompította azzal, hogy tanulságos oktatást közöl a hősök neveléséről.

Ugyancsak Myszkowski püspök buzdítására fordította le és 15 évi, többször megszakított, munka árán tökéletesen visszaadta s nagyszerűen beleilleszkedve az ószövetségi énekes hangulatvilágába utánaköltötte Szent Dávid zsoltárait. Zsoltárfordítása páratlan. Költői nyelve itt kulminál teljes pompájában. Fenség és hév, szívszaggató fájdalom és buzgó esdeklés buzog a csodálatosan hajlékony nyelvből, mely pompásan belesimul a versemértékek keretébe.

Báthory István trónralépése új bizalommal tölti el a

költőt, aki tollat ragad, hogy a nagy király politikai terveit előmozdítsa és megírja «A görög követek visszautasítása» című klasszikus drámáját. A dráma Menelaus és Odysseus sikertelen trójai békekövetségéről szól, de célja az, hogy a nemességet a Moszkva elleni hadjáratra buzdítsa.

A «természetes költő»-vel, Rejjel szemben Kochanowski született költő, akit tanultsága avat művésszé. Klasszikus alapokon áll, de költői tehetsége kiemeli őt a pusztá utánzásból és ha tanultsága a klasszikus gondolatok, fordulatok, tárgyak és formák felidézésére is készteti, belső készsége, lírai természete érzelmeinek sajátos és egyéni kifejezőjévé teszi, ezért tud harmónikus, kiegyensúlyozott és önmagával teljesen kibékült költő lenni s ezért lett költészete oly egyedülállóvá, sőt művészivé.

Köréje több költő sorakozik, bár nagy tehetségek nincsenek köztük. Kiemelkedőbbek a korán (1581) elhunyt Mikolaj Sęp Szarzyński. Szelid bú és merengés vonul szonettjein végig, melyekben az örök és az igaz szépséget énekli. «Nehéz szeretni és nem szeretni.» Nem szeretni nehéz, mert a szeretetet a természet belénk oltotta. De nehéz szeretni, mert minden, amit szeretünk, mulandó és romlandó. És Sebastjan Klonowicz (1545—1602). Mindkét nyelven írt leíró, moralizáló, szatirikus költeményeiben éles elmét és jó megfigyelő tehetséget árul el. Latin művei azonban «Roxolania» és «Victoria deorum» felette vannak a lengyel nyelvű «Tutajozás a Visztulán» és a «Júdás erszény» c. műveknek. Hozzájuk méltó a pompás nyelvezetű bukolikus költő, egyben az utolsó humanista költő: Szymon Szymonowicz (1558—1629).

A próza többoldalúbb és dúsabb fejlődést mutat a költészettel szemben. A latin nyelv azonban a történelmi és politikai irodalomban teljesen háttérbe szorítja

a lengyel nyelvet. Az ország politikai változásainak megfelelően a politikai irodalom nagyon meggazdagodik. Legkiválóbb művelői: And. Frycz Modrzewski, akinek a társadalom átalakítására és összes alkotó elemeinek szerves fejlesztésére irányuló rendszeres reformtervezetében megszólaló államelmélete a maga korában egyedülálló volt. Főműve a «De Republica emendanda» 1551-ben jelent meg. St. Orzechowski korának valószínű publicistája megrendítő szavakkal juttatja kifejezésre hazafiúi aggodalmait, azonban túlzó theokratikus államrendszerét kora sem értékelte, írói tehetsége annál nagyobb befolyást biztosít számára. Ł. Górnicki politikai írásaiban a királyválasztási jog reformjáért száll síkra. A műveltség és kortörténeti szempontból, de az irodalom szempontjából még fontosabb nemes előadású, pompás nyelvezetű munkája az «Udvari ember» (1566), amelyben az olasz Castiglione «Cortegiano»-ját lengyel viszonyokra alkalmazva ültette át.

A vallásos irodalom és a hitviták tovább termik a megkezdett irányban nagyszámú műveiket. A leghatalmasabb alkotást: a Biblia lefordítását Jakób Wujek jezsuita teremti meg 1599-ben. A kor legnagyobb hitszónoka: Piotr Skarga Pawęski (1536—1612) jezsuita. Számos előkelő család megtérítője, akinek az «Isten egyházának egységéről» (1576) című műve a katolikus hitvédelemnek a görög nem egyesült felekezetekre vonatkozóan egyik legjobb alkotása. Kiváló teológus, történetíró, kiadja a «Szentek életé»-t, de hazáját féltő, szerető politikus is. Országgyűlési hitszónoklatai «Kazania sejmowe» (1597) a lengyel szónoklat gyöngyei. Megrendítő erővel hirdeti a megújhodást és látnoki szemmel rajzolja az Isten büntetése és a belső állapotok természetes következménye gyanánt a nemzetre nehezedő, súlyos megpróbáltatásokat. Mély hazafisága adja az erőt, a tüzet nemzetét fájdalmasan ostromozó ajkára.

Lángszava azonban nem tudja nemzetét a bekövetkezendő katasztrófáktól megmenteni.

A történelem is tovább fejlődik, így sok művelőre talál. Lengyelország krónikáját (*Kronika polska*) megírja Joachim Bielski. Tanult történétíró és éles politikai ítélőtehetségű monografikus Reinhold Heidenstein.

Az évszázados kulturális és irodalmi, sőt gazdasági hátramaradottságot a XVI. században hirtelen és hatalmas fellendülés követi. A röviddel azelőtt egyedül uralkodó latin nyelv átadja a helyét a lengyel nyelvnek, amely leveti nehézkességét, csiszolatlanságát és a humanizmus hatására hajlékonyá, a legkülönbözőbb érzések, benyomások és gondolatok kifejezésére alkalmassá válik. Született és tanult költői, írói támadnak, akik ösztönzést a régiektől nyernek, akiknek alakjait, világnézetét és életfelfogását magukévá teszik, eltanulják és utánozzák ugyan, de nem szolgailag és közönségesen, hanem nemzeti szellemükben megfürösztve a lengyel lélek sajátosságainak a megszólaltatói lesznek úgy a szárnyait kibontó lírai költészetben, mint a gazdag termésű prózában. S mialatt a lengyel lélek a művelt népek elé tárja kincseit, azalatt a lengyel kultúra, szokás, írás és nyelv az ország határain túlra messze Kelet felé nyomul. Hatására az ország keleti része leveti orosz-orthodox elszigeteltségét s nemcsak az udvar, a főurak, hanem a nemesek és a városokban a polgárok is ellengyelesednek és orosz-sága mellett csak a paraszt maradt meg. A Zsigmondok kora valóban arany századot jelent belső előhaladásban és látzólag külső hatalomban is. A fény és a virágzás közepette a lengyel költőket, írókat, politikusokat és szónokokat mégis balsejtelem üli meg, mert szorongással és félelemmel tekintenek az ország gyászos jövője felé. Balsejtelmük nem volt ok nélkül való, mert a folyton megújuló királyválasztások az ország felosztásának a csiréit hordozták méhükben. Így a fény mögött ott állott az árnyék is.

III. A tizenhetedik század.

9. §. *A kor rajza.* A XVI. század a lelki harcok kora volt s gazdag irodalmat tudott teremteni. A XVII. századot a hatalomnak, a kultúrának, az irodalomnak, az ország külső-belső életének lassú, de állandó hanyatlása jellemzi. Az ország fejlődését az 1573-i alkotmány megállítja. A katolicizmus teljes győzelmet arat, a protestantizmus elsorvad s egyik szektáját, az ariánusokat 1658-ban kiűldözik az országból. A szellemi színvonal fokról-fokra csökken. A nemeség az arányszabadságot védelmezi, élvezi és előnyeit kihasználja. E bonyodalmak között születik meg az először 1652-ben megtett liberum veto-val a politikai életben a teljes anarchia, amely egyetlen tag tiltakozó szavával meggátolja az országgyűlések életét. A lavina elindult, pedig folytonos csatazaj tombol az ország határain belül és az ország határai körül. A legnagyobb kiterjedésre jutott birodalom folytonos harcok színhelye. A folytonosan megújuló svéd, orosz, török harcok, a szörnyű kozáklázadás alapjaiban megrázzák az országot, bár győzelem kíséri a lengyel fegyvereket. Rövidesen azonban kikerülhetetlenné válik az ország felosztása. 1654-ben Károly svéd király megtámadja Lengyelországot; a nemesség cserbenhagyja a királyt és Warszawa, Kraków a svédek kezébe kerül, míg az orosz cár Kievet szállja meg és Vilnóig vonul, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem, Chmielnicki kozákvezér és a brandenburgi választó szintén Lengyelországra támadnak. A király az osztrák Sziléziába menekül. A kétségbe-

ejtő helyzetben felébredő hazafias érzés Częstochowa pálos kolostor falainál visszaveri a svédeket. Ennek a híre felrázza Lengyelországot s a fegyvert megragadó nemzet kiveri a svédeket, a brandenburgi választó a német császár nyomására visszavonul, az orosz pedig fegyverszünetet köt, Rákóczi és a kozákság visszavonul. A lengyelség új erőre kap és Sobieski vezetésével 1683-ban felmenti Bécset a török ostrom alól és a törökségre döntő csapást mér. A hős király harcai után rászakad a nemzetre a megpróbáltatások hosszú láncolata. A fizikai harcok folyamán háttérbe szorult az irodalom. A nemesség állandóan nyeregben van, kezében kardot forgat és nem tollat és ha mégis íráshoz fog, akkor vagy azért ír, hogy az eseményeket lejegyezze, vagy azért, hogy szórakozzék. Minden, ami azelőtt írásra ösztökölt, most háttérbe kerül. Hanyatlík. Látszólag semmi sem változott. A formák ugyanazok, a nyelv jó, csak kissé mesterkélt, a költészet, a szónoklat, történetírás számos művelője az uralkodó világnézet kifejezője, a klasszikus ókor hatása alatt áll. Csupán az új, önálló utakra való előtörés benső, hatalmas ösztöne hiányzik innen. A humanizmusért való lelkesedés megszűnik s a szabadabb szellem új formáit, forrásait, a tudás új elemeit másutt kellett keresni.

E században az egyetem tovább hanyatlík. A wilnói és zamości egyetemek alig adnak életjelt magukról. Külföldre most csak a mágnsók utaznak, de nem tanulni, hanem szórakozni. Az iskolák száma megszorodott. Terjeszkednek a jezsuiták és a piaristák. Iskoláikban sok a kívánni való, mert túl sok időt fordítanak a teológiára és a latin nyelvre. A hanyatlás szembeütő.

A végnélküli háborúk gazdaságilag is kimerítik az ügyis elnyomott polgárságot és elzüllesztik a parasztságot.

10. §. *A szellemi élet.* A külső és belső körülmények-

nek nyomasztó hatása ráfekszik az irodalmi életre. Az írói munkásság alapja a klasszikus ókor, az uralkodó szellem azonban a katolikus szellem. E kor költészetének a főképviseelője a klasszikus műveltségű Sz. Szymonowicz (1558—1629.) Az utolsó humanista Theokritost és Vergiliust utánzó «Falusi idillek» (1614) c. művében a lengyel falusi élet hű és idillikus képeit rajzolja. Legkiválóbb követői a két Zimorowicz testvér: a korán elhalt, nagytehetségű Szymon és Józef Bartłomiej. Piotr Kochanowski 1618-ban lefordítja Tasso «Gerusalemme»-jét és Ariosto «Orlando furioso»-ját s benne új hangot üt meg. Kiválik mellette a keresztény Horatius: M. Sarbiewski jezsuita. Hazafias szellem hatja át Wes. Kochowski (1633—1699) férfias líráját, mely nyomon követi korának nevezetes eseményeit. Olasz és főként francia hatás alatt áll Andrzej Morsztyn (1622—1700) elméskedő, pajzán, érzelmeshangú és szerelmi tárgyú lírája. A francia hatás Corneille, Racine, majd Lafontaine átültetésével erősödik, az olasz pedig Marini, Loredano, Guarini, Ariosto és Tasso mellett kiszélesedik a lírikusokra is, az élen a gáláns Concetti-vel.

E kornak a legproduktívabb írója Wacław Potocki krakóvi pohárnok volt (1622—1696). Főmunkái csak a XIX. században jelentek meg s trilógiájának két főrésze pedig csak 1908- és 1917-ben. Ariánus volt, ki elfogultságot akkor sem vetközte le, amikor katolikussá lett. A különböző sorscsapásokban a Múzsáknál keresett vigasztalást. Rengeteget írt és a legkülönbözőbb tárgyakról. Legjobb alkotása a «Chocimi hadjárat». Főműve, melyet élete utolsó évtizedében alkotott, a címerek eredetét, allegorikus jelentéseit és szimbolumait tárgyaló «Címerkönyv» (1696), a bohóságokat és elbeszéléseket tartalmazó «A bohózat kertje» és a politikai és erkölcsi elmélkedéseket tartalmazó «Morália». A hármasmű szerkezete laza, rövid és hosszú költeményeit csak az irány-

zatuk foglalja össze. Nemes eszméi a vallásosság, a hűség, az erkölcsösség, a függetlenség, a kötelességtudás szolgálatában állanak. Nyelvezete színpompás, képekben gazdag, erőteljes. Kár, hogy szatirikusan erkölcsbölcslő költészete nem hathatott korára, mert a költő nem hozta nyilvánosságra. Hősi eposzokat írt S. Twardowski.

A próza a hitszónokok tere. Történeti és politikai művek nagyszámúak. Főként az emlékirat van divatban. Sz. Starowolski, Kochowski és Rudawski, Radziwiłł kancellár emelkedtek ki különösen írásaikkal. Előadásmódja, ötletessége és humora teszi érdekessé I. Chr. Pasek emlékezéseit. A politikai írók közül a szellemes, művelt, de elfogult And. Fredro tűnik ki. A szónoki próza Birkowski s a polyhistor Starowolski (1588—1656) műveiben további fejlődést mutat.

Egyébként a szellemi élet művelése lassan teljesen a művelt főúri osztályok és a magasabb méltóságok sajátja lesz. Így ír epés szatírákat az oligarcha Kr. Opaliński pozeni vajda, testvére, a főudvarmester szatírákat, veje, St. Lubomirski, a koronamarsall, a legkülönbözőbb tárgyról prózában és versben ír. Ez a főrangú költészet azonban nagyobb művet nem tudott teremteni.

A XVII. század az ország fizikai erőinek felörlési ideje. A szellemi erők stagnálnak; nagyot nem tud alkotni, újat nem tud teremteni, de a régít konzerválja; hazafias érzés nem hiányzik, sőt hősi áldozatra kész, de nem tud erőt venni az önzésen. Az irodalom mindennek a keresztmetszete, amelyből teljes élességében kitűrködik a hanyatlás, az alkonyodás egész képe.

IV. A legnagyobb hanyatlás kora.

1697-től 1763-ig.

II. §. A kor rajza. A XVII. században meginduló hanyatlás most halálthordó zsibbadtsággá fajul. A szász királyok II. Ágost (1697—1733) és III. Ágost (1733—1763) kora a lengyelség tespedési kora. A nemesség önzése megakadályoz minden haladást, az «arany szabadság» fenntartásáért szövetkezik az ország legnagyobb ellenségével, az orosz cárral is. Liberum veto-jával megakadályoz minden törvényhozói tevékenységet s korlátlan hatalommal elnyomja a parasztságot. II. Ágost változtatni akar az áldatlan viszonyokon és örökös-korlátlan királysággá próbálja alakítani az országot, a nemesség azonban megköti 1715-ben a tarnogródi confederatiót és Nagy Péter orosz cárhoz fordul segítségért. Az orosz sereg benyomul Lengyelországba és a királynak békét parancsol, amelyet aztán 1717-ben törvényerőre emel a «Béke-országgyűlés». A béke látszatönállóságot biztosít az országnak, melynek hadseregét 20.000 főre zsugorítja. Az orosz befolyás nő s a békének nincsenek áldásai. A haladás szelleme, az állami és a közélet, sőt a vállalkozási kedv hiányában a gazdasági élet is megdermed. Ipari és kereskedelmi élénkség csupán a III. Zsigmond (1600) óta székhelyé lett Warszawában van. S míg II. Ágost ellen a nemesség, addig III. Ágost a nemesség és a nemesség által megválasztott St. Leszczyński király ellen fordult segítségért az orosz cárhoz. St. Leszczyński lemond s kárpótlásul Lotharingiát kapja,

ahova lengyel ifjakat vonván körébe, azoknak kiképzésével jótékony és elevenítő hatással volt hazájára. III. Ágost az orosz cárnak köszönhetette koronáját és Lengyelország teljesen az orosz hatalomtól kezdett függni. A társadalom erkölcsi hanyatlásával így beállott a politikai válságok szomorú alakulásaiban az egész nemzet válsága s Lengyelország hatalmának jelentősége eltűnik. Lengyel földön orosz az úr, akárcsak saját tartományában s az országban állandóak a zavargások, az országgyűlés nem jön össze s a hős lovagok utódai «utaznak, isznak, szórakoznak...». Ilyen körülmények között a szellemi élet csenevész virág s a gondolatokban szegény, alakra esetlen költészet satnya.

12. §. Az irodalom. Tartalom nélküli himnuszok, vallási és aszketikus könyvek, rendeletek, prédikációk özönével jelennek meg, de értékes munka nincs. Egyszerűségével, őszinteségével kiemelkedik E. Drużbacka főként szatíráival, komikus verseivel I. Baka, lengyel történeti tárgyú szomorújátékokkal W. Rzewuski s kora eseményeit tárgyaló történelmi munkájával pedig Eraz. Otwinowski. A tunya, durva és élvezeti élet ellen néhány felvilágosult pap lassan ellenhatást gyakorol. Az ellenhatást mindenekelőtt a politikai süllyedés nyomasztó érzete szüli a vezető szellemeknél, mint St. Leszczyński királynál, kinek «Szabad szózat a szabadság biztosítására» című röpirata Modrzewski kora óta legrészletesebb reformtervezet a lengyel politikai irodalomban. Leszczyński az új idők eljövetelét azzal segítette elő, hogy udvarában (Bar és Nancy, meghalt 1766) maga köré gyűjtötte azokat, akik később a reformok úttörői voltak.

A kor legnevezetesebb reformharcosa: Stanisław Konarski (1700—1773) piarista szerzetes volt. Főérdeme a nevelés és az iskola reformja a kegyesrendiek intézetében, Warszawában mintaintézetet, a Collegium Nobiliu-

28 IV. A LEGNAGYOBB HANYATLÁS KORA

mot alapítja, ahol először gondoskodtak a szellemnek és a testnek harmónikus kiképzéséről, a modern nyelvek tanításáról és a reáliák tanulmányozásáról, ezzel a jezsuitákat tanításuk modernizálására kényszerítette. S a középiskolákban rövid idő alatt gyökeresen átalakul az oktatási és a nevelési rendszer. A nevelés reformálása mellett a politikai élet reformja volt másik nagy életcélja. Élesen rávilágít politikai műveiben a Liberum veto-ban rejlő nagy nemzeti és politikai veszedelemre, oly meggyőző erővel, hogy hatása rövidesen jelentkezik.

Betetőzte a teljes pangást a szigorú cenzura, mely megakadályozott mindent, ami frissességet, újszerűséget jelentett volna. És mégis fakadoznak már az újjászületés rügyei. A francia kultúra, mellyel már a XVII. században közelebbi érintkezésbe került a felsőbb réteg most otthonossá lesz a főúri körökben. A nemes ifjak többé nem az olasz, hanem a párisi egyetemet látogatják. Az új szellem innen ered és innen táplálkozik. Terjesztői a Franciaországból jött piaristák. A belső tisztulási folyamat megindul. Az erjedésben az irodalom ápolása a főúri körökbe menekül, ahol van nagy képzettség, de nincs írói tehetség. Így aztán a politikai és gazdasági élet lezüllesztésében csak tengődéssé zsugorodott az irodalom élete.

V. A felvilágosodás kora.

1764-től 1795-ig.

13. §. *A kor rajza.* III. Ágost király halála nagy változásokat hozott az ország politikai és kulturális viszonyai-ban. Az előtérbe került Czartoryski hercegek merész játékba kezdtek. Szoros kapcsolatba léptek az orosz udvarral és a lengyel állam újjászületését annak a segítségével kísérlik meg. A cári sereg 1764-ben újra bevonul Lengyelországba. Nyomására a tartománygyűlések a Czartoryskiak híveit küldik az országgyűlésbe, amely aztán a «liberum veto»-t, ha nem is határozottan, eltörli, kimondja, hogy gazdasági kérdésekben szavazattöbbség dönt, rendezi az igazságügyet, a pénz- és hadügy számára két önálló bizottságot állít fel és házzsabályokat alkot az országgyűlés számára. Lengyelország királyává St. Au. Poniatowskit, Katalin cárnő jelöltjét s a Czartoryski hercegek unokaöccsét választják. Oroszország azonban nem akarta a lengyelség megerősödését, azért olyan követelésekkel lépett fel a királlyal és a Czartoryskiakkal szemben, melyeket azok nem teljesíthettek. Mire elfordult tőlük és a nemességnél ismét talált olyanokat, akik készek voltak orosz védelem alá helyezkedni, hogy a reformokat megdöntsék. Új conföderatio létesül Radomban Radziwill herceg vezetésével, amelyhez maga a király is csatlakozik. Az 1768-i országgyűlés aztán eltörölte a Czartoryskiak reformjait és a tervezett további újításokat alaptörvénnyel lehetetlenné teszi s ennek biztosítását Oroszországra ruházza. Következ-

ménye gyanánt az orosz követ olyan hatalommá emelkedett, hogy mindent ő parancsolt s Szaniszló Ágost király bábkirályrá süllyedt. A hazafias nemesség Bar-ban ismét confoederatiót köt és fegyveres felkelést szít. A több éven át tartó makacs küzdelemben a felkelők nem tudják megtörni az orosz erőket. A király és a kormány nem csatlakozott a felkelőkhöz. Így az országban a legnagyobb zavar harapódzik el, amely aztán megadta Oroszországnak és Poroszországnak az alkalmat Lengyelország egy részének megszállására s így első felosztására 1772-ben, melyhez Mária Terézia is csatlakozott. Oroszország Litvániának rutén tartományait, Poroszország Danzig és Thorn kivételével Nyugat-Poroszországot és Nagy-Lengyelország egy részét, Ausztria pedig Kis-Lengyelország déli kerületeit kapta a zálogban levő szepesi városokkal együtt. A megmaradt lengyel rész új kormányformát nyer 1775-ben s a kormányhatalom egy állandó tanácsra ruháztatik, amelynek elnöke a király. A Czartoryskiak merész játéka a lengyel állam politikai bukását idézte elő, de az első felosztást követő megrendítő hatás meggyorsította a nemzeti újjászületés folyamatát és felrázta letargiájából a lengyel lélek nemzeti szellemét. Lassan megjelennek Konarski és társai fáradozásának gyümölcsei. A bánat ideje elmúlik és megkezdődik a munka ideje. Az újjászületés jelszava felhangzik és megindul minden téren a lázas munka. A nézetek és a közérkölcsök hirtelen nagy változáson mennek át Poniatowski király uralkodása idején, akit szelleme, műveltsége, irodalmi tehetsége messze kiemel e korban. — Francia nyelven érdekes emlékiratokat is írt életéről. — A politikai reformokat nagybátyjai, a Czartoryski hercegek készítik elő, a közművelődésieket pedig ő maga és környezete. 1765-ben Warszawában nemzeti színházat alapít. Az új kadetiskola hazafias tiszteket nevel, akik az elhanyagolt

lengyel haderőt voltak hivatva szervezni és emelni. Idegen és lengyel művészeket foglalkoztat és gondoskodik továbbképzésükről. Tanult férfiakat gyűjtött maga köré s nagy feladatokat tűzött ki eléjük. Átalakítja az iskolaügyet. Midőn XIV. Kelemen pápa 1773-ban eltörölte a jezsuitarendet, a lengyel országgyűlés a jezsuiták vagyonát nemzeti nevelés céljaira rendeli; külön «Köznevelési bizottság»-ot szervez, amely azonnal serény munkához fogott. A krakói és a wílnói egyetemeket megreformálja, az országot tíz tankerületre osztja, új tantervet dolgoz ki az iskolák számára az egyetemtől az elemi oktatásig. Az összes iskolákba bevezeti a lengyelt, mint előadási nyelvet. Az egyetemek mellé tanítóképzőket létesít, ahol a jövő tanítóit képezték ki. Megalapítja az «Elemi-tankönyvek társaság»-át, hogy megfelelő iskolai könyveket adjon ki.

A Bizottság alapszabályai, annak rendezése a bizottság titkáranak, Grz. Piramowicz-nak az érdeme.

Az oktatási és nevelési nivó emeléséhez és az irodalmi élet fejlődéséhez hozzájárult a Zaluski-könyvtár is, melyet J. A. Zaluski kievi püspök és koronareferendárius (meghalt 1774), nagy bibliografus és polyhistor számtalan kéziratot és sajtóterméket mentve meg, létesített s még 1747-ben a nagyközönség részére hozzáférhetővé tett, majd 1773-ban nemzetének hagyományozott. Ezt a nagyszabású könyvtárt az ország harmadik felosztása után II. Katalin cárnő parancsára Pétervárra vitték. A mai Lengyelország csak részben kapta vissza.

A francia szellem és nyelv a főúri körökből lassan az előkelő nemesekre is áttérjed és itt érezteti irányító és frissítő hatását. A francia befolyás Poniatowski idejében valósággal elönti az országot. A francia irodalom elsőrendű irodalomná fejlődött. A klasszikus korra támaszkodva megteremti a maga szellemével átitatott új irányú irodalmát. Tárgyait főként az udvari életből veszi, szíve-

sebben foglalkozott a királyok és hercegek életével, mint a nagy tömegek életével. A gondolatoknak világos és szép kifejezésére törekedett. A fantáziát megkötve, szép prózát akart teremteni a költészetből. Pontosan meghatározta, hogy milyennek kell lennie a drámának, idillnek, ódának stb. és szigorúan követelte az alkalmazkodást ezekhez az elvekhez. A XVIII. század művei át vannak itatva a reformtörekvésekkel, az írók meg akarják javítani a társadalom berendezését, ki akarják küzdeni a nagyobb szabadságot az egyének számára. Sőt egyes írók még az egyház berendezései és a hit dogmái ellen is fellépnek. Ezek az új jelszavak gyorsan elterjednek Lengyelországban is, a folyóiratok segítségével. Elsősorban a Bohomolec szerkesztette «Monitor», az Albertrandy szerkesztésében megjelent «Hasznos és kellemes szórakozások» s a Świtkowski szerkesztette «Politikai és Történelmi emlékkönyv» által, de mellettük még számos más folyóirat is van telve ugyanezekkel az eszmékkel.

A nemzeti szellem felébredésével és izmosodásával párhuzamosan halad előre az ország gazdaságilag is. A földművelés javul, a parasztság viszonyoknak új alapokra való fektetésére egyre több kísérlet történik. A kereskedelem és az ipar hatalmas támogatásban részesül. Nő a forgalom, emelkedik az ipar és kereskedelem, felépülnek az első gyárak, megépítik az első csatornákat. Megerősödik a polgárság a városokban, elsősorban Warszawában és oly hatalommá fejlődik, hogy a politikai események menetére is hatással van. A fellendült gazdasági életben az állam bevételei gyorsan emelkednek.

A szellemi és a gazdasági élet rohamos fejlődésében a nagyszámmá nőtt, erős hazafias elemek politikája Oroszország ellen irányul és amikor II. Lipót császárból őszinte és szilárd támaszt nyertek, az ő tudtával és

biztatására a «hosszú országgyűlés» az 1791. évi május 3-i alkotmányban politikai jogokat ad a polgári osztálynak, a közjog védelme alá helyezi a parasztságot, örökösödés elvén alapuló monarchiát alkot és a trónt felajánlja a szász fejedelmi családnak. II. Lipótnak váratlan halála 1792-ben véget vetett a terveknek, főleg, mert a francia forradalom következtében megváltozott a hatalmaknak egymáshoz való viszonya. A régi «arany szabadság» hívei ismét ellenséges hatalmakkal szövetkeznek a májusi alkotmány megdöntésére és az oroszok ismét benyomulnak a megmaradt Lengyelországba, leverik a még nem eléggé megszervezett lengyel sereget s 1793-ban Lengyelországot ismét felosztják egymás között az oroszok és a poroszok. A fölosztás után Kościuszko vezetésével új felkelés támadt, amelyet vérbe fojtottak az orosz és a porosz hadak és 1795-ben harmadszor is, most már teljesen felosztják Lengyelországot, melyben három hatalom vett részt: Oroszország, Poroszország és Ausztria.

A XVI. századi írók balsejtelmébe bekövetkezett, a nagy lengyel birodalom politikailag megsemmisült s az «arany szabadság» nemzete három részre tépve, három nagyhatalom jármában járja a szolgaság könnyes útját.

A politikai reform nem sikerült, de sikerült a kulturális reform, amely nem tudta megakadályozni a lengyel politikai összeomlást, mégis felélesztette és megtisztította a nemzeti érzést, amely a szász királyok idejében elalélt, megrősítette a nemzeti szellemet és felelősségteljesítette a lengyel kultúrát.

14. §. Az irodalom Stanisław August alatt. Poniatowski Szaniszló Ágost uralkodása alatt megszűnik a kísérletezések kora és a lengyel költészet széles lendülettel előretör, hogy megsemmisítse az irodalom területét ellepő gatz, ezért hangja satírikus.

E kor egyik legtehetségesebb írója Ignacy Krasick

(1735—1801), ermlandi püspök, majd 1794-ben gnieznói érsek volt. 1766-ban jelennek meg első költeményei. Költői pályáját két komikus eposzal : «Egérharc» (1775) és «Barát-háború» (1778) című eposzokkal nyitja meg. Az első ariostói stílusban a macska és egér harca alatt homályos allegorikus hőskölteményt nyújt, a másik a szerzetesség és a zárdai élet éles és szatirikus kigúnyolása. Horatiusi derűtség, éles megfigyelés, magvas egyszerűsége mellett is előkelő s mintaszerű nyelv, vonzó korkép, magas erkölcsi és mély hazafias felfogás jellemzi «Szatírák» (1779) címen kiadott szatírait. Két tanítóirányú regénye komoly irányával és mintaszerű prózájával tűnik ki. A befejezetlen «Másod-tárnokmester úr» cselekménynélküli, unalmas alkotás, inkább gyakorlati életbölcsestét tárgyaló értekezéssorozat, mint regény. Annál változatosabb a felszínes nevelés következményeit humorral rajzoló «Doświadczyński Miklós élményei» (1776), melynek hőse egy óceánban fekvő szigeten, ahol nincs dogmatikus vallás, fegyver stb. szenved meg nevelésének a hiányait. Meséi, «Bajki» rövidek, mesteriek vagy Lafontaine körülményes módszerében írottak, a világot olyannak mutatják, amilyen ténylegesen. Az ifjúság nagyon kedvelte őket.

Nemzeti eposza «Wojna Chocimska» alatta van Potocki eposzának.

Házisínháza számára prózában komédiákat is ír, melyek csak kísérletek maradtak e téren.

Munkaereje, termékenysége bámulatos. Munkái tartalmuk, könnyed alakjuk, választékos nyelvük miatt nagy közönséget hódítottak és a legfélreesebb vidékre is eljuttatták a felvilágosodás és a haladás eszméit.

Küلالak tekintetében Krasickit is túlszárnyalta Szaniszló Ágost király bizalmasa, St. Trembecki (1725—1812). Könnyed és léha ifjúkori költészetét kifejező nyelv és merész képek jellemezték. Elmélyedtebbek

politikai és satírikus alkalmi költeményei, melyekben a gondolatok és a kifejezések ereje, főként a politikai költeményekben megkapó. Hosszú leíró költeménye a «Zofjówka». Kiváló tehetségét, sajnos, lényegtelen tárgyakban, leíró költeményekben, vagy hízelgő ódáknak elpazarolva elaprózta.

Lelkület- és tehetségben jóval szegényebb, de hasonlít Trembeckihez, a korán elhunyt satírikus költő, T. K. Węgerski (1755—1787). Eposza «Organy» szintén satírikus irányú.

Epésebb satírákat s néhány hazafias lendületű ódát ír A. St. Naruszewicz (1733—1796) lucki püspök. Őt nem is a költészet, hanem a prózában a történet teszi nagy emberré. Óriási munkával, alapossággal megírja Lengyelország első kritikai feldolgozású történelmét, de csak 1386-ig jut el hat kötetében. Nyelve és előadása nemes egyszerűségével és komolyságával tűnik ki. Köréje egész sereg munkatárs csoportosul, mint Albertrandy, Czacki, Łojko.

Fr. Karpiński (1741—1825) líráját mesterkélt érzékösség és álnépieskedés jellemzi. «Visszatérés Varsóból a falura» című elégiája csupa siránkozás és panaszkodás. Legjobb költeményei néhány vallásos himnusza és «Szarmát bú Zsigmond Ágost király sírjánál» című elégiája.

Fr. Kniaźnin (meghalt 1807-ben) szerelmi költeményei meghatóak, ábrándos tehetsége szentimentalizmusra hajlik, vallásos és hazafias versei lendületesek.

A dráma végre kiemelkedik e korban a folytonos kísérletezésekből. A warszawai színház is műsort követelt. A talaj is elő volt készítve. A Collegium Nobiliumban a deákok is már drámákat adnak elő, melyeket a piaristák fordítottak le franciából és a piaristák nyomában haladva, a jezsuiták már komédiákat is játszatnak a diáksággal, melyeket Molière és más francia és olasz írók munkáiból dolgoznak át, főként az érdemdús

jezsuita F. Bohomolec. Ezeken az iskolai komédiákon szerzett tapasztalatokkal és gyakorlattal kezdett Bohomolec aztán később eredeti műveket is írni, melyekben úgy az emberiség, mint az ország hibáit gúnyolta és tette nevetségessé. Mintáit természetesen a franciáktól vette. Az iskolai dráma mellett a főrangúak drámai kísérletei, mint Krasicki, Czartoryski hercegek darabjai már mutatják az irányt, az utat, amelyen haladva létrejöhetett a nemzeti dráma. Megteremtője a lengyel vígjáték atyja: Franciszek Zablocki (1754—1821). Molière tanítványa, a vígjátéki csomót nem oldja meg mindig természetességgel, a mellékselekményt is halmozza, mégis sok benne a komikai öserő, élesen jellemzi alakjait, következetesen fejlődnek jellegei és sok mulatságos helyzetbe bonyolódnak. Vígjátékait 1781 és 1785 közt írja. Felesége és gyermekei halála lelke derűjét elkomorítja, nemzetének a katasztrófája oly megrázó hatással van rá, hogy pappá lesz és mint falusi plébános szolgálja Istenét és népét. Kitűnő vígjátékában: «Szarmatizmus» c. komédiájában kegyetlen gúnnyal figurázta ki a vidék elmaradottságát, erkölcsi és fizikai szennyét.

A warszawai színház megszervezője és vezetője a lengyel színészet megteremtője, A. Bogusławski már népi alakokat is hoz a színpadra. Jul. Ursyn Niemcewicz politikai irányú vígjátékával tűnik ki. «A követ visszatérése» című vígjátékában lelkesedéssel támogatta az 1791-i reformokat és mozgalmakat és gúnyolta ki a szász előítéleteket, a modern szentimentalizmust és a hölgyeknek a gallomániáját.

A «hosszú országgyűlés» kezdetével (1788) és ülészései idején hatalmas politikai irodalom keletkezett. A számos politikai író közül a reformeszmék mellett a legnagyobb erővel szálltak síkra s azokat diadalra is juttatták: St. Staszic, (1755—1826.) Gondolatait először «Zamoyski János életéről való megjegyzések» (1785) című munkájá-

ban fejti ki, majd «Intelem Lengyelországhoz» (1790) című művében. Munkáinak gyűjtő hatása volt. Eszményképe a köztársaság, de beismeri, hogy hazáját csak a fő-hatalom megerősítése mentheti meg s ezért bátran síkra száll az örökös királyság mellett. Hugó Kollátaj (1750—1812) alkancellár, a reformpárt egyik vezére, aki újjászervezi a krakóvi egyetemet, tevékeny működést fejt ki az 1791 május 3-i alkotmány előkészítésében és végrehajtásában. Pártjának programját «Névtelen levelei» (1788) tartalmazzák, melyek gyakorlati kifejezői a Staszic által elméletben kifejtett vezérgondolatoknak. A targowicai szövetség után Drezdába, majd Lipszébe menekül és itt Potocki és Dmochowski segítségével megírja «A május 3-i alkotmány keletkezése és bukása» című művét, melyben a szerencsétlen alakulásért a királyt teszi felelőssé.

A hosszú tengődést e korban tehát a mozgalmas élet, lelkesedés, lázas reformmunka váltotta fel kulturális, gazdasági és politikai irányban egyaránt. Termékei újjászületett egyetemi, közép- és alsóiskolai élet, fellendült ipar, kereskedelem, őstermelés és a május 3-i alkotmány. És az irodalom előkészíti mindezekhez a talajt és hatalmasan előrelendül. Eltűnnek a túlzások, az idegenszerűségek, a lengyel nyelv megszépül és a költészetben megjelenik a regény és a dráma. Ez a költészet azonban hideg, nem áll a pillanat magaslatán, az idő hangulatában, ezt a szerepet a próza tölti be, mert ide koncentrálódik a nemzet vágya, érzése és itt nyilvánulnak meg a hazaszeretet szép érzelmei és fájdalmai. A próza mondja ki a következő generációnak a jelszót: «Ne hagyjátok magatokat». És erre a jelszóra nagyon is nagy szükség volt, mert a hatalmas nemzeti fellendülés 1795-ben a nemzet szörnyű politikai katasztrófájában látszólag összeomlott és a régi Lengyelország sírba hanyatlott.

VI. A warszawai klasszicizmus.

1795-től 1822-ig.

15. §. *A kor rajza.* Lengyelország 1795-ben eltűnt Európa térképéről. Halotti csend borul a lengyel területekre. Úgy látszott, hogy minden elveszett. Kétségbeesve áll lesujtottan mindenki, érzi, tudja, hogy szörnyű dolog történt, de gondolatait senki sem tudja rendbe szedni, még kevésbbé kifejezni és számot adni róluk. Ebbe a tompa fájdalomba és fásultságba 1797-ben élesen belehasít a helyzetbe belenyugodni nem tudó, az országból kimenekült s olasz földön tartózkodó lengyel légionisták ajkán felhangzó dal a «Nem veszett el még Lengyelország!» A dal szerzője legionista volt, a lengyel legionizmus szervezője, volt országgyűlési képviselő, a Kościusko-féle felkelés katonája: Jozef Wybicki, zenéjét pedig Michal Kleofas Ogiński komponálta. Főgondolata bizalom az önerőben és az ország újjászületésében. Ez a katonadal az egész emigrált legionista irodalomnak a koronája. Ez a legionista költészet idegen földön születik, kifejezésre juttatja a hontalan lengyel legionista seregek vágyát, reményét, törekvéseit s mindenekelőtt az égő honvágyat a Hon után, a vezetőkbe vetett bizalmat, különösen Napoleonba és a reményt, bizakodást a Haza feltámadásában. Nem teremt nagy alkotást, de őszinte hitével, hazafias hangjával lelket ver az elbukott nemzetbe, amely a napoleoni harcokban újra vért és vagyont áldoz a kimerülésig, hogy kivívja függetlenségét s 1807-ben megalakul a porosz uralom alatt állott lengyel területekből a warszawai hercegség. Napoleon bukása új

változásokat hozott a lengyelségre. A bécsi kongresszus a warszawai hercegséget Lengyel- királyság (Kongressz- Lengyelország) címen Oroszországhoz csatolta. Kraków szabad államot alkot a három osztozkodó hatalom védelme alatt.

A légiók tetteiről és hősiességéről jövő hírek az otthonmaradottakban felébresztik a mentés gondolatát, annak a megmentésére és megőrzésére, ami még a lengyelség birtokában van. Elsősorban a nyelv védelmére. Mert a megszálló hatalmak elsősorban a lengyel nyelv ellen kezdtek dolgozni. Hogy tehát a nyelvet megőrizték és megmentésük s ezáltal a nemzeti műveltséget fenntartsák és ápolják, összeállnak a hazafias szellemű írók: Albertrandy, Sołtyk, Staszic, Niemcewicz, Czacki, Potocki és mások és 1800-ban, a porosz fennhatóság alatt álló Warszawában megalakítják «A tudományok barátainak társasága» című társulatot. Ez a társaság rendkívül jótékony hatást gyakorolt a lengyel szellemi élet fejlesztésére. Több osztályra osztva, különböző irányban fejtette ki munkálkodását. Megveti a lengyel jogtudomány alapjait (Czacki, Bandtkie), lerakja a lengyel nyelvészet (Kopczyński, Linde), az irodalomtörténet (Ossiliński, Bętkowski, Osiniński, Potocki) alapjait, fejleszti a történetírást (Lelewel), a bölcséletet (Szaniawski, Śniadecki), műveli a természettudományokat (Śniadecki-testvérek, Poczobut, Jundzil, Staszic) s végül összeköttetést tart fenn külföldi tudósokkal. De ez a társaság adta ki az első könyveket is a falusi lakosság részére. A társaság tagjainak munkáit külön évkönyvekben adta ki.

Az oroszok fennhatósága alatt álló autonóm lengyel tartományokban Czartoryski herceg Czacki segítségével átalakítja az iskolákat a közoktatást a nemzeti művelődés alapjává teszi. A közoktatás és a tanítás központja a wílnói egyetem és a Krzemieniechen (Wolhynia) levő liceum.

Természetesen, amikor megalakul a warszawai hercegség, a lengyel gondolat ide menekül és itt fejt ki lázas munkát a nemzet megmentésére. A városi és elemi iskolák száma hirtelen felemelkedik s a hercegség ideje alatt az iskolák száma 137-ről 1491-re ugrik. Ezekre az iskolákra a hercegség bukása után is nagy figyelmet fordítanak és Warszáwában, 1817-ben, egyetemre is sikerült szert tennie a Kongresszusi-Lengyelországnak.

Az osztrák uralom alatt álló lengyelség mély álomba merült. Az iskolákban, a hivatalban, a bíróságnál s a hadseregnél tökéletes németesítés folyt. Lengyel szellemi élet csak Lembergben és néhány nemesi udvarban pislakolt. Az Ossoliński-féle lengbergi «Ossolineum» nagy nemzeti könyvtár és régiségtár serkentőleg hat, de eredménye nincs.

A porosz uralom alatt álló poseni rész kultúrája emelkedik; megoldják a parasztkérdést is, ám a németesítés teljes erővel folyik. Politikai élet nincs, de a nemzeti élet ismét erősödik, főként az autonóm területeken.

16. §. *Az irodalom.* Az ország felosztását követő idő a felvilágosodás századának örököse ugyan, ám egészen más karakterű. Az ország szerencsétlenségei által felkeltett vallási és hazafias érzés, nemzeti szellem nagy erővel hatja át az irodalmi műveket. A felvilágosodás korának hazafiassága praktikus célokat tartott szem előtt, különösen a fennálló viszonyok megjavítását: a nemzeti élet minden megnyilatkozásának a reformját. Most ez az újítási törekvés ideális karaktert ölt. Az írók a nemzet multjához fordulnak, azt dicsőítik, azzal izgatnak. Meg akarják menteni a honi tradíciókat, fenn akarják tartani a nemzet különállását és fel akarják emelni a nemzeti szellemet. A franciákat utánozzák ők is. Rousseau, Delille, Voltaire szolgáltatják a mintákat. Az utánzásban azonban tovább mennek, minek következtében mechanizálódik a költészet s ezért hiányzik az

írókból az eredetiség, ötletesség és termékenység. Formái ósdiak és merevek, tartalma hideg és kevésbé érdekkeltő. Ebben a költészetben elhallgat a szatirikus él, de eltűnik az erotika, könnyelműség, a tréfa, mert a költészetnek most sokkal komolyabb hivatása van, semhogy az olvasó szórakoztatására tudna gondolni.

Nagy tekintélynek örvendett az előző kor két képviselője: J. P. Woronicz és J. U. Niemcewicz. Jan Paweł Woronicz (1757—1829) krakóvi püspök, kitűnő szónok, aki a multról szóló történeti eposzaiban, valamint magasan szárnyaló himnuszokban a múlt dicsőségére, az istenítéletre és az új jövőre, melyet a lengyeleknek meg kell érdemelni, mutat rá erőteljes hangon és nyelven. Julian Ursyn Niemcewicz (1758—1841) sokoldalú tehetség, aki a reformpárt elveit cikkekben, röpiratokban, sőt vígjátékokban is terjeszti. Maciejowicénél Kościuszkóval együtt fogságba kerül, azonban a cár vezérével együtt szabadon bocsátja. Fáradhatatlan egyénisége rendkívül termékeny. Ír komédiákat, tragédiákat, regényeket, novellákat versben, meséket, történeti és politikai munkákat. Legnagyobb sikerű alkotása «Történeti dalai» (1816) Lengyelország történetéből 1683-ig egyes jeleneteket rajzol.

Legtehetségesebb és klasszicizmusában a legmerevebb Kajetán Koźmian (1771—1856). Teljesen a nagy római írók és költők hatása alatt áll. Prózájában Liviuszt, költeményeiben Vergiliust követi. Két hatalmas alkotása a «Falusi élet» és a «Czarniecki István». Az első alakban a Georgicont, a másik a 12 énekből álló nagy hősköltemény az Aeneist utánozza. Tartalomban és szellemben azonban mindkettő lengyel. Legkiválóbbak azonban Napoleont dicsőítő ódái. Emlékiratai a korára vonatkozó történelemnek kitűnő forrásai.

Mély érzés, finom ötletesség, kedves humor jellemzi

Fr. Morawski (1783—1861) költészetét és hazafias erő az ódaköltő L. Osinśkit és Fr. Węzyk-et.

Fejlődésnek indul a regény is. Elsősorban a szentimentális irányú, mint M. Czartoryska (1768—1854) kis regénye, a szerény és érzelgős «Malvina», majd a történelmi irányú, mint F. Bernatowicz litván történelmi tárgyú regénye, a jól sikerült «Pojata» (1826).

A dráma e korban sok művelőre talál, de nagyszerűt csak A. Feliński alkot «Barbara Radziwiłłówna» (1820) című tragédiájával.

A warszawai klasszikusoknak ez a csendes, sima alakú, józan költészete a francia klasszicizmus leple alatt új iránynak egyengeti az útját. Az elszenvedett igazságtalanság és a hazafiúi bánat érzete ugyanis e korban mélyebbre hatolt a lelkekbe, ahol csendesen megérlelődván az elvesztett haza lángoló szerelmévé nőtt, melyet ez a költészet többé nem tud kifejezni. Ennek az új irányú költészetnek az első jelentkezései 1815-ben tünedeznek elő s győzedelmeskedve az áklaszicizmus felett a költészetet új mederbe, új útra: a romantizmusba terelik.

VII. A romanticizmus kora.

1822-től 1863-ig.

17. §. *A kor rajza.* A XVIII. század végén és a XIX. század elején szerte Európában hatalmas szellemi áramlat keletkezett az uralkodó klasszicizmussal szemben és Herder, Lessing, Schiller és Goethe költészetében Németországban és Byron költészetében Angliában diadalra juttatta az új világérzésben és műszemléletben a romanticizmust. Lengyelországba még csak a XVIII. század végén érkezik az új mozgalomnak a híre; az új fogalmak azonban csak 1815 után kezdenek kibontakozni a folyóiratok révén az országban. Ahol, mialatt az idősebb nemzedék gócpontjaiban a «tudományok barátai» társaságában és a wilnói egyetemen a «klasszikus» szabályok betartásával, a legkizáróbb észkul-tusszal a francia és felvilágosító filozófiának hódol, a fiatalság lassan a «romantikus pestis»-hez pártol. Az új irány gyorsabb terjedéséhez hozzájárult a néppel való törődés, melyre a nyugati népek költészete nagy súlyt fektetett. Angliában, Németországban az új irány hívei arra törekedtek, hogy a nép költészetét, hagyományait, mondáit napvilágra hozzák és ezáltal a nemzeti irodalmat megteremtsék. Lengyelországban a néppel való törődésnek más okai voltak. Foglalkozott a néppel Kościuszkó, de azért, hogy a krakóvi parasztot a moszkvai harcokba vigye. Foglalkoztak a néppel Staszic és Kollataj, de azért, hogy jobb sorsba segítsék és a lengyel ügynek megnyerjék. Csak később ismerték fel, hogy a nép életének, szokásainak, gondolatainak,

költészetének ismerése az irodalom javára van. Miként A. Czarnocki, aki álnéven bejárta az országot és gyűjtötte a népdalokat, mondákat, kutatta eredetüket és vizsgálta a régi temetkezési helyeket. Utána azután a fiatalok közül sokan járni kezdik az országot és gyűjtik a népdalokat, mondákat, leírják a nép szokásait. Útinaplóikat a folyóiratok szívesen közlik. Így lassan összegyűlt az anyag, amiből aztán később kifejlődött a nemzeti irodalom. Kezdeményezője a legnagyobb lengyel költő, A. Mickiewicz 1822-ben kiadott legelső szerelmi költeményével, az «ősök»-kel. Az elinduló lengyel romanticizmus fejlődésére, de az egész lengyel irodalomra roppant nagy hatással volt a lengyelség e századi történelmének legválságosabb eseménye, az 1830 november 29-i fölkelés. Az orosz gyámkodás alatt álló autonóm és alkotmányos lengyel királyság, amely katonailag, gazdaságilag lassan megerősödött, hosszabb ideig nem nélkülözhetette teljes függetlenségét. Másrészt a cár ígérete ellenére sem csatolták a lengyel királysághoz a litván-orosz tartományokat, ami nagy elégedetlenséget okozott. Ezt a feszültséget a titkos egyesületek végsőkéig fokozzák, annyira, hogy Páris és Brüsszel megmozdulása felvillanyozza a kedélyeket és kirobbantja az 1830. évi november 29-i éjjeli támadással a lét-harcot, amelyben aztán a magára maradt lengyelség az orosz túlerővel szemben hőiesen elbukott. A hadsereg maradványa és a kompromittált intelligencia kimenekül az országból és Franciaországban vonja meg magát. Résztvesz mindenféle felkelésekben, mert az emigráció nem adja fel a harcot, európai általános szabadságharcra vár, de az nem következik be, mire új felkelést szít Lengyelországban. A következmények végetesek voltak. Lengyelország egy csapásra elvesztette minden erélyesebb elemét, teljesen kimerült s Oroszországban felmerült már az eloroszosítás gondolata is.

A Galiciában 1846-ban kitört parasztmozgalmak véres elfajulásai és a krakóvi véres zavargások csüggesztőleg hatnak a nemességre, amelyre Krakównak 1846-ban az osztrák csapatok által való megszállása és Ausztriához való csatolása rendkívül nyomasztóan hatott. A lengyel viszonyok balszerencsáját még fokozza a francia emigráció vezető szerepe, mely a helyzetet teljesen félreismerve, mindenféle kalandos terveket szőtt és ezekre pazarolta erejét. Egyet azonban elért, azt, hogy fenntartotta a nemzetben a hitet a feltámadásban. És ebben elsősorban az emigráció irodalma volt segítségére. 1830 után ugyanis az irodalom két ágba szökkent: az emigráció égbeszökő irodalmába és a mindennapi élethez simult hazai irodalomba. Az emigrációban az irodalom minden ága között a költészet bontja ki legmerészebben szirmait. A költők élén három fejedelem halad, aki elmondja Lengyelországnak és a világnak népük szenvedéseit, de nem azért dalolják fájdalmas himnuszaikat, hogy könnyeket csaljanak a szemekbe és könnyörületet esdjenek, hanem azért, hogy népüket megerősítsék és jobb jövőbe vezessék. Hiszik, hogy a hős mártírok véréből új termés, nagyszerű eredmény nő: az ország, a nemzet újjászületése, és feltámadás után a boldogabb és szebb jövő. Keveset törődnek a költők a reális élettél, az egyének szellemével, lelkiületével, a szerelemmel és a földi élet összes kincseivel. Nem is írnak mindennapi és földhöz tapadt emberekről, hanem hősookról, akiknek minden vágya: a nemzet megmentése. Ennek a költészetnek egy célja van: kifejezni a nemzeti fájdalmat és az elveszett, de talán még sem örökre odaveszett reményt. Az emigrációs irodalom mellett egy másik irodalom fejlődik az országban, mely nem szárnyal oly magasan, mint az emigráció irodalma, de jobban érzi a mindennapi élet szükségleteit. Ez az irodalom az érzelmek mellett számol a társadalom jelenlegi helyzetével.

Törődik, kívánja, hogy a nemzet arca verejtékével dolgozzék, hogy biztosítsa magának a létet, ha nem is a boldogot, de legalább a tűrhetőt. Vannak azután írók, akik szintén szeretik a multat, de a multból nem következtetnek a nemzet jövőjére, a nagy ideálok mellé odaállítják a saját kisebb ideáljaikat és ezzel megközelíthetőbbekké lesznek a tömeg részére. A nemzeti irodalom e kettős ágának virágzása 1848-ban befejeződik. A nagy írók elhallgatnak. A virágzás korát az átmeneti időszak követi.

18. §. *A költészet.* A francia forradalom világrengető megrázkódtatásaiból, a költészetnek világirodalmi megújulásából és a hazafiúi fájdalomból kialakult lengyel romanticizmusnak úttörője K. Brodziński (1791—1835). Egyike a legszimpatikusabb egyéniségeknek a lengyel irodalomban. Mint kis gyermek elsőkik gonosz mostohája elől az apai házból és a falusi házakban keres menedéket; később mint lengyel katona résztvesz Napoleon Moszkva elleni hadjáratában és utolsó éveiben a warszawai egyetem tanára lesz, aki nagy szakértelemmel tart irodalmi előadásokat és a hazai irodalom iránt felkelti a lelkesedést. És bár mindenki tiszteli, becsüli, ő szerény marad, önmagára nem gondol. Ő az első, ki megmutatja a lengyel irodalomnak az utat, amelyen haladnia kell. Szelíd és gyermeki lelkületét Istene, hazája, embertársai és a természet szeretete tölti be. Ez a lelki összetevődöttség predesztinálta arra, hogy középúton maradjon a francia klasszicizmus és a német romanticizmus között. A szenvedély nem tudja hatalmába keríteni, ehhez sem temperamentuma, sem költői ereje nincsen. Egyedül a falusi idilleket szerette, ezt bizonyítják «Wiesław» (1820) c. verses parasztnovellái. Gyengéd és melegszívű költő, akinek kedvesség és a szerénység legjellemzőbb vonása. Ugyanez a hang jelentkezik kritikai és irodalomtörténeti munkáiban. A klasszikus

és a romantikus iskola között állva, néhány hallgatóját meghódítja, de tehetetlen maradt a fiatal kritikusokkal szemben. A két irányt nem tudja kiegyenlíteni mérséklő szava, sőt úttörője lesz az új iránynak. Az előfeltételek megvoltak, csupán egy alkotó lángelme kellett, aki diadalra segítse az új irányt. Ekkor történt, hogy a kownói gimnáziumnak egy ifjú tanára beleszeret egy leányba, aki viszonozza ugyan érzelmeit, de máshoz megy feleségül. Az ifjú boldogtalanságából két kötetke költemény támad és új költője születik a lengyelségnek.

Ez a boldogtalan ifjú *Adam Mickiewicz*. A fekete-orosz Nowogródek városka szomszédságában levő Zaosie falucskában születik 1798 december 24-én. Csendes, harmónikus otthonában az ősi lengyel környezet hagyományaival, mély vallásossággal és hazaszeretettel telik meg lelke, amelyre az 1812-ben Litvánián átvonuló Napoleon mélységes benyomással volt. Ugyanebben az évben veszíti el édesatyját, aki kisbirtokán oly szeretettel gazdálkodott. Mickiewicz középiskoláit Nowogródekben, az egyetemet Wilnában járja, ahol 1815–19 között nyelvésztanárjelöltként készült a tanári pályára. Itt az ismeretek bővítésére, a tudás mélyítésére s ezzel kapcsolatosan a hazaszeretet ápolására a hatóság tudtával és beleegyezésével hasonló gondolkodású egyetemi hallgatókból egy kis kört: a Filareták körét alapítja meg. E körben rengeteget írnak, főként verseket, részint lovagkorbeli ábrándozással, részint a népköltés hangján. Ilyen környezetben és korszellemben kezdi meg irodalmi tevékenységét, eleinte a francia felvilágosultság útján, azután Schiller, Goethe, Jean Paul, Byron útján a romantizmus szellemében. 1818 nyarán leghűbb barátjával, T. Zannal egy falusi barátját látogatja meg és itt megismerkedik annak nővérével, Máriával. Elindul élete legfájdalmasabb szenvedése felé: megszereti a leányt, aki viszonozza érzelmét, de 1821-ben egy ifjú tisztnek

nyújtja kezét. Reményeinek elhervadása megbontja lelke egyensúlyát s viharzó fájdalomnak ezernyi változatú kétségbeesésével törnek ki gyötrődései szenvedő kebléből és megszületik a lengyel irodalom első művészi szerelmi költeménye, az «Ősök» (1823). A népi hatás szülte cím ősrégi litván népszokást örökít meg. Halottak napján a litván falvak népe összegyűl a temetőben, felidézi a megholtak lelkeit és megkérdezi, mit kellene érettük megtenni. Ez az ősrégi szokás a költemény kerete. A felidézett lelkek közül egy nem akar válaszolni semmi kérdésre, mert nem halt meg igazán, bár élete is csak látszat, mert halott a szíve és a lelke. De utóbb megjelenik ez a lélek volt nevelőjének, a plébánosnak a házában és elmondja, hogy szerelmi bánat érte, amely már az öngyilkosság gondolatát is felvillantotta lelkében s bevallja, hogy ezekkel súlyosan vétett. Ez a szerencsétlen Gusztáv maga a költő szerelme csalódásával, emésztő gyötrelmeivel és hűséges, meleg szenvedélyes rajzaival. Ezt a vulkanikus romantikus költeményt egyidőben követte a Litvánia pogánykorába visszanyúló kis eposz, a «Grażyna», amelynek arányossága, egyszerű méltósága, élénk plasztikus előadása, nyugalmassága meglepő ellentéte az első alkotás szenvedélyes, viharzó kitöréseinek. Második kötete, «Balladák és románcok» (1822) nemcsak balladákat és románcokat, hanem lírai költeményeket is tartalmaz. Egyik legszebb balladája a «Switezianka». A megjelent költeményeknek nagy volt a hatásuk. A verőfényt azonban nem élvezte soká a költő. Az orosz kormány ugyanis 1824-ben megkezdte a lengyel ifjúság üldözését, mire a Filareták önként feloszlatták a kört. Ez azonban nem használt, mert a titkos szövetkezetektől remegő kormány gyanúja sok egyetemi hallgatót és sok fiatalembert elfogat, börtönbe vet és száműzetésbe küld. Mickiewicz is fogságba kerül, száműzik, de nem mint Zant a távoli Ural-vidékre,

hanem európai Oroszországba és megengedik neki, hogy állami szolgálatot is vállalhasson. Így hagyja el 1824. októberében Wilnót, hogy soha többé ne lássa, és kerül Odesszába, a gimnáziumba tanárnak.

Ez a fordulat döntően hat Mickiewiczre, akinek epedő, fájdalmas szerelme forró szeretetté és gyűlöletté érlelődik, amely a hazaszeretet lánglelkű dalnokává teszi. Jól bánnak vele száműzetése helyén, ahol barátokat és csodálókat szerzett. Szabadon jár-ke. Beutazza Moszkvát, Pétervárt, Krimet. Benyomásait művészi szonettekben, «Krimi szonettek» (1826) énekli meg. Néma hazafiúi fájdalmát pedig a «Konrád Wallenrod»-ban. E művét Moszkvában kezdte írni, ahova 1825-ben áthelyezték és Pétervárt adta ki 1828-ban, ahova 1828-ban kerül. A lírai elbeszélésnek a tárgya az önfeláldozó hazaszeretet dicsőítése. Tartalma a litvánoknak a német lovagrend ellen vívott küzdelmeinek egy mozzanata. Egy éjjeli támadáskor a lovagok egy litván fiút fognak el, akit a nagymester felneveltet. Ez felserdülván, egy ütközetben övéihez pártol át. Feleségül veszi Kiejstut fejedelem egyik leányát és a német rend ellen harcol. Miután belátja azt, hogy nemzete nem fog tudni a nagyobb erőnek sokáig ellenállni, önfeláldozásra szánja el magát. Ezért egy idő múlva elhagyja ifjú nejét és fel nem ismerve, álnév alatt, belép újra a rendbe, ahol annyira kitünteti magát, hogy nagymesterré választják. Végre elérkezett számára a várva-várt bosszú pillanata. Hadjáratot indít Litvánia ellen, amely a rend teljes vereségével végződött, mire halálra ítéli a rend titkos törvényszéke, de ő megmérgezi magát s ezzel megelőzi a halálosítélet végrehajtását.

A cenzurára való tekintettel ilyen átlátszó képen akarta fájdalmát, az elszenvedett igazságtalanságból fakadó gyűlöletét és mindenekelőtt lángoló hazaszeretetét olvasóira ruházni. És ez sikerült is neki, mert a

lengyelség szenvedése, gyűlölete és elkeseredése kirobantja az 1830. évi november 29-i éjjeli támadást a nagyherceg warszawai Belvedere ellen. De ezt már nem érte meg a költő Oroszországban, ahonnan 1829-ben végre sikerül kiszabadulnia és Németországon át Olaszországba utaznia, hanem Rómában, ahol 1831 tavaszáig tartózkodott. Itt búcsút mond ifjúkori szerelmének, Byronnak, a wilnói és moszkvai vallástalanságnak.

Költői zsenijének szárnyalása rendkívül megnövekedik 1820—1830 között. Képeinek gazdagsága megsokszorosodik, gondolatvilága pedig elmélyül. Főképp a «Wallenrod»-ban vannak gyönyörű lírai részletek, festői tájleírások, a hagyományok dicsőítése, rendíthetetlen életkedv és harciasság. Ez utóbbi jellegű vonások tükröződnek a vele egyidejű lírai költeményben a rengeteg akadályokkal küzdő és öntudatának diadalában megbékülő lángelme allegóriájában, a keleti «Lovas»-ban és ennek a természettel vívott győzedelmes harcaiban.

Mickiewicznek lelkesítő és hangos szava visszhangot keltett az irodalomban. A klasszicizmust elsodorja, a francia bálványok, a kozmopolita racionalizmus ledőlnek s a szív, érzelem, képzelet szabadon csapong, menten a merev szabályok és minták terheitől. Rendíthetetlenül bízik s ebben nem ingatja meg sem saját boldogtalansága, sem nemzetének összeomlása. Pesszimiztává nem lett és erkölcsi bizalmát nem veszítette el, sőt edzette magát a harcra, melyet balsors-üldözte hazájáért tollal akart megvívni. Erre nagy szükség volt, mert az 1830. nov. 29-i támadást követő harcokban a lengyel nemzet újra elbukott s úgy látszott, hogy ezzel végleg megpecsételődött a lengyelség sorsa. Ebben a szörnyű nemzeti szerencsétlenségben és szomorú éjtszakában teljes erővel felhangzik az élni akarás szava és hirdeti a csüggedetlen hitet az emigráció talajából kisarjadt nagy lengyel nemzeti irodalom.

Mickiewicz 1828—31 között hallgatott, csak rögtönzésekben és alkalmi lírájában mutatta ki tehetségét. 1832 tavaszán nagyobb költői benyomások alá kerül Drezdában és 1832—34 között az emigráció nagy insége közepette Párisban megalkotja két főművét. Előttük sok találó képpel és példabeszéddel evangéliumi stílusban megírja «A lengyel nép és a lengyel emigráció könyve» (1832) c. könyvét intő és vigasztaló szózatként övéi számára, magyarázva Lengyelország történelmét és hivatását, az emigráció feladatát, a legmagasabb emberi célokat tűzve ki eléjük s felhívja őket a polgári erények gyakorlására, az áldozatosságra és a nélkülözések elviselésére. A nagy hatást keltő műre következett 1833-ban a Dziady(Ősök III.) folytatása. Tárgya a Filareták 1824-ik évben történt üldözése. A drámai vers a lazán összefüggő jelenetek sorozatában, elbeszélések és jelenések formájában az ifjúság morális és fizikai szenvedését rajzolja és a wílnói és warszawai szalonokban folyó életet helyezi vele szemben. Ugyanaz a Gusztáv, aki boldogtalan szerelmében 1823-ban lelkét kihaltnak hitte, most föleszmél a börtönben és falára ezeket a szavakat írja: «Obiit Gustavus, natus est Conradus». Karácsony szent estéjén a foglyok titokban egybegyűlnek és egyikük elmondja, hogy mit látott reggel az utcákon, amikor kihallgatásra vezették. Egész sor kibitkát raktak meg Szibériába küldött száműzöttekkel. Konrádra, a költőre az elbeszélés oly megdöbbenő hatással van, hogy félelmetesen szörnyű bosszúdalt zeng reája. Az őrjárat közeledtére szétrebbennek a foglyok és Konrád egyedül marad. A költő szenvedése tudatában perbeszáll az Istennel, kétségbevonja szeretetét, a lelkek és a sors feletti hatalmat követeli a maga számára, hogy az emberiség diadalára zendíthessen rá és amidőn hosszú esdeklésére, majd lázadózó fenyegetéseire sem kap a felvetett kérdéseire: — miért és mi

végre akarja és tűri Isten a hazáján elkövetett igazságtalanságot és szörnyű kegyetlenkedést — választ, azzal az Istent káromló szóval fejezi be beszédét, hogy : «Akkor hát az Isten a világnak nem atyja, hanem» — «cárja !» vág közbe a sátán, — de Konrád eszméletét veszti, mielőtt kimondta volna maga a szörnyű szót. Konrád lelke elveszett ! Nem. A költemény nem végződik az emberi büszkeség dacos győzelmével. Ellenkezőleg. Amit nem tudott elérni a mennyeket ostromló Konrád, az ég me-rev hallgatása következtében, azt elnyerte látomásokban egy Istenfélő Piotr szerzetes, akinek bensőséges imája Konrád lelkét is megmenti. Az Istenkáromlásra az ördögűzés jelenete következik, amely fényt derít a költemény értelmére. A kevélység szellemét kiűzik a bűnös lélekből, mely azt a parancsot kapja, hogy alázatosságával és önmegadással érdemelje ki Isten kegyelmét. Ezzel és szilárd hittel, egyes ember is csodákat művelhet. «Isten a kicsinyeknek és az alázatosoknak nyilatkoztatja ki a kevélyek előtti rejtett titkait.» Piotr barát egy újabb látomásban Lengyelországon látja megismétlődni Krisztus kínszenvedését és halálát, amely engesztelő áldozat a kornak és e kor műveltségének nagy bűneiért. Konrád és a Filareták új megpróbáltatások elé mennek orosz földön. A wilnai fogságdráma lazán összefüggő jeleneteihez egy epizód csatlakozik, mely orosz, különösen pétervári életet, egy «Téli utazás Oroszországban» keretben rajzol. Ez a csodálatos szemléletes-séggel, nagy elbeszélő készséggel, szatirikus éllel alkotott epizód a világirodalomban páratlanul áll, egyúttal magyarázatul szolgált régi orosz barátainak, akik úgy a lírai-epikai varázst, mint a gúnyirat mérgét csodálkozva olvasták.

A titáni dactra és a legmélyebb keresztényi megalázkodásra, a rózsás álmokra és a középkori durvaságú jelenetekre, az egyes lengyelek szenvedéseinek megrázó

képeire, az orosz nép és ország szemléletes rajzaira, a nemzeti gyűlölet és fájdalom ezen fenséges énekére következett a nemzeti mult hatalmas alkotása, a 12 énekes «Pan Tadeusz» (1834) című eposza. A költő eredetileg a kisvárosias Goethe: Hermann und Dorothea párját akarta megalkotni, a tárgy azonban folyton nőtt, a falusi költeményt a nemzeti és a napoleoni harcok történelmi háttérébe helyezte, tragikus jelene-
teket szőtt bele úgy, hogy valóságos regény keletkezett versbe foglalva. A regény főszereplője nem a jólelkű, de jelentéktelen Tadeusz, hanem az atyja, aki akaratlanul elkövetett gyilkosságát fegyverrel és politikai tevékenységgel mint legionárius, majd mint szerzetes bűnhődí le és aztán egy orosz golyótól halálosan megsebesítve meggyónja életét s a legmagasztosabb atyai kötelességtudásnak a mintaképét szolgáltatja. A bonyodalom és a kibékítő kifejtet mellett lebilincselően hatnak a káprázatos természeti leírások, a mező, rét, erdő, a nappal és éjjel, a napfény, a zivatar minden részletének plasztikus kifejezése, az uradalomnak idillikus és patriarchális élete, az emberek szokásai, közmondásai, félszégei, viselete, az élőtermészet csodálatos panorámáját varázsolják elő. A folyton áramló frissesség, a ragyogó színpompa, az éles megfigyelések, a rendkívüli nyelvbéli művészet, a bensőséges, de iróniát surló humor, a napsütéses visszaemlékezések, a lüktető mozgalmasság és a gondolatok szárnyalása olyan remekművé szövődött, amilyent Homeros óta — Odysseia-ját tekintve — nem alkotott senki a világirodalomban.

A zajos párisi utcákon született meg ez a legnemzetibb lengyel alkotás, amely a lengyel irodalom legnépszerűbb, legünnepeltebb műve lett, mint annak legderűsebb, legnaposabb alkotása, amely, amellet, hogy a legművészebb, egyben a legbensőségebb, mert szívből szívhez szól. A 36 éves költő ezzel a nagyszerű alkotással

tudatosan és szántszándékkal befejezte művészi pályafutását. A költészetet hiú időtöltésnek tekintette, értékes munkának csak azt a munkát tekintette, amely az Istenhez vezet az embereket. Ezen az Istenhez vezető úton remélte elérhetőnek hazája újjászületését. Elfordul a költészettől, mert nagyobbra hivatottnak érezte magát és egyedül nemzete erkölcsi, vallási, mindenekelőtt a torzszalkodás következtében széthulló emigráció szellemének a megjavítására szentelte erejét. Költői vénája kimerült, amihez aztán kedvezőtlen körülmények is járulnak, amelyek szellemi erejét felemésztik és rendes útjáról eltérítik. Állandó kísérelője az inség volt. Hogy ezen változtasson, francia drámákat ír, de nem adják elő. Majd lengyel történelem megírásába kezd. 1834-ben pedig nőül veszi C. Szymanowska-t. Családi gondjai biztos és elegendő jövedelem biztosítására ösztökélik. Így elfogadja a lausannei akadémián a latin nyelv tanszékét 1838-ban, amelyet felajánlottak neki és 1840-ig itt tanít. Ezt a biztos állást felcserélte a Párisban újjáalakult «Collège de France» szlávnyelvi tanszékével. A meghívás elfogadására hazafias érdek készítette. Feladata nehéz volt, mert hallgatóközönsége vegyes volt és hiányoztak a hozzávaló források, könyvek, útmutatók. Másrészt az emigráció csak politikát kívánt tőle és nem irodalmat. Beérte tehát a néha rögtönzött, de mindig magvas jellemzésekkel. Ezekből az előadásokból kerekedett ki a lengyel irodalomnak első magvasabb története. Harmadik éve működött Párisban, amikor A. Towiański vallási tanítása magával ragadta és Mickiewicz teljes erejével támogatta ezeket a tanításokat, amiért aztán a kormány 1844-ben beszüntette előadásait. Towiański egyike volt a számos vallásalapítónak, akiket a zavaros idők kitermeltek. Hívó mindig akadt. Towiański is hivatottnak érezte magát arra, hogy az evangéliumot tovább fejlessze, hogy a dogmákban megmerevedett egyházat

megújítsa és hogy az emberiséget minden vonatkozásban keresztény szellemmel töltsse. Saját magától és követőitől a legmagasabb erkölcsi felfogást és szellemet követelte. Az egyén szentté tevését kívánta, hogy az emberiség és a föld szentté legyen. Ez szerint hét periódusban történik, akkor a második periódusban éltek még csak az emberek. Az újjászületést az egyénekbe tette és került a politikai fellépést, távol állt tőle minden földi haza és boldogság utáni vágy. Átszellemült Lengyelországra gondolt, melynek sorsát régi bűneiért való büntetésnek nézte. Ellenség iránti szeretetről beszélt, mint az Isten kezében levő ostorról, továbbá a fellebbvalók iránti alávetettségről és óvott minden ellenszegüléstől. Ez a passzív tanítás Mickiewiczet, akinek idegbajos feleségét személyiségének szuggesztív varázsával, szavainak megrendítő erejével egyelőre Towiański meggyógyította, évek multán elidegeníti s végül is eltávolítja Towiańskitől. Mickiewicz 1848-ban Rómába megy és ott lengyel légiót toboroz, de ez nem sikerült. Erre Párisba megy, ahol 1849-ben a párisi «Tribune des peuples» szerkesztőjeként köztársasági propagandát fejt ki, ami összeütközésbe hozza a kormányhatalommal. A sok idegtépő munka teljesen felemésztette szellemi erejét. Másoló kezdeményezésektől eltekintve, új költői alkotásokig már nem jutott. A krími háború kitörése új reményeket ébreszt benne. Állítólagos irodalmi küldöttségben a Balkánra megy és Konstantinápolyban 1855 november 26-án kolerában meghal. Holttestét Monmorency-ből 1890-ben a krakóvi Wawel királyszerbáltba szállították át, hogy a rahazában pihenjen, szobrai pedig a fővárosokban hirdetik a halhatatlan lengyel költő nagyságát, dicsőségét és nagy hite diadalát.

A. Mickiewicz népének költői fejedelme és hona legnagyobb tanítómestere, élete pedig példa és költészet. A szépirodalmat a terméketlen álklasszicizmusból az

érzelemnek, a lüktető életnek az útjára, a nemzeti romanticizmusba vezette és a politikai függetlenségétől megfosztott, széttépett, tehetetlen lengyel nemzetnek eszmei, szellemi egységét teremtette meg, amelyben leomlottak a mesterséges és ellenséges határok. Hatalmi faktorrá emelte és oly jelentőségre a nemzet szempontjából, amilyenre egyetlen egy más irodalom sem jutott, mert benne találta meg a lengyelség egységét, ideálját, hitét és minden reménységét. Ő volt az oszlop, amelyen az új költői irány alapult s ő belőle sarjadtak ki azok, akik az irodalmat továbbfejlesztették. De nemcsak költő, hanem messzi jövőbe látó tanító, aki nemzete elé elérendő célul az idealizmust, a hazafiságot, a szép, jó, igaz iránti szeretetet, az önfeláldozást és a nemzet feláldozásában való hitet tűzte ki.

Mickiewicz fellépése nagy hatással volt a költői munkálkodásra. Számos követőre és utánpótlóra talál s valószínűs romantisztikus iskolát teremt. Ez az iskola anyagát nem a törzsszűk Lengyelországból veszi, hanem a távoli félíg barbár Ukrajnából és Litvániából. Költőit ugyan semmiféle közelebbi kapcsolat nem fűzi egymáshoz, mégis jellemző tulajdonságaik alapján litván és ukrain csoportra oszthatók. Mickiewicz közvetlen követői a litvánok, akik közül lírai költeményekkel és fordításokkal A. Edw. Odyniec (1804—1885.), Dante fordításával J. Korsak (1807—1855.), «Litván képek» című művével, mely a «Pan Tadeusz»-nak prózai párja volna, ha művészivé tudta volna írója alakítani és a gyönyörű «Maliny» balladájával J. Chodźko (1795—1861.) és St. Witwicki tűnnek ki. Jóval önállóbbak és magasabb színvonalon állóbbak Ant. Malczewski, Joz. Bohdan Zaleski és Seweryn Goszczyński, az ukrain iskola főképviselői.

Antoni Malczewski (1793—1826.) egyetlen műve a mélabús hangú «Marja» (1825.) című verses novellája. Tárgya a XVII. századbeli ukrán tatárharcok egy mozza-

nata. Byron hatása alatt írja, bár a szenvedélyes protestálásban nem követi.

Józef Bohdan Zaleski (1802—1886.) az ukrajnai föld szerelmese, a szteppék szépségének, csábító kísérteteinek, hőseinek, mélabús hangulatának zengő hangú dalnoka. Mély érzésű, finom zenei ritmusú, különös lírai költeményeiben lágyan omló nyelven megörökítette népe és hazája sajátosságait. Igaz, hogy kozákjai álomszerűek, gyermeki hite és hazaszeretete azonban izzó. Epikai alkotásaiból hiányzik a lendület, harcot zengő dumkái és fiatalos hévvel telített lírája azonban népies zamatjával kiemelik költészetét kortársai közül.

Seweryn Goszcziński (1801—1876.), Zaleski iskolatársa és barátja szenvedélyes, keményhangú és forradalmi jellem, aki «A kanióvi várkastély» (1828.) című lírai elbeszélésében az 1768-ik évi felkelést eleveníti fel, mely a lengyelek ellen irányult és pedig mint a zsarnokok vádlója és az elnyomott nép szószólója. Későbbi irodalmi, majd misztikus tevékenysége versben úgy, mint prózában, messze elmaradt első alkotása mögött. Lírája forradalmi és éles hangú.

Mickiewicz példájára és hatására így indázott szét a romanticizmus és eresztette gyökereit a honi talajba és hozta napszínre a nép mondai, epikai, ősi tradícióinak a sajátosságait, nemzeti kincseit.

Juljusz Słowacki a lengyel romantikusok legjellegzetesebb képviselője 1809 augusztus 23-án születik Krzemieniechen. Atyját, ki a wilnói egyetemen a lengyel irodalom tanára volt, öt éves korában elvesztette. Nagyműveltségű és költői hajlamú anyja hatása alatt állva felerdült korában megismerkedik a romantikus költészettel és verselgetni kezd. Byront utánozza első próbálkozásaiban, majd két tragédiát ír «Mindowe» és «Marja Stuart» címen. 1831-ben Franciaországba megy és az emigrációhoz csatlakozik, beutazza a keletet és

1849 április 4-én a tüdőbaj sírba dönti Párisban. Lírai, epikai és drámai költészete, mely fantáziából, álmodozásból és töprengésből szövődött, nem kapta meg a tömeget, de az avatottak számára esztétikai élvezetet nyújtott. A közönség fagyos viselkedése nem zavarta meg, tovább haladt útján és művészete magasabb fokot ér el, bár egyre csapongóbb képzeletvilága igen komplikált tárgyakat dolgoz fel. Népmondákat drámai sorozattá ír át, így születik meg a «Balladyna» című tragédia. Még 1834-ben írja az 1831. évi eseményekkel kapcsolatban álló fantasztikus drámáját, a «Kordján»-t. Keleti utazása Görögországba, Egyiptomba és a Szentföldre, nagyon megsziporították költői témakörét. Visszhangként megszületik a «Keleti út», melynek némely helye, mint «Éjtszaka a korinthusi öbölben» és «Agamemnon sírja», a lengyel költészet legszebb alkotásai közé tartozik. A gyönyörű «A dögvészesek atyja» c. remekműben egy arab fájdalmát rajzolja, akinek hét gyermekét és feleségét ragadta el a pestis. «Svájchban» című erotikus dalfűzerben mélabús szerelmét énekli meg. Majd újra felveszi a lengyel őskorra vonatkozó drámáinak a tervét és 1839-ben megírja «Lilla Weneda» című drámáját. A dráma tárgya az őskorban játszódik, amikor a békés wenedek népét a vad lechiták népe megtámadja és kiirtja. Ennek az eseménynek a keretébe illeszkedik be a fogságba esett atyjáért, Derwid wenedek királyért önmagát hősiezen feláldozó Lilla körül forgó drámának a meséje. Megrázó erővel bontakozik ki ebből a drámából egy népnek a pusztulása. 1841-ben kiadja a «Beniowski» első öt énekét. Az epikus költemény tárgya a XVIII. század nemzeti és vallásos mozgalmaiba vezet. Abba a korba, amelyben a bari szövetség küzd Oroszország és annak trónon ülő védenca ellen. E kor egyik alakjának, Beniowskinak a kalandjait tartalmazza a nagy alkotás, amely azonban befejezetlen maradt. Kü-

lön érdekessége ennek az epikus költeménynek, hogy epés gúnnyal elszámol benne a költészettel szemben érzéketlenül maradt közönséggel, az eldurvult kritikával, az emigráció torzsalkodó pártjaival és riválisával. Költői munkálkodása tetőpontján áll, amikor 1842-ben Towiański hatása alá kerül és hatására megváltozik mint költő és mint ember egyaránt. A vallási miszticizmus megtermékenyíti fantáziáját s az átalakulásnak, az evolúciónak, az ember és az anyag átszellemesítésének a tana utolsó művein kiütközik. «Marek pap» (1843.) és «Szalomea ezüst álma» (1844.) című rémdrámáiban saját magán is túl tesz azokkal a fantasztikumokkal, amelyeket fantáziája kitermelt. Lelkesedése ugyan lelohad és kivonja magát Towiański befolyása alól, ám az új benyomásoktól többé szabadulni nem tud. Utolsó műve, egyben legnagyobb költői alkotása a «Szellemkirály» című eposza. Az eposzban a nemzetet vezető férfiút éneкли meg, aki folytonos változása ellenére az egyes korokban mindig egy és ugyanaz. A költemény, sajnos, befejezetlen és a XII. századdal megszakad. Az első három ének a mondai Popielt ünnepli, mint első királyt, aki véres kézzel szilárdítja meg az államot, aztán az első keresztény Piaszt párról szól, aki a trónra került s végül II. Bolesławról énekel folyton változó hangulattal és színezettel.

Ślowacki ragyogó képességei közül csak az önmérséklet és az összhang hiányzott, ezért nem tudott a legnagyobb költővé lenni. Érzelmes és ingerlékeny, világfájdalomra hajló és rajongó, fékezetlen fantáziájú tehetsége nem tud önmagára találni és harmónikus képben jelentkezni, erős drámai telítettsége szétrobbant minden megnyugtató megoldást, büszke és dacos lénye saját útjait járja, amelyek tekervényesek és csalóka lidércfényeket is követnek, mégis mindig a költészet színpompás, illatos és vakító fényű mezejét járják, bár hiányzik innen valami: az Isten.

Nemzete leróttá háláját a nagy szellemóriással szemben, amikor Montmorencyből tetemét 1927-ben átszállította és a szabad hazában, a krakóvi Wawel királýsír-boltban elhelyezte.

Zygmunt Krasiński. Lengyelország nagy névtelen költője 1812-ben születik, Párisban. Atyja lengyel tábornok, anyja Radziwiłł hercegnő. Rendkívüli tehetsége már 15 éves korában megnyilatkozik. Atyját oroszbarátnak tartják, ezért diáktársai nyíltan sértgették a tanteremben. A fiatal egyetemi hallgató életére ez a benyomás döntően hatott. Warszávában nem volt maradása. Genfbe megy és itt éri az 1830. évi felkelés híre. Atyja nem engedi meg neki, hogy hazájába siessen és részt vegyen a harcokban. Az ifjú engedelmeskedik, de lelkét kétségbeesett fájdalom marcangolja. Atyjával a cári kormány azt a kívánságát közölte, hogy fiát mutassa be az udvarnál és adja állami szolgálatba. A lelki harc azonban annyira megviseli egészségét, hogy súlyos betegségbe esik, mire útlevelet kap és ő Olaszországba megy. Útközben azonban Bécsben megírja a szegénység és gazdagság, a plutokrácia és proletariátus közti kirívó ellentétek szembehelyezését kidomborító drámáját, az «Istentelen színjáték»-ot, 1835-ben. A drámában, melynek tárgya a közeli vagy távolabbi jövőben kitörhető forradalom, éles kritikával ítéli el az élvezőket és kiélteket, de elítéli az irigykedő, bosszúálló és ezért a kilátástalan eljárásukért az élvezethajhászó inségeskedőket is. A meseteri alkotás prózában van írva. Krasińskinnek ez az első műve már magában foglalja egész költői munkálkodásának az irányát, azt, hogy korának kérdéseit fogja bolygatni. Második művében ismét a kereszthez menekül. Ez a prózában írt, de jelenetekre nem tagolt «Irydjon» (1836.) című dráma azt a kérdést próbálja megoldani: miként lehetne egy elbukott népet ismét fel-támasztani. Egy képzelt görög szerepel itt, aki nem tud

hazája bukásába belenyugodni, azért bosszút akar állni Rómán. Heliogabalus korában játszódik le az esemény. Iridion haldokló édesatyjának Róma ellen bosszút esküszik. Hogy ezt elérhesse, szövetséget köt az ördöggel, akinek a lelkét is odaígéri. Minden eszköz kezébe kerül, de terve nem sikerül, mert az elégedetlen praetoriánusok Alexander Severust emelik a trónra és Róma elkerüli a pusztulást. A gyűlölet nem tudta a célt elérni. A záradékban Iridion felett ítélkeznek. A sátán vádlóként lép fel, de egy angyal megvédi a vádlottat. Az ítélet szerint Iridionnak még egy próbát kell kiállania, és ha legnagyobb megpróbáltatásaiban sem veszti el hitét az Ūrban és mindig kész a jóra, akkor új áldásos életre kel. A mű Mickiewicz «Wallenrod»-jának párja, telve antik fantasztikummal. A drámának harmónikus és kibékítő fordulata mutatja, hogy a költő megtalálta ismét a hitet, amelyet ifjúkorban elvesztett. Towiańskival szemben tartózkodóan viselkedett. Látomásaiban, zsoldáraiban arra törekedett, hogy népének hivatását, jövőjét messiási magyarázattal dicsőítse. Könyve, mely a lengyel népről szól, filozófiai feltevéseken alapul, mutatja, hogy ő sem ment a miszticizmustól. Főgondolata az, hogy az emberiség újjászületése csak a politikai és nemzetközi intézményeknek teljesen keresztény szellemben való átszervezésétől várható. Lengyelország helyreállítása pedig a valódi keresztény polgárosodás elindulásának első követelménye. Ez a vezetógondolat ezentúl ott van költeményeiben. 1843-ban jelenik meg első verses műve, a «Hajnalhasadás», már teljes szabadsággal hirdeti hit-szabályként elragadó lelkesedéssel a politikai és bölcseleti eszmét. Alig adta ki költeményét, melynek rendkívül nagy hatása volt, amikor egy ügynök azzal az ajánlattal kereste fel, hogy csatlakozzék egy készülődő új felkeléshez. A költő a politikai helyzetet látva, vissza akarja tartani övéit az új megpróbáltatásoktól, megírja «A jövő

zsoltárai»-t, melynek harmadik zsoltára a «Szeretet» politikai röpiratként óvja a nemzetet az újabb szerencsétlenségtől. Hatása óriási volt. Akik együtt éreztek vele, csodálattal olvasták, akik aktivitást követeltek, azok hazaárulással vádolták. Słowacki remek versében kishitű és rövidlátó politikával vádolja. Krasiński a «Fájdalom zsoltára»-val felel, majd a «Jóakarát zsoltára»-ban még egyszer megrázó erővel, magasztos hangon hirdeti az 1831-től hirdetett eszmét, amely a nemzet jobbrafordulását csak a nemzet erkölcsi megújódásától reméli és várja. És összefoglalja utóljára s még egyszer a haza feltámadásának feltételeit a «Resurrecturis». Munkálkodásának a súlypontja a politikára tolódik és többé nem tudja befejezni munkáját, mely «Istentelen színjáték»-ának az első része lett volna, mert 1859 február 23-án meghal Párisban.

A haza és a szabadság iránti vágyódásból, az igazságtalan feldarabolás szülte igazságérzetből, az önkormányzás jogának követeléséből így született meg a számkivetésben a páratlanul álló emigrációs irodalom, amely férfias büszkeséggel, merész idealizmussal, nem törődve a megdöbbenő valósággal, dacosan hirdette az igaz ügy diadalát és fenséges gondolatmenetével legyőzve minden akadályt, bizalomra, kitartásra tanított.

Ideáljait, eszméit, gondolatmenetét a lengyel irodalom legnagyobbjai: Mickiewicz, Słowacki, Krasiński hirdetik, más-más utakon, de mindig a nagy cél érdekében. S mialatt az emigráció remekműveket alkotott, azalatt az otthoni irodalom nagy tehetségek hiányában, de a cenzura miatt is, nem tud ugyan művészi alkotásokat felmutatni, azonban rendkívül fontos szerepet tölt be azzal, hogy közhasználatra szolgáló műveivel a nemzeti nyelv, gondolatok és tárgyak ápolásával zavartalanul ébrentartja és erősíti a nemzeti szellemet.

Ennek az iránynak áll szolgálatában korától félre-

ismerve magábamélyedt költészetével Cyprján Kamil Norwid (1821—1883.). Életében magányosan áll, halála előtt elfelejtik, de a modern kor felismerte mélységét és tiszteli benne a tiszta művészet szerelmese és a nemzeti stílus úttörőjét. Aszketikus életfilozófiája, szófukar és képekben takarékos költészete kiemelkedik a mindennapi élet egyhangúságából és a tragikus életfelfogásnak, távoli világoknak régióiba menekül. Hadrián császár korában játszódó «Quidam» verses novellája és «Kleopatra» c. drámája az ókorba vezet, «Krakus» és «Wanda» tragédiái a lengyel őskorban játszódnak. Lírai költeményei csodálatos mélységeket tárnak fel, azonban a technika és a hang könnyedsége hiányzik belőlük. Eredeti költészete a költészetnek új, nemzeti felfogását hirdette.

Ugyanezt a célt szolgálja a lengyel vígjáték felvirágoztatója, *Aleksander Fredro gróf* (1793—1876.), egy régi nemzetség leszármazottja, aki résztvesz a napoleoni háborúkban, majd 1815-ben hazatér és galíciai birtokán gazdálkodik. 1821-ben megjelenik «Geldhab» című vígjátéka a warszawai színpadon. Ettől kezdve 1835-ig nagyszámú vígjátékkal gazdagítja a lwóvi és a warszawai színpadot. Nemzeti érzéssel, könnyű, síma stílussal, pompásan gördülő verseléssel, mulattató helyzetekkel, kimeríthetetlen találékonysággal szövi, bogozza Molière-t utánzó vígjátékait, amelyekben nem sokat törődik a csomó kibonyolításával, de annál tősgyökerebbek lengyel alakjai, annál csillogóbb jókedvű humora és elméssége. Elethű alakjainak a jellemzése sokszor érinti a karikatúrát. Egyforma sikerrel tudja ki-nevetni a parvenüket, féltékenyeket, agglegényeket, a fősvényeket, fantasztákat s pompásan jellemezni a felfortyanókat, alattomosakat, a csapodárokat, a jólelkűeket és a nehézkeseket. Tárgyát a jelenből szereti venni s csak néhányszor fordult tárgyért a múltba. Leg-

szébb vígjátéka a «Bosszú», a «Jowialski úr» és a «Leányfogadalmak». 1835-ben elhallgat s csak 1850-ben kezd ismét írni, darabjai, melyek első műveivel nem versenyezhetnek, csak halála után jelentek meg. Fredro nagy hatással volt főként a lwówi lengyel színpadra, amely éppen az ő korában virágzott.

Dramai művekkel kezdi írói pályáját Józef Korzeniowski (1797—1863.). Legnagyobb sikerét a «Kárpátok goráljai»-val érte el, 1843-ban. Népszínművében az igazságtalanul üldözöttek lázadását ünnepli. A keresztény nemesség zsidó erkölcsének éles szatírája a «Zsidók». Történeti, iparos és szalóndramái kisebb értékűek és sokszor irányzatosak. Jellemrajzai szerencsések, a drámai erőnek azonban sokszor híjával van. Nagy érdeme, hogy a szegényes műsort folyton új darabokkal gazdagította. Tulajdonképeni ereje a regényírásban jelentkezik. Nyugodt életbölcselete, jóságos lelkülete, gondos megfigyelése, kellemes humora, csiszolt formája novelláit, regényeit pl. «A rokonok» e kor jeles műveivé avatják. Fantáziahiánya és komoly higgadtsága azonban nem tudta népszerűvé tenni.

Nem mindennapi tehetség a hagyományokat utolérhetetlenül ismerő Henrik Rzewuski gróf (1791—1866.). Stanisław Ágost király idejéből származó költött emlékiratokkal kezdte működését és a «Soplica Szeverin úr emlékiratai» (1839.) c. állítólagos pohárnok emlékiratai nagy népszerűsége tettek szert, úgyhogy sokan utánózták prózában és versben. Történelmi regényei, mint a XVIII. században játszódó «November» tiszteletreméltó alkotások, de nem érnek el magasabb színvonalat.

Az emlékek városa, Kraków, inkább a tudományok szolgálatában áll. Z. Helcel (1808—1870.) jogtörténelmi, M. Wiszniewski (1794—1865.) irodalomtörténeti, J. Kremer (1806—1875.) esztétikai irányban fejlesztik kiválóan a tudományos prózát.

Poznańban (Posen) is erőteljesebb a tudományok fejlődése. Itt nyomatja ki filozófiai művét K. Libelt (1808—1875.); a nagy emigráns filozófus, Ferdynand Trentowski (1807—1869.) itt hirdeti hatalmas tudással, az erkölcsi elem kihangsúlyozásával, ragyogó stílusban rendszerét; itt adja ki 1848-ban ezen évtized legmélyebb lengyel gondolkodója, August Cieszkowski (1814—1894.) «Mi Atyánk»-ját, mint a történelem bölceletéhez írt bevezetését; és végül itt jelentette meg műveit az emigráció mélytudományú történésze, Joachim Lelewel (1786—1861.), aki tekintély a középkor történelmében és az éremtanban.

19. §. Az 1848-ik év után. Az 1822-ben elinduló és 1831. után teljes pompájában kibontakozó romanticizmus 1848. évben fordulóponthoz ér: a dicső korszak lealkonyodott. Elhallgatnak a nagy szellemek: Mickiewicz elfordul a költészet játékatól és kiégett zsenije újat többé semmit sem tud teremteni; Słowacki 1849-ben meghal és Krasiński «Resurrecturis»-e után befejezetlenül hagyja hátra utolsó fellángolását. A felserdült új generáció, amely a felkelés utáni légkörben nevelkedett és a testvériség, az egyenlőség nagy jelszavaival telítődött, tetté akarta valósítani a jelszavakat, elsősorban jobb sorsot akart biztosítani a népnek, hogy aztán együttes erővel kivívhassák a szabadságot. És éppen ezt érte a félrevezetett népnek a támadása 1846-ban. Így csak természetes folyamat, hogy az akkori generációból sokan elfordulnak a jelen időktől és a régi nemesi világra emlékeznek vissza. Akkor jött az 1848-as forradalom. Örömmel üdvözik a szabadság hajnalát, de reményeikben csalódnak. A forradalom kitörése után, melyet pillanatnyi győzelemnek tekintettek, általános reakció következett. Galiciában a nemesség nagy anyagi hátrányára a parasztság földbirtokhoz jut. Újra a régi, szép, nemesi időket juttatja az emlékezetbe. Így aztán vissza-

tér az irodalomba az ősnemességi hullám, amelynek világa leginkább megfelelt a nagy változáson keresztülment lengyel társadalom szellemének. A társadalom elfárad a felhők között való szárnyalásban, kivonja magát a nemzeti szellem nagy látnokainak varázsa alól és reálisabb érzéssel, vágyakozással gondol vissza a «nemes Lengyelország» «boldogabb időire». A régi lengyel élet képei, a régi jó idők magasztalása mindennapos stílusban és könnyű formában a lényege az új irányú irodalomnak, amely az ország határain belül támad fel és terjeszkedik főként II. Sándor uralkodása alatt, amikor az orosz elnyomás alábbhagyott az országban. Az 1855. évi krími katasztrófa némi enyhülést hoz. A cenzúra lazulása jó befolyással van az újságok fejlődésére és a napilapok eljutnak a távoleső, nemesi kúriákba és elviszik a tanítás, a vezetés fényét és a nemzeti szellemet mindenhová.

Rosszabb volt a helyzet Galiciában és Posen vidékén. Itt nincs lengyel egyetem. Az elnémetesítő irányzat tovább folyik. És a poseni részekben megkezdődik a németesítésnek harca mindennel szemben, ami lengyel. Itt teljesen eltűnik az irodalmi mozgalom, mert az összes erők a lengyel föld, nyelv és hit megmentésére összpontosulnak.

20. §. *A költészet.* Az 1848. év után elinduló költészetnek tradíciókat felelevenítő és melengető iránya sok demokrata író is meghódít. Így elsősorban Wincenty Pol (1807—1872.) válik ki, nemcsak műveinek számával, hanem tehetségével. Elsősorban lírikus természet. «Hazánkról szóló ének» c. dalban futólagosan, de találóan jellemzi az egyes tájakat és költői dalba fűzi azt, amit a politika széjjeltépett. Méltó párja ennek a költeménynek, sőt ennél kiválóbb az aggkorában írt «Dal a mi házunkról». Ifjúkori demokratikus hajlamait konzervatív környezete és az 1846. évi nemesi mérsárlások meg-

változtatták. És verses novelláiban, eposzaiban mint «A senátorok kibékülése» és «A sadowawiszniai országgyűlés» c. elbeszélő költeményeiben a régi lengyel élet eseményeiből veszi tárgyát és őszinte tisztelője minden hagyománynak. Nevezetesebb alkotásai a hősie színezetű «Mohort», a XVI. században játszódó «A hetman apródja» és a XV. századba vezető «Vit Stwosz» azt mutatják, hogy a személyek kialakításában fogytékos, de a régi, jó idők és emberek hangját nagyszerűen tudta eltalálni. Nagyobbszabású művészi munkára képtelen volt.

Pol átalakulásának Galiciában sokan voltak alávetve. Így Wl. Syrokomla álnéven író Ludwik Władysław Kondratowicz (1823—1862.). Versbe szedett novelláiban legtöbbször a messzi rendiharcokba nyúl vissza. Világos, egyszerű szavai, természetes képei, mély érzései vonzóvá teszik költészetét. Kisnemesi rendről, a paraszt-ság bajairól és örömeiről regél és szenvedélyes szeretettel csüng litván hazáján. Legismertebb művei «Jan Dębóróg», «Szkolne czasy» és a «Janko Cmentarnik». Epikai alkotásai mellett kitűnik mélyen átértzett lírája is.

Önállóbb és eredetibb tehetség Teofil Lenartowicz (1822—1893.). A mazoviai paraszt öröme és fájdalma, önbizalma, leányainak, mezőinek frissége gyönyörű kifejezésre jut a «Parasztdalok» című remek, napos és derűs alkotásban. A hasonló hangnemben írt «Raclawicei ütközet»-ben megénekli azt az ütközetet, amelyben (1794.) a kaszás lengyel parasztok megrohanták az orosz ágyúkat, már nem sikerült oly mértékben, mint az első dalsorozat. Az emigrációban a legkülönbözőbb epikai, drámai tárgyakhoz nyúl; lengyel történelmet, olasz földről leírásokat ír, de sikert nem tud elérni.

Kornel Ujejski (1823—1897.) élte végéig demokrata maradt. Első műve «A tűzvészek füstje» és az 1846-i év eseményeinek hatása alatt keletkezett «Jeremiás

síralmai» nagy várakozást keltettek, azonban későbbi művei, akár a «Bibliai dallamok»-at, akár Chopin-t írta, szép alakú, lírai melegséggel telt verseibe, nem váltották be a hozzájuk fűzött reményt.

Mieczysław Romanowski (1834—1863.) nemeslelkű költészete nem tud kibontakozni, mert a költő hősi halált hal hazájáért. A költészet mind a három ágát műveli. Verses elbeszélései közül Lengyelország multjába nyúlnak a «Łużeccy» és polgári tárgyú «A szoncsi leány». Drámája : «Popiel és Piaszt», a nemzet mondai világába vezet.

E korszak legnagyobb és legtermékenyebb írója : *Józef Ignacy Kraszewski* 1812-ben születik. Már ifjúkorában ír regényeket, elbeszélő költeményeket, történelmi és kritikai tanulmányokat. Rengeteg ismeretet szerez. Ismereteit értekezésekbe, élményeit és megfigyeléseit elbeszélésekbe és regényekbe önti. 54 éves szakadatlan munkálkodása alatt százával írta a regényeket és novellákat, ezrével a leveleket és kritikákat és ezeken kívül még történeti műveket s végül szövegeket új és régi időkből egyaránt. Sokoldalúsága és kiapadhatatlan tehetségének ismereteket szóró munkássága rendkívül üdvösen hatott a közművelődésre. Érdeme abban rejlik, hogy ő szoktatta rá a közönséget a lengyel regények olvasására és a lengyel irodalom számára oly széleskörű olvasóközönséget teremtett, hogy könnyen hozzáférhető könyveivel pótolta a francia és a német könyveket és ezzel olvasásuktól elvonta a lengyel olvasók nagy táborát. 1863-tól már biztosítva volt számára a legkedveltebb mesemondó híre. 1840—1850 között írt falusi történetei meleg színekkel rajzolják a falusi életet és részvéttel kísérik a paraszt sorsát s ezért az írónak a legszebb alkotásai. A falusi és a kisvárosi történeteitől a falusi nemességhez tér vissza, de megérzi az új idők szelét és az élőknek, amikor 1856 után a szabad politikai

jelszavak utat kezdtek törni, haladást hirdet, sőt a legolvasottabb warszawai újság élére is áll, mígcsak a kormány 1863-ban az ország elhagyására nem kényszerítette. Drezdába megy. Egy ideig kettős irodalmi működést fejt ki. Boleslawita néven olyan műveket ír, amelyek nem állták ki az orosz cenzúrát, mert bennük az 1863. évi felkelést írta le. Történelmi regényei, amelyekben a százszok és Poniatowski XVIII. századát eleveníti fel («Kosel grófnő», «A lép» stb.), rendkívül megszorodnak. Majd a nemzet történelmét akarja regényekben leírni. A sorozatból csak az első «Régi mese» sikerült, a többi egyhangú. Társadalmi regényei aktuális kérdéseket tárgyalnak, mint a «Morituri» és az időkhöz való alkalmazkodást a «Resurrecturi». Mindent csak futólagosan érint, de mégis leköti a figyelmet. Történelmi regényeiben gyakran megszólal a pesszimizmus. Majd drámákba fog, melyekhez a tárgyat Litvánia («Witold-rauda», «Mindows», «Witoldowe boje») őskorából veszi. Publicista kísérleteiben elsősorban Galiciát támadja s végül esztétikával kezd foglalkozni. A nemzet ötvenéves írói jubileumát Krakówban ünnepelte meg, 1879-ben, amikor I. Ferenc József a Ferenc József-renddel tüntette ki. Kevéssel az ünnepeltetés után a német kormány a franciák javára való kémkedéssel vádolja meg és négyévi fogságra ítéli, de betegeskedése miatt, biztosíték mellett, szabadlábon hagyja. San Remóba megy, ahol földrengés éri és az izgalmak annyira megviselik szervezetét, hogy nem sokkal utóbb 1887 március havában meghal Genfben.

Kisebb tehetség, de nagy olvasottságnak örvendett Zygmunt Kaczkowski (1826—1896.). Családi hagyományai és történelmi előtanulmányai megalapozták történelmi regényeinek hatásossá tételeit. Tárgyért Stanisław August mozgalmas korába fordult, melyet állítólagos kortársának, M. Nieczuje-nek diktáltat le s

ezzel rendkívül felkeltette a figyelmet műve iránt. Kevesebb sikert ért el tendenciózus családi krónikájával.

A férfi írók mellett ez időben feltűnnek Warszawában a női írók is. M. Czartoryska és a regényírástól a pedagógiához átpártolt Klementyna z Tańskich Hoffmanowa után megjelennek az erősebb tehetségek. Deotyma álnéven Jadwiga Łuszczewska (1834—1909.) allegorikus és absztrakt témáinak rögtönzésével tűnik fel, majd hosszabb elbeszélő költeményeket, regényeket ír Lengyelország multjából. Nemes, hazafias gondolkodása, finom stílusa vonzóvá teszik műveit. Élénkebb és több oldalúbb tehetség a Gabriela álnéven író Narcyza Żmichowska. Gondolatlírájában, novelláiban, regényeiben mély érzés, érzelem és műveltség, altruizmus és felvilágosultság szóval meg pompás nyelven. A szépirodalmat később felcseréli a didaktikai és a pedagógiai munkássággal.

A tudományok művelése a kedvezőtlen és áldatlan közviszonyok ellenére is széles mederben folyt. A bölcseletet az előző korszak férfiai művelik. A történetírás terén a régiek mellett W. Maciejowski, R. Hube, a «*Monumenta Poloniae historica*» forrásgyűjteményeket szerkesztő Au. Bielowski mellett Karol Szajnocha tűnik ki. Szajnocha kitűnő korrajzokat és jellemrajzokat ír. Fő művei «*Chrobry Bolesław*» és a «*Jadwiga i Jagiello*». Az irodalomtörténet terén J. Bartoszewicz és az irodalmi és esztétikai kritikában Lucjan Siemieński válik ki. Siemieński (1809—1877.) értekezéseiben kitűnően jellemzi az egyes írókat. Nagyszerű esztétikai műve az «*Irodalmi arcképek*». Egyszerű, könnyed, világos írásmódja, finom ízlése, komoly gondolkodásmódja valamennyi kortársa fölé emeli. Lefordítja az *Odyssiét* és sokat fordít Horáciusból. A «*Czas*» c. folyóirat irodalmi és művészi részét 1848 óta haláláig szerkeszti. Munkásságát lírai költeményei, meséi és mesteri fordításai kiegészítik.

Ebbe az időbe esik az újságírás felvirágzása is. Az 1848-i év megmutatta, hogy a politikai helyzetet nem érzelgősen vagy szónokilag, hanem politikailag kell felfogni, ezért a felburjánzó forradalmi eszmék ellen megalkul 1848-ban, Krakówban, a «Czas» (Idő), amelynek lelke M. Mann (1814—1876.). Nagyszabású publicista, aki sohasem veszítette el szeme elől hona érdekeit, de nem sértette meg az állam érdekeit sem s erkölcsi alapelveit soha sem adta fel. A «Czas» irányát a ugyancsak katolikus-konzervatív «Posener Revue» havi folyóirat is követi, amelynek az élén a Shakespearet fordító, műbíráló, költő St. Koźmian és testvére, Jan álltak. Warszawában Rzewuski «Gazeta Warszawska»-ja elveszti népszerűségét és helyét Kraszewszki «Gazeta Polska»-ja foglalja el. E kor legjelesebb hetilapja a «Kuryjer Polski», Párisban jelenik meg. Konzervatív s e mellett pontos regisztrálója a lengyel politikai, társadalmi, vallási és kulturális viszonyoknak. 1857 és 1860 között I. Klaczko és V. Kalinka adták ki, de mert sem az orosz, sem az osztrák kormány nem engedte be az országba, előfizetők hiányában, hosszabb ideig nem tudták fenntartani.

VIII. A pozitivizmus kora.

1863-tól 1890-ig.

21. §. *A kor rajza.* Az 1863-ik évben kitört felkelés politikai következményei oly mélyreható változásokat okoztak, hogy az értelmi és az erkölcsi átalakulás nem várathatott soká magára. Így nemcsak az irodalomban, hanem a lengyelség egész történelmi életében fordulat állott be. A fordulatnak elvi oka az 1863. évi felkelés volt. Ami utána következett, az tagadása volt a költők álmodta föltámadásnak: «Szörnyűség és örület». Muraview akasztásokkal és Szibériába való számkivetésekkel megritkítja a lengyel nemesség sorait és birtok-elkobzással s a legkülönbélebb sarcokkal, adókkal pedig meggyengíti gazdasági helyzetét. Betiltja a lengyel újságokat, bezárja a színházat, kitiltja a lengyel nyelvet a hivatalokból és iskolákból, sőt betiltja a lengyel nyelvnek nyilvános használatát. Ez sem elég! Rutén és litván földön eltiltják a lengyeleket a földszerzéstől. A warszawai egyetemen pedig még a lengyel irodalmat is orosz nyelven adják elő. A cenzúra, a kémrendszer, az ítélkezésnélküli tisztán adminisztratív úton történő deportálások teljessé teszik az abszolutizmust. Az orosz-litván részeken folyó erős eloroszosítás lassan visszazsorítja a lengyelséget ethnographiai határai közé. A parasztság felszabadítása is a nemesség rovására történik. A politikai elnyomást követte a társadalom belső struktúrájának mélyreható átváltozása. A nemesség befolyása csökken és a papok tekintélye hanyatlik. Erőtelmes és vagyonos polgári osztály keletkezik, mert a

cári birodalommal való egyesítés folytán, amint a vámhatárok megszűntek, a béke évtizedeiben hatalmas kereskedelem fejlődik a nagyvárosokban s mindenk előtt Warszában. A vagyoni jóléttel kapcsolatban a polgári elem megerősödik. A fiatalság energikusabb része és a lengyelség józanabb tábor a szembe fordult a nemzeti szerencsétlenséget okozó romantikus politikával és más szemmel kezdte nézni a nemzeti politikát. Belátják, hogy a forradalmi és háborús mozgalmaknak nincs itt az ideje, mert a körülmények kedvezőtlenek és a lengyel társadalom nincsen rá eléggé felkészülve. Ezért elűről kell kezdeni a munkát, felvilágosítani a népet, ipart és kereskedelmet kell teremteni, hogy meghatványozódjanak a gazdasági erők, fejleszteni kell a közoktatást, azaz alapokig ható organizációt kell végezni. A társadalom megszervezésének, megerősítésének a jelszavai eltérően a romanticizmus jelszavaitól, fontos jelszavakká válnak. Ez a politikai jelentőségű áramlat szövetkezik a francia és angol pozitivisták és a német materialisták tanai nyomán keletkezett új világnézettel, melyet a fiatal generáció magáévá tett. A filozófiának ez az új iránya a tudás forrásául a tapasztalást ismeri el. A pozitívizmus összegyűjti a tapasztalatok eredményeit és ezeknek alapján építi fel a tudást, viszont eltávolít mindent, amit gondolatokkal vagy számításokkal nem lehet igazolni. A fiatalok lelkesedéssel fogadják a filozófiának ezt az új irányát és harcot kezdenek a hagyomány, a vallás dogmái ellen, a régi elvekhez ragaszkodókkal szemben és az ész nevében a napilapok hasábjain szembeszállnak az idealistákkal. Ezalatt a porosz fennhatóság alatt álló poseni részekben teljes erővel folyt a kultúrharc és a germanizálás s amidőn azt látta a kormány, hogy ez nem sikerül, megkezdte a lengyelföld «kolonizálását», hogy ezt a «veszedelmet» kiirtsa. Az előkelőbbek Kongresszusi-Lengyelországba, vagy Galiciába

vándoroltak ki, a gazdasági elem és az iskolából, hivatalból kizárt nemzeti elem pedig minden erejét a saját fenntartására összpontosította, hogy az egyenetlen harcban létét biztosítsa.

Egyedül Galiciában van erőteljes és szabad nemzeti élet, mióta 1861-ben általános politikai és 1865-ben nemzeti jogoknak és szabadságnak is a birtokába jutott. Az elnémetesítési korszakra az ellengyelítés kora következett hivatalokban és az iskolákban. Két egyetem: a krakóvi és a lwóvi és 1873 óta egy tudományos akadémia szolgálta a tudományt és a kutatást, mely főleg a történelemre irányult. A szabad sajtó, egyesületi élet és a színház hatalmas virágzásnak indította az irodalmi és tudományos életet és életre keltette az elalélt lengyel szellemet. A lengyelségnek 1863-i szerencsétlensége itt is kiváltotta a helyzettel való számolás mozgalmát. De éles ellentétek is támadtak a konzervatív nagybirtok és a liberális polgárság között. Kraków az utilitarizmus szolgálatában szembenáll a demokrata és hazafias öntudatú Lwowval. A konzervatívok súlyt helyeztek az Ausztriával való loyális szükségességére, valamint az erős belső rend létesítésére. S mialatt a pozitivisták egyre élesebben hirdették eszméiket Warszáwában, azalatt Galiciában a konzervatívok harcoltak. A küzdelem szívósan folyt, míg a pozitivisták meg nem nyerték a tömeget és a konzervatívok a politikai vezetést. A haladó ifjúsággal szemben az «őregek» csak nehezen tudnak megállni és a vallástól, valamint a hagyományoktól való elszakadás feletti kesergésből álló működésük elvesztette hitelét és alapját. Majd az orosz radikalizmus és nihilizmus hatása alatt feltűnnek az ifjúság és a munkások körében a nemzetivel ellenséges, internacionális szocializmus előhírnökei is.

Könnyen érthető, hogy oly időben, midőn az ész az uralkodó, a költészet felett a próza győzedelmeskedik.

Sőt, a szépirodalmat is a felvilágosítás szolgálatába akarják állítani. Úgy látszott, hogy elhallgatott a költészet. Ám a költészetet még sem tudta elnyomni a felvilágosultság és a kutatás, mert szüksége volt rá az emberi szíveknek és az érzelmeknek.

22. §. *A költészet.* A józanságnak ebben az idejében a költészetnek alig van szava a «józan» és «pozitív» szellemekhez. Nem tudja a nagy nemzeti látnokok mintájára felvázolni a nép előtt szenvedéseinek, fájdalmainak a képét, a visszhangját nem tudja az Isten elé vinni. Mert a lélek világa, Isten, titkok, hit kérdései nem léteztek a pozitivisták földhöz tapadt világában. Ez a múlté. Ma dolgoznak a gyárak, zúgnak a szirénák és gazdagodik, emelkedik a társadalom. Nem költészet, hanem tudás kell ma, kiált az ifjú sajtó és köveket dob az évszázadok szentelte szent eszmékre, ideálokra. Ebben a reális világfolyásban a költészetnek, főleg a lírának a helyzete rendkívül nehéz volt, mégha alkalmazkodott is a modern jelszavak: munka, haladás dicsőítéséhez, vagy ha a romanticizmusból átnyergelt a pozitivizmusba. Vannak azonban, akik megmaradnak a romantikus irány mellett és nem törődnek a tömeg új ízlésével. Kiválik közülük L. Sowiński, aki az «Éjjel Ukrajnában» c. művében nagy erővel rajzolta meg az 1863-i év eseményeit: az öregek mozgalmát, a nemes ifjúságnak lelkesedését, a parasztság ellenséges magatartását és a mindezekből bekövetkezett leveretést. Többoldalúbb Felicján Faleński (1826—1910), aki finom hangulatokkal és nemes gondolatokkal telt meleghangú kicsiszolt művei mellett művészi fordításaival is kitűnt. Kedveltebb volt a nagytehetségű Adam Asnyk (1830—1897). A kor vágyai, csalódásai, lemondásai pompásan tükröződnek gondolati lírájában, melynek tökéletes nyelve, előkelő gondolatmenete nagy sikereket biztosított a költőnek, aki történelmi verses drámáival («Kiejstut»,

«Bracia Lerche») és társadalmi vígjátékaival messze felülmulta ahangulatfestő W. Gomulicki-t és nagyarányú eposzt (Királydal) és sok drámát író K. Gliński-t. Éles, szatirikus hangot Fr. Nowicki s W. Stebelski alkalmaznak.

Marja Konopnicka (1846—1910) előtt teljes nagyságában felmered a kérdés: «mindig voltak gazdagok és szegények, mindig szerencsések és szerencsétlenek», békétlenség és baj: vajjon miért? Azért az alacsony osztályok inségét énekli, a jövőt vakmerő kérdésekkel bolygatja és beáll a vallásellenes irányzat sodrába. Amikor a Rajna vidékét és Itáliát beutazta, új esztétikai tevékenységbe kezd és szakít az irányköltészettel. A messzeségből könnyes szemmel fordul Lengyelország rétjei felé és parasztjait megható hangon magasztalja, hirdetve a kitartást az orosszággal szemben. Húsz évig dolgozott főművén, a «Balcer úr Braziliában» című parasztéposzán. A kitűnő megfigyelések, érdekes típusok, az inségnek, lemondásnak és önfeláldozásnak megható képei, a meleg hazafias hang, az ódonzamatú nyelv szépségei nagyszerű alkotássá teszik a művet. Allegorikus eposzok (Imagina), esztétikai vázlatok, fordítások teljessé teszik sokoldalú munkásságát, amelyben szociális érzületét élte végéig megtartotta.

A líra, az epika számos művelőre talál, a próza a regényben és a drámában mégis hatalmasabb arányokat öltött. Az új írók legtöbbje mint pozitivisták kezdi, idővel azonban idealistává és romantikussá válik, de kitart a reális ábrázolás mellett és a valóság szerint írja le az érzéseket, rajzolja a jellemeket, mellőzi a romantikus fantasztikát és a mindennapi életet eléje helyezi a költöttnek. Különösen a regény tolul előtérbe mindenfelé. Az emigrációs irodalom jelentősége eltűnik. Néhány elismert harcosa mellett T. T. Jez álneven Zygmunt Miłkowski (1824—1915) erélyes személyisége emelkedik

ki regényeivel és novelláival. A magyar szabadságharcban résztvett Milkowski a Balkánon tartózkodva megismerkedik a délszláv népekkel, szokásaikkal. Leírta ezeknek a törökkel és a görögséggel vívott szabadságharcát s annak a leple alatt közvetítette saját népének az érzéseit és gondolatait. Társadalmi regényeiben élesen állást foglal a nemesség ellen népies alakjai dicsőítésével és vadakkal a hűtlenek ellen. Élénk temperamentuma, tüzes érzülete nem ismert megalkuvást fáradhatatlan hazafias működésében és munkásságában. A régi emigráció még élő tagjai: Zaleski és Goszczyński elnémultak. Az idegen uralom alatt álló megszállott területeken mindenütt felsorakoznak az új szellem hirdetői. Lwówban a novellákat, erkölcsi és társadalmi regényeket erős szatírával író Jan Lam, Krakówban a galíciai kisvárosokat is szerepeltető M. Bałucki ér el sikereket. J. Wieniawski a falusi nemességet kritizálja szelíden, Kl. Junosza a nemességet és a zsidóságot szerepelteti, M. Gawalewicz a warszawai polgárokat és zsidókat rajzolja. Sewer (Ignacy Maciejowski) vidám kedvvel mutatja be derűs optimizmusában a parasztot, a nemest, a művészt és a zsidót. Az új iránynak számos novella és regényírója közül messze kimagaslik a lengyel irodalom három új büszkesége: Eliza Orzeszkowa, Bolesław Prus és Henryk Sienkiewicz.

Eliza Orzeszkowa (1842—1910) közvetlen közelről látta az 1863-i év ijedelmeit, a sok szerencsétlenséget és belátta, hogy a megváltozott viszonyokhoz kell alkalmazkodni. Tendenciózus regényekkel, novellákkal praktikusabb nevelésre és alkalmazkodásra int. Grodnóban a zsidó gettó erkölceit, életét közvetlenül tanulmányozhatta és ebből születtek a zsidó regényei és novellái (Meir Ezofowicz), melyekkel bevilágított ehbe a sajátos világba. Így tágult látóköre, melyben a polgárok mellett ott voltak a nemesek, a parasztok és a zsidók. 1880 és

1890 között kibontakozik művészete teljes pompájában. Lefejti magáról a hosszadalmasságot és az irányzatosságot és kitűnő jellemzéseket, természeti megfigyeléseket és pompás rajzokat nyújt. Kiválóbb művei: a «Kamasz», a «Jólszülettek» és a gyönyörű «Túl a Nimenen». Kitaratást prédikált, áldozatokat követelt, munkára és a hazai földhöz való ragaszkodásra intett és üldözte az önzést. 1890 után szembe fordul a modern iránnyal és a hagyományok, a hon ápolását hirdeti. Novellái a hazafias érzés tüzét hordozzák és kiegészítik regényeit. Az 1863-ik évi küzdelem önfeláldozását a «Dicsőség a legyőzötteknek» c. alkotásában örökíti meg. Melegség, emelkedettség, erkölcsi komolyság, józanság, szatirikus vonásokat sem kerülő realizmus jellemzi a jónak, nemesnek, nagynak és főként, a hazaszeretetnek és az ezzel járó kötelességeknek szolgálatába állított gazdag és tartalmas munkásságát.

Bolesław Prus (valódi néven Aleksander Głowacki, 1847—1912). Humorisztikus vázlatai, állat- és gyermekmeséi vezetik be az irodalomba. Szociális regényei szintén humorral vannak átszőve. «Az őrhely» című parasztregénye első nagysikerű alkotása a földhöz való ragaszkodást és a kitartást dicsőíti. Kiváló megfigyelésű alakok sorozata élénkíti az «Emancipált nők» című regényét, melynek főhősnőjét páratlanul jellemzi és lelkiállapotát pompásan elemzi. «Faraon» c. regénye Egyiptom őskorában játszódik. Ramszeszről szól, aki népe javára nagy reformokba kezd, azonban a papság és az önző hatalmasok elgáncsolják törekvéseit, elpusztul, de eszméit kénytelenek elgáncsolói tovább folytatni. Társadalmi regényében, «A báb»-ban egy fiatal mérnök törekvéseinek megsemmisülését rajzolja, mert szalonbábot választott élettársának. Az 1905. évi zavaroknak a hatását az ifjúságra a «Gyermekek» c. regényben írja meg. Az élet komolysága, a kötelességtudás, az erkölcs megbecsülése

tükröződik vissza műveiben, párosultan szívjósággal, elnéző megértéssel, fájdalmas és csak ritkán vidám humorral. A *Babá* (Lalka) című regénye a magyar szabadságharcról emlékezik meg nagy szeretettel.

Henryk Sienkiewicz (1846 május 4.—1916 november 15.). A nemesi hagyományok között felserdült Sienkiewicz a warszawai egyetemen a pozitivista eszméket szívja magába és azokat szólamtatja meg első novelláiban és vázlataiban. Eleinte apróbb, sötét világnézetű elbeszéléseivel, útirajzaival kezdi pályáját, melyek borongó lelkű, túlságig izgatott idegzetű művészi egyéniséget sejtettek. Egy utazás Amerikába szilaj természetének szabad teret engedett és megalkotta a «Tűzzel és vassal» című regényét, mely János Kázmér korában játszódik. A műnek óriási sikere volt. A regényt követte a «Vízözön» és a «Wolodyjowski úr» mintegy folytatásként. A trilogia a kozák- és svédharcokat és a török veszedelmet ölelte fel, amikor Lengyelországot menthetetlen pusztulás fenyegette és a lengyelség talpraállva legyőzte, minden ellenségét. A hazafias tárgyat felülmuta művészete, kimeríthetetlen fantáziája, alakító ereje, érzelmessége és lebilincselő előadása. Az orosz cenzura megtiltja a nagy hatás láttára az írónak, hogy Lengyelország multjából további regényeket írjon. Figyelme a modern problémákra és emberekre terelődik és megírja a «Dogmanélkül» című regényét, melyben kora szellemének mélyreható lélektani elemzését adja. Ennek akaratnélküli, élehetetlen, túlfinomult érzésű, erkölcsileg hitvány, dekadens és szkeptikus hőseit a «Polaniecki család» című regényben egész másfajta alakok képsorozata követte, kiknek tette kész, józan, egészséges természete merően ellentétes a kor divatos betegségeivel szemben. Utána újra a hőskor felé fordul érdeklődése és 1898-ban megjelenik a «Keresztes lovagok» c. regénye, melyben Lengyelország harcát rajzolja a lovagrenddel. Bámulatos intuícióval

eleveníti meg a harcok fegyvercsörgéseiben a kor szellemét s benne az örök témát, a szerelem diadalát. A hazai harcok reáirányítják a figyelmét a maroknyi kereszténységnek s a világura: Róma-közi harcokra. És megszületik a világ egyik legismertebb és legolvasottabb regénye, a «Quo vadis», 1899-ben. A szerető pár egyesülése az összes akadályok ellenére szolgáltatja a regény magvát, de az egyszerű és tipikus konfliktusban a keresztény szellem ütközik össze a romlott erkölcsű, de brutális erejű világbirodalommal. És ez a harc művészi képsorozatban, pazar színekben, tobzódó jelenetekben, érzéki mámorban, tiszta szerelem bájában, Néró lakomájában, Róma tűzvészében, a nagy cirkuszi, idegtépő küzdelemben és egy távoli békés, csendes, boldog otthonban játszódik le, annyi színpompában, káprázatban, mozgalmas lüktetésben, hogy hatása alól nem lehet szabadulni. A világirodalomnak méltán egyik legművészebb és legmesteribb alkotása, amely hatását aligha veszti el valaha is. A hatalmas alkotáson többé nem tesz túl az író. Nem hagyja abba a történelmi regényírást, amint azt «A dicsőség mezején» című regénye, mely Bécs felmentését rajzolja, vagy a «Légiók» és az 1905. évi eseményeket tárgyaló «Örvények» című regénye bizonyítja. Az 1911-ben írt «Sivatagon és vadonon keresztül» egy fiatal hősnek afrikai élményeiről szóló eleven és színpompás képekkel telt elbeszélése ismét lebilincselő olvasmány. Novellák, vázlatok, humoreszkek egészítik ki nagyszabású művészetét. A történelmi regény nála éri el a legművészebb fokot. Pompás elbeszélőművészete, velős jellemzési készsége, káprázatos képekben való gazdagsága, színpompája, hazafias büszkesége, a lengyel hősiességnek felemelő és példatadó rajza, meleg humora és mély érzései a lengyelség egyik legnagyobb hatású írójává tették.

Már Sienkiewicz előtt feltűnt a pompás novellákat író

és a művelődéstörténet művelője, Wł. Łoziński. Sienkiewicz utánzói közül kiemelkedik a tárgyait a XVII. századból vevő regény- és kitűnő drámákat író Adam Krechowiecki. Jeske-Choiński, az irodalmi kritikus, Lengyelországon kívül kereste regénytárgyait. Egyáltalán rengeteg számú regény- és novellairó támadt, akik a legkülönbözőbb tárgyakhoz nyulnak. Nemesi életből vett rajzokat, falusi képeket, csodálatosan hű állatmeséket ír a szenvedélyes természetbarát Adolf Dygasiński, aki szentimentalizmus nélkül rajzolta le a szegény és a gazdag közti létharcot. A pozitivisták író élte alkonyán ósromantikus lendülettel dicsóítja a leküzdhetetlen életkedvet «Ökörszem» c. állatmeséjében. Adam Szymański (1852—1916) «Vázlatok» c. novelláiban emésztő honvágyát írja meg, amely szibériai fogságában annyira emésztette. Szépen induló szépirodalmi tevékenységét azonban felcserélte a pedagógiával. A hazához és a hazai röghöz való ragaszkodást, az állhatatosságot rajzolja M. Rodziewiczówna a «Dewajtis»-ben, az ősi litván tölgyben, később azonban a szentimentalizmusba és a fantasztikumba tévedt.

A pozitivisták mellett a francia naturalista írók hatására megszólalnak a lengyel naturalisták is. Antoni Sygietyński, Zygmunt Niedźwiecki és Gabrjela Zapolska személyében. A legerősebb tehetség, Gabrjela Zapolska, regényeiben és drámáiban az elesettek világát rajzolja ríktó színekkel. «A miről nem beszélnek...», «Amire gondolni sem mernek...», «Az élő pokol», «Dulska asszony erkölce» a legkényesebb és a legveszélyesebb problémákat tárgyalja teljes kíméletlenséggel és leplezetlenül. Elijesztő hatást akar kelteni és ez sikerül is, de az esztétika rovására.

A regény hatalmas fejlődése mellett fellendül a dráma is, de a regényhez hasonló nagy alkotásokat nem tud felmutatni. Vannak nagy sikerek, de nincsenek nagy

drámák. Van szociális, történelmi dráma, sőt minden irány szóhoz jut. A pozitivizmus legnagyobb alakja a drámában a nagytehetségű Aleksander Świętochowski. Álnéve Wł. Okoński. Az ész embere, aki maró gúnnyal támadott minden vallási, nemzeti, társadalmi előítéletet, csak a materiális haladásra és erkölcsi egészségre gondol. Mint publicista évtizedeken keresztül hirdette eszméit, amelyeket előszeretettel öntött drámai formákba. Nagyszabású drámájában «A lelkész»-ben az emberiségnek fejlődését mutatja be a hordától a modern korig. Drámáiban, darabjaiban mindig meg tud győzni, de sohasem tudja a szívet mozgásba hozni, meghatni avagy megmelegíteni. Ma a nemzeti demokrata körök publicistája. Nagy sikereket aratott a nemesi körök életének páratlan megfigyelője, Józef Bliziński (1827—1893). A franciákat utánozza J. Narzyski, E. Lubowski és a nagy sikereket ért Kazimierz Zalewski, aki leszállt egészen a bohózatozig. A történelmi dráma nem tud a színen maradni, bár számos művelője akadt. Ilyenek Józef Szujski, Felicjan Faleński stb. A vígjáték és a bohózat annál nagyobb sikereket mutat fel. Művelői közül kiemelkedik a nagy Fredro fia, Aleksander Józef Fredro, továbbá M. Bałucki, M. Gavalewicz, Z. Przybylski és mások.

E korban a tudományok művelése széles keretet ölt. Rendkívül elősegítette ezt a két lengyel egyetem és a lengyel akadémia működése. Természetesen elsősorban a történeti kutatások, kiadványok azok, amelyek elviszik a pálmát a tudományok többi ága előtt. Legsorgalmasabb munkása Józef Szujski (1835—1883) négykötetes összefoglaló történelmével. Mellette a tudósok hosszú sora folytatja a fáradságos és nagyszabású kutató munkát, mint Walerján Kalinka (1826—1886), M. Bobrzyński, T. Korzon, Wł. Smoleński, Ks. Liske, W. Zakrzewski, Anatol Lewicki, Aleksander Rembowski, Adolf Pawiński, Aleksander Jabłonowski, Wojciech Kętrzyński, Fr.

Piekosiński, B. Ulanowski, T. Wojciechowski, Ludwik Kubala és Ant. Rolle. Az irodalomtörténet is számos művelőre talál. Ant. Małecki (1821—1913), irodalmi értekezései, Słowackiról szóló hatalmas monographiája indítják meg az irodalomtörténeti munkák sorozatát Roman Pilat, St. Tarnowski, Piotr Chmielowski, Aleksander Brückner, Wł. Nehring, Adam Belcikowski, Włodzimierz Spasowicz, Józef Tretiak, Bronisław Chlebowski s Walery Gostomski stb. tollából. Ezekhez a tanulmányokhoz a szilárd alapot a 30 kötetnél jóval nagyobb bibliographiában a krakóvi könyvtáros, Karol Estreicher — *Bibliografia Polska* — adta.

A legkülönbözőbb irányú napisajtó közül a «Czas» tovább harcol eszméiért, 1876 óta St. Koźmian szerkesztésében, akinek «Az 1863-i évről» című munkája a kor lengyel politikai irodalmának egyik legnevezetesebb alkotása. A folyóiratok közül Warszawában a konzervatív «Biblioteka Warszawska» és a pozitivistá «Ateneum», Krakówban a jezsuiták szerkesztésében megjelenő «Lengyel szemle» és radikális «Krytyka» terjeszti a különböző irányok eszméit és világfelfogását.

IX. Az «Ifjú Lengyelország».

23. §. *A korszellem.* A társadalom és a korszellem struktúrájában mélyreható változások támadnak a XIX. század utolsó évtizedében. A nyomasztó béke hosszú évtizedeiben a megmaradt nemesség elveszti vezető szerepét s a demokratizálódott társadalom a pozitivista világszemléletnek megfelelően elveszti katólikus színezetét és az egyre hatalmasabban kifejlődő munkásság éreztetni kezdi létét, erejét s mindenekelőtt követeléseit. A pozitivista elvek hirdetői joggal mutatnak rá az alapokig ható gazdasági újjászületés kétségtelenül nagy és pozitív eredményeire és az Ausztriával való loyális viselkedésnek következménye gyanánt nyert, lengyeliséget erősítő engedményekre. A pozitív eredmények azonban nem tudják ellensúlyozni a felhalmozódó sok negatívumot: az elharapódzó utilitarizmus a haza érdekeinek szólamai alatt az önszeretetet táplálja, a nemzet összes rétegeinek harmónikus együttműködését biztosítani akaró törekvés hatalmi önzéssé fajul. Így azután a pozitivisták szólamokká kövesedő eszméi elvesztik vonzóerejüket és kiváltják az ellenáramlatot. A pozitívizmus eljátszotta szerepét és a nyugatról jövő új európai áramlatok új ideáljai utat találnak a lengyeliség lelkéhez. A reakció természetesen ismét a legifjabb generációban támadt. Újjászületnek a nemzeti ideálok és a társadalmon erőt vesz a rabságból való felszabadulás utáni vágy. Megváltozik a világnézet, mert a fiatalság nagy része mély vallásossággal telik meg és szenvedéseire az Istennél és a hitben keres és talál vigaszt, és idealisz-

tikus filozófiai törekvéseire az intuicióban keresi a feleletet. Az új eszmék, az új jelszavak lassan alakulnak ki. Az új generáció elkedvetlenedve nézi a viszonyokat, eleinte teljes enerváltsággal csak önmagába mélyed, nem mindennapi élményeket keres és vágyai az ismeretlen és a titokzatos felé szállnak. «Dekadenseknek» szeretik nevezni magukat, akik gőgösen nézik le a «kenyér-evőket». Forrongó útkeresésük elhagyja a kitaposott ösvényeket s nem riasztja el őket az új célok felé való törtetésükben sem a gáncs, sem a gúny, sem a közöny. Az új művészi irány kialakulására nagy hatással volt Mirjam-(Zenon Przesmycki)-nak 1894-ben megjelent Maeterlinck-fordítása. Egyszerre pezsgő élet támadt a fiatalok körében. Növeli a hatást Przesmycki felolvasásaival, cikkeivel, melyek a «Chimera» c. lapban jelentek meg és hirdették a külföldi új szellemi áramlat (l'art pour l'art) elvét és magyarázták annak sajátosságait és lényegét. Az új művészet hangulatot közvetít és azt akar kelteni. A hangulatot, a fantáziát is izgató, megfelelő hangzású szavakkal, színekkel, hangokkal, illatokkal sejteti. Az eddig nem ismert árnyalatokat bámulatosan kifejező nyelvben új, szokatlan, a valóságot is elhagyó tárgyak izgatják a fantáziát, hozzák hullámozásba az érzelmi világot s lassan behatolva az értelembé, kiváltják az esztétikai tetszést. A középszerűséget természetesen elveti a borzongással s kísérteties alakításokkal telt, a tudatalattit megközelíteni vágyó, féktelen fantáziájú, embergyűlölésig, világkerülésig lemerülő pesszimizmusú, izzó érzékiségű, de eszméinek jövőbeli diadalában bízó és a szociális igazságtalanságok megszűnését vakon remélő, szeszélyes formájú és gondolatvilágú impresszionista költői irány. Az új művészet száalai messze futnak, francia, belga, angol, német, sőt norvég, orosz költőkhöz, írókhoz, akiknek hatása alól nem vonhatta ki magát a lengyelség sem. Sőt megteremtette a maga külön mozgal-

mát, az «Ifjú Lengyelország»-ot, amely szellemi agitációival lerázza a józanság pozitivizmusát, a tompa lethargiát, felébreszti az elaltatott nemzeti eszmét, felfrissíti a stílust, a nyelvet, a formát és új, maradandó becű remekeket teremt a lengyel irodalom számára.

24. §. *A költészet.* A pozitivisták fárasztó egyoldalúsága által életrekeltett fantázia és érzelem hatalmas erővel követelte vissza uralmát és az ész rideg világa a dekadencia és az impresszionizmus ösvényein ismét a szimbolikához és a romantikához érkezett vissza. Az új költészet megszabadul mindennemű társadalmi és nemzeti didaktikus bilincsektől, utilitarizmusság nélkül, szürke, mindennapi megalkuvások nélkül halad célja felé, «a lét mélységeibe», a belső világba, a léleknek «meztelen» világába, amely a mindennapi élet aprólékos eseményeitől teljesen ment és leküzdi a pozitivisták realisztikus irodalmi irányát. A líra ebben az új világnézetben újra levegőhöz jut és új színpompás, különös illatú virágzásnak indul. Az új művészetnek a győzelmet St. Przybyszewski s lapja — «Życie» (Élet) — (Krakówban, 1897—1900 között) köré csoportosult ifjú költők legiobbjai biztosították később, bár különböző utakon.

«Życie» egyik munkatársa Kazimierz Przerwa Tetmajer volt. Szociális irányú költészetében még a régi eszméknek hódol. Rövidesen elfordul a pozitivista iránytól és személyes boldogságát érzeki mámorban, bacchusi élvezetekben keresi, de a magáraébredésben aztán bele-süpped a pesszimizmusba. Melancholia, bánat, szomorúság és a Nirvána, élethabzsolás és élvsóvárgás mutatják költészetének új utakon járó irányát. Pompás formája és nyelve mindenütt kitűnik. «A sziklás Podhale» c. elbeszélésében a hegyek legendáját írja meg. A hegyes Tátrának szerelmese és énekese. Modern regényei és a napoleoni időkben játszódó regénye már nem érik el pompás elbeszéléseit színvonalban.

Jerzy Żuławski (1874—1915) bölcselkedő lírája már az új irányt szolgálja, drámája, «Eros és Psyche» vándorlását rajzolja; legérdekesebb alkotásai fantasztikus, «kozmosz» regényei a Holdról, a Marsról és lakóikról. («Az ezüst glóbuszon.»)

Érzelmekben rendkívül mély Jan Kasproicz (1860—1926). Szociális tendenciájú költészete új utakra sodorja. Az emberiség szörnyű nyomora szenvedélyes szavakra gyujtja. Érzelmek lassan kitisztulnak. A magábaroskodás, a visszaemlékezések háborgó panaszkodásait lelohasztják és boldogság utáni rohanását, hiába való hajszolását általános nagy szeretetbe fojtják. Hit és luciferi dac, keserű lemondás és megbánó megalázkodás, indulatosság és fáradtság jellemzik kemény formájú szenvedélyes imáit és gyónásait. Erős tehetsége a drámában is jelentkezik, de legpompásabb az antik és angol irodalom fordításaiban.

Lucjan Rydel (1870—1917) egyszerű dalba és művészi formába öntötte szívből sarjadzó hangulatait, majd drámai tevékenységbe kezd, amely azonban nem hozott nagy sikert költészetének. Leopold Staff a hatalomnak az álmodója, aki lelkében és magányosságában megtalálja mindenét. Włodzimierz Perzyński subtilis ironiával rendelkező lírikus, aki elégikus hangulatait metsző disszonanciával szakítja meg. Az élet számára operett-ária, amelyet valaki fogfájásban énekel. Elbeszélései gazdagok humoros helyzetekben és maró megjegyzésekben. Vigjátékai a pénz és a szerelem körül forognak.

Az idősebbek közül a Polonia irridenta ragyogó színű költője, A. Niemojewski válik ki.

Erotika, reflexió és természetszeretet jelentkezik a nőíróknál. Ilyenek M. Wolska, Kaz. Zawistowska, Br. Ostrowska és mások.

Állatmesékkel és szatirikus rajzaival J. Lemański tűnt ki. Éleesebb és rövidebb meséket B. Hertz írt.

A líránál, számos és tehetséges művelője ellenére is, nagyobb sikereket a regény ért el.

Nagy munkásságot fejt ki az új költői irány elhíntője, a «Życie» szerkesztője, Stanisław Przybyszewski. Szélsőséges, szenvedélyes író, aki túltesz minden új jelszón, mert «kezdetben volt a vágy és az kormányozta az esztelen világot». «Homo sapiens» trilogiája éles ironia. A «szatanista» főleg drámaiban lassanelfogadható erkölcsi álláspontra helyezkedik. Regényeinek hatása igen hamar elhomályosult, mert nagyobb regényírók támadtak: Stefan Żeromski, Władisław Reymont és Waław Berent.

Stefan Żeromski (1864—1925). A nyomort, Lengyelországnak az orosz uralom alatt való elsatnyulását nálánál szatirikusabban senki sem rajzolta. Modern, szociális vagy hazafias motívumokból szőtt regényei (Egy bűn története, Élet szépség, Harc a sáttánnal, a hatalmas alkotású Hontalan emberek) különböző alakulást mutatnak. Fellengzős gondolatai realizmussal küzdenek. Történeti regényei (Mese a Hetmanról, Hamu) a borzalom, az erő kifejezői. Erkölcsi felfogása nem ismer megalkuvást és szatírája kegyelmet. Képei, nyelvezete a festőiségnek és a szemléletességnek remekei. Realista, azonban romantikával átszőve.

Władysław St. Reymont (1868—1925). A világot és az emberiséget számos életviszonyából ismeri. Regényei világa a nyomorból, a kisvárosi életből, a hatalmas gyárak központjaiból, a vidéki színpadról és a történelmi korokból születik, él és fodrozódik. A szörnyű nyomor és rideg, önző luxus közti különbség, a kizsárolás, a vad életütem, a vagyonharácsolás félelmetes világának rajzából diadalmasan emelkedik ki a paraszt természetadta környezetéből (Parasztok — a négyévszaknak megfelelően négy részben). Tárgyilagosság, csendes derű, életöröm, sokoldalú megfigyelés, hangulatosság jellemzik a nagy epikus alkotásait.

Wacław Berent a város és a városi társadalom ismerője a maga művészi és irodalmi bohémjeivel («Moder»), szalonjaival (Téli vetés). Kitűnően rajzolja a meg nem értett, érvényesülni gyengeségük, környezetük miatt nem tudó, önmagukat különbeknek tartó alsóbb vagy félembereket. Pompás regénye a «Szakember», egy intelligens embernek a rajza, akinek nem testi, hanem szellemi munka kellene. A regényekből hiányzik a cselekmény, de ezt pótolja a morális, sőt a fizikai teremtményeknek fizikai elemzése. A hatást a sok theosophikus kitérés és a sok szimbolika rontja. Előadása és nyelve mesterien csiszolt.

A regénynek művelői közül kiemelkedik Józef Weyssenhoff. Arisztokratikus és irónikus színezetű regényei után politikai, nemzeti kérdésekkel terhelt regényeket ír. «Podfilipski úr élete és gondolatai» c. mesteri műben új típust, a túlrefinált kultúrájú lengyel típusát teremti meg. Az 1863. év utáni lengyel tragédiának megható képét adia («Elmult napokból») az orosz és lengyel forradalmárok írója (Fecske) G. Daniłowski. A forradalmak rendkívül hatásos rajzolója Andrzej Strug «Egy bomba története» az 1905. év forradalmából való). Régi nemesi világha Z. Bartkiewicz vezet. Pszichológiai boncolgatás jellemzi K. Irzykowski-t. Megrázó rajzolója a szibériai nyomornak, a száműzöttek szenvedésének, az őslakók elnyomásának az egykori szibériai száműzött Wacław Sieroszewski, akinek keleti utazásai pompás novellákban is jelentkeznek. Tájképei megragadóak, festői szemléltetésük egyedülálló. Erkölcsi felfogása Tolsztojra emlékeztet. Munkássága tudományos alapon nyugszik («Risztan»). Tátráról és szegényes népéről novellákat és regényeket Władysław Orkan (Smreczyński) ír. A női írók erotikus tárgyakkal foglalkoznak. Kiválik közülük a női nem önállóságát féltékenyen őrző Z. Nałkowska «Az asszonyok»).

A líra és epika mellett e korban végre a dráma is nagy lendületre kap. Kitűnő tehetségek támadnak, amelyek kiemelik a drámát elmaradottságából és magas színvonalra helyezik. A drámaírók hosszú sorából kiválik az izmos tehetségű Stanisław Wyspiański (1869—1907). A történelmi emlékekben gazdag Krakówban ismeri meg a tradíciókat, a népszokásokat, a népviseletet és a népnyelvet. Festő és költő. Művészete szétágazik. Érdeklődése az antik világ felé fordul és innen meríti «Meleager», «Protesilas és Laodamia», «Achilleis», «Odysseus visszatérése» c. tárgyait modern megvilágításban, szenvedélyes szakadozottsággal, de antik stilizálásban. Majd a nemzeti mult hősmondái izgatják fantáziáját: a szláv hőskor (Legenda), Kraków történelmi falai s szűkebb környezete és a lengyel parasztvilág («Lakodalom», «Légió», «Felszabadulás»). Nemzeti célokat és törekvéseket tartott szem előtt, de e mellett foglalkoztatja az emberi lélek vajúdása, az egyénnek a világhoz való viszonya. Világa komor és keserű, örömtelen élete sötét tragikumra van hangolva, a jövőben való hit, az optimizmus, mely örömmel gyönyörködik az élet szépségeiben, csak ritkán jut kifejezésre költészetében.

Stanisław Przybyszewski drámái erotikus problémákat tárgyalnak, melyekben a kísértésnek engedő akarat azonban bűnhődik és elpusztul («A hó», «A fogadalom»). Allegorikus drámái (Ősmonda) már nem oly sikerültek. Az éles szatirikus és elkeseredett pamflettíró A. Nowaczyński szatirikus egyfelvonásos darabokat, sorozatos történelmi vígjátékot és tragédiát írt. Drámáiból hiányzanak az érdekesítő konfliktusok, korfestése és emberjellemzése azonban páratlan. Nagy sikereket aratott J. August Kisielewski a krakóvi művész főként diákéletből vett («Hálóban», «Karikaturák») tárgyaival. Modern témákkal foglalkozik («A kis otthonban», «Az ostoba Jakab») darabjaiban Tadeusz Rittner. Eredeti

tehetség a fantasztikumot kergető és a Keletet jól ismerő Tadeusz Miciński. Merész fantáziája, szellemes párbeszédei, a képek, a szimbólumok útvesztői; különös, erőteljes nyelvezete kábítóan hat.

A tudományok különböző ágai e korban is számos művelőre, kutatóra találnak. A történelem, melynek gócpontjai Kraków és Lwów, most is az élen halad. A kutatók hosszú sorából St. Smolka, W. Czermak, St. Krzyżanowski, azután O. Balzer és Ludwik Finkel válnak ki.

Az irodalmi történeti kutatások, méltatások, fejtegetések, kritikák széles méreteket öltenek. Az irodalmi kritikákban természetesen a kor minden eszméje, iránya megtalálja a maga szavát. Az irodalom korszakainak, egyes alakjainak, eszmeáramlatainak legkiválóbb munkásai Ignacy Chrzanowski, St. Windakiewicz, J. Kallenback, Jul. Kleiner, Wil. Bruchnalski, Wiktor Hahn, Eu. Kucharski, Bronisław Gubrynowicz, Józef Ujejski, Manfréd Kridl, Mieczysław Hartleb, Maurycy Mann, Kaz. Kolbuszewski, St. Pigoń, Marjan Zdziechowski, St. Dobrzycki, Tadeusz Grabowski, Tadeusz Zieliński, Tadeusz Sinko, Gabrjel Korbut, Jan Czubek, Jan Gwalbert Pawlikowski és K. Morawski. A kiválóbb kritikusok St. Brzostowski, Wilhelm Feldman, Ignacy Matuszewski, Antoni Potocky, Wacław Borowy, a régibb kritikusok közül pedig W. Bogusławski és A. Siedlecki válnak ki. Alapvető esztétikai munkát W. Sobieski alkot («A művészet theoriája»).

Az «Ifjú Lengyelország» eszméket, világnézetet, formát, nyelvet újító művészi áramlata friss vérkeringést indított a gazdasági viszonyok következtében már Berlinhez, Moszkvához és Bécshez igazodó és egyre szorosabban kapcsolódó, három részre tépett nemzettestben és ébrentartotta benne a lengyelség feltámadásának a hitét. A nyomában járó nemzeti szellem izmosodása

észrevétlenül előtérbe tolta a politikai kérdéseket, annál is inkább, mert nyilvánvalóvá lett, hogy a három részre szabdalt nemzet fennmaradása, politikai önállóság nélkül, veszélyben forog. A világpolitikai viszonyok alakulásai egy nagy összeütközésnek a csiráit hordozták méhükben. Az európai nagyhatalmak két csoportra oszlásában a lengyelség előtt felvetődik a kérdés, hogy mely csoporthoz kellene állani. De mielőtt eldöntötte volna a kérdést, a szerajevói Princip revolvergolyóinak eldördülése kiobbantotta a világháborút, amely az egész lengyelséget az ellenséges vonalon belül érte és mind a két ellenséges vonalon kötelességet kellett teljesítenie. Megbénul a szellemi élet. Elhallgatnak a lengyel folyóiratok és a napilapok és az «Ifjú Lengyelország» eszméi megindulnak a senki által nem is álmodott realizálódásuk felé: a másfélszázados nemzeti halálból a feltámadás napja felé!

X. A világháború utáni lengyel irodalom.

Expresszionizmus és futurizmus.

25. §. *A kor rajza.* A világháború kirobbanása teljes virágzásában találta az «Ifjú Lengyelország» eszmeáramlatait és megdermesztette életét. A meginduló apokaliptikus lovasok megöltek minden irodalmi megnyilatkozást és törekvést. A lengyelséglakta egész terület három nagyhatalom félelmetes összeütközésének a színhelyévé válik. A szörnyű harcban nem tud a három részre tépett és mindenütt kötelességét teljesítő lengyelség egyöntetűen politikailag orientálódni. Az orosz sokat ígért: az ethnographiai Lengyelország újból való egyesítését és a teljes autonómia megadását ígérte. Azonban a központi hatalmak összetörik a cári birodalom haderejét és maguk fogtak hozzá Lengyelország egyesítéséhez, amelyet belső összeomlásuk után a győztes entente-hatalmak fejeztek be a békeszerződésekben. Ez a pillanat nem érte készületlenül a lengyelséget, mert a nemzeti feltámadásért küzdő, újból fegyvert ragadó légiók szervezete beleoltotta a nemzetbe a hitet, az önbizalmat, a remények megvalósulásának szükségességét. A békében megszületett, önálló Lengyelország másfélévszázados halálából feltámadva, újra az európai élő népek színpadára lépett. Hatalma a tengerig terjed, keleten azonban a litvánok független állama következtében nem érte el régi határait, amelyeket az orosz bolsevista támadás 1920-ban újból veszélyeztetett. A légiók harcaiban megedződött s újjászervezett lengyel hadsereg azonban Warszawánál visszaveri a bolsevista

támadást, visszavonulásra kényszeríti az orosz hadakat és ezzel katonailag is biztosítja az ifjú ország létét, amely nemzeti hőseiben, Pilsudski-ben megtalálta keménykezű, hajthatatlan akaratú vezérét és katonai, gazdasági és politikai élete megszervezőjét. És a három nagyhatalom rabságából felszabadult lengyelség 1772 óta először nyerve vissza nemzeti egységét, megindult az új élet útján . . .

26. §. *A korszellem.* A világháború alatt hallgat az irodalom és a harcokat csak a harc muzsája kíséri újjászületett harci dalaival J. Mączka, E. Słowski, J. Reolidzyński, A. Teslar, T. Szantrock férfias és őszinte költészetében. A harcok megszűntével ismét elhallgat a harcidal, amely újból csak történelmi emlék lett. Annál elemibb erővel tört előre a már a háború előtti időkben elinduló új költői irány, új művészi felfogás : az expreszszionizmus és a futurizmus. A XIX. század végén a materialista-mechanikus világnézet elveszti varázsát s a költészet is elfordul a külső valóság szűk korlátok közé szorított ábrázolásától és a szellem szabadabb világába menekül. Ezt a folyamatot elősegítette a filozófia is. H. Bergson francia filozófus szerint az értelem a lélek eszköze, tisztán praktikus célokra, oktatásra való, de a tiszta igazság felismerésére teljesen alkalmatlan. Az értelem analizál, tehát a valóság állandó folytonos esemény, melyben minden szétválaszthatatlanul egyesül. Ezt a valóságot csak az intuíció foghatja meg, a közvetlen tapasztalat képessége, amely belemélyed az élet folyamatába, az egészbe és egyúttal az egyéniségbe. H. Bergson intuicionizmusa nem volt idegen az «Ifjú Lengyelország» előtt.

Hasonló W. James filozófiája is. Szerinte az az igazság, ami megvalósul, ami realizálódik. Abszolút igazság nincs. Az értelem útján a valóság meg nem fogható. Az étellel szemben tevékeny álláspontot kell elfoglalni.

Felfogása szerint létezhetnek világok a mienktől elütőek és gondolataink számára megközelíthetetlenek. Theóriáját pragmatizmusnak nevezi.

A psychologia egyre jobban megismerve a lélek különleges állapotait, arra a meggyőződésre jutott, hogy az öntudat csak egy része a lélek életének, amely magába fogadja az eseményeket, az öntudatlan psychikus változásokat, amelyek rendkívül fontos kihatással vannak az egyénre és ennek fejlődésére.

A filozófiának új törekvései és állásfoglalásai, a psychológiának új megfigyelései és megállapításai következtében így újra csak a titokzatosság leple borult a lélekre. A filozófia elfordul az egyoldalú materializmustól épügy, mint a művészet a naturalizmustól és impresszionizmustól. A plasztikus művészek olyan műveket kezdtek alkotni, melyekben tisztára ihletüket juttatták kifejezésre. A szépség utánzását abbahagyták és alkotásaikba a művész akaratát, szándékát öntötték. A művészet tárgya többé nem a külső benyomás-impresszió, hanem a belső elgondolás-expresszió. Egyedül a belső elgondolás kivitelének a módja határoz a felhasznált anyag, színek és alak felett; lehet ez az alak teljesen irreális, természetellenes is. A művészet céljaira szolgáló tárgy lehet deformált s nem veszi figyelembe a renaissance korból származó perspektívai dogmákat, fényváltozatokat stb.

Franciaországban az egyenes vonalakat, mértani figurákat (háromszög, kör, négyszög) szereti alkalmazni ez az irányzat és oly módon való összeállításukat, hogy a tömegesség benyomását keltsék, ebből származott a kubizmus.

Németországban az impresszionizmus és újromantika által megindított visszatérési folyamat a külső valóságból a szellem világába az expresszionizmusban fejeződik be. Ez az expresszionizmus az alkotó szellem korlátlan

uralmát hirdeti, szellemi úton tör szellemi célok felé s így szöges ellentétben áll a világnézeti és művészi materializmussal szemben. Új metafizikai sóvárgásában vallásos rajongással az érzékfeletti dolgok érzéki meg-rögzítésére törekszik. A költészetnek a feladata ismét az, hogy feltárja az embernek az örökkévalósághoz való viszonyát. Az igazi valóság azonban az érzéki jelenségek mögött lappang s ezért érzékeinkkel fel nem fogható.

Olaszországban megindult egy másik művészi mozgalom: a futurizmus. Az eddigi művészetek céljainak és forrásainak elvetésében megegyezik az expresszionizmussal. A futuristák az étellel való szűk kapcsolatot a mai életfelfogással, a növekvő technikai valósággal, az emberek tömegesítésével kívánják egybekapcsolni és egyesíteni.

A plasztikus műveket erős lendület, a jelenkor kaosza, a tömegek rajongása és katasztrófája karakterizálja.

Az expresszionizmus és a futurizmus irányzata nagy hatással volt minden művészetre, így a költészetre is. Alapjában véve forradalmi irányzatúak, ami a világháború utáni helyzetnek a következménye, főként Németországban és Oroszországban. A háborús élmények következtében az új irány követői az olaszokat kivéve, undorral viseltetnek a militarizmussal szemben. Megtanulták becsülni az emberiséget tekintet nélkül annak fajbeli hovatartozására. Naiv, de erős hitet követelnek. Okulva a tegnap szörnyű tapasztalatain, templomot akarnak emelni egy új Istennek, akinek kéri, várják a megjelenését és aki után és felé minden vágyódásuk száll.

Az expresszionisták elsősorban önmagukkal foglalkoznak, befelé, a lelkük felé fordulnak; a futuristák a mai élet felé tárják ki karjaikat, együtt vigadnak és búsulnak a néppel. És mégis mind a kettő bízik, hisz az

emberiség jobb, szebb jövőjében, bár tudja, hogy azt szörnyű megpróbáltatások árán lehet elérni.

27. §. Az új költészet. Lengyelországban az új költészet követői L. Eminowicz és A. Bederski személyében közvetlenül a világháború kitörése előtt tűnnek fel. A futurizmus első jelentkezése J. Jankowski költeményeiben jelentkezik. Az új szellem természetesen ismét a legifjabb generációt hódítja meg, azt, amely a világháború folyamán felserdült. A «háborús generáció»-t, amely az emberiséget a világháborúba vezető eszmékből kiábrándulva, új világot teremtő eszmék felé sóvárog. Elfordul a mult eszmeáramlatától és belesodródik az új eszmeáramlatba. Így történt, hogy az új költői irány egyszerre három helyen: Poznań-ban (Posen), Warszawában (Varsó) és Kraków-ban (Krakó) lép fel Lengyelországban.

Poznań-ban, 1917-ben, expresszionista programmal megjelenik J. Hulewicz szerkesztésében a «Zdrój». A folyóirat a Mickiewicz-féle «érzés és hit»-hez való visszatérést hirdetve régi és új költőket gyűjt maga köré és átmenetileg egyesíti az expresszionistákat a futurista költőkkel. A szellemi mozgalom élén a lap szerkesztője és — munkatársak: E. Zegadłowicz, J. Wittlin, A. Bederski, J. Stur, — vezére J. Hulewicz áll, aki maga is szorgalmas író volt s főleg drámaival (Kain, Bolesław Śmiały) vált ki. A «Zdrój» néhány éves erőteljes, de nem hangos propaganda után elnémul, de nem némultak el munkatársai.

Warsawában a futurizmus bontotta ki szárnyait. Az új költői irányzat először a «Pro Arte» ifjúsági folyóiratban mutatkozott be, majd a «Skamander»-ben folytatta működését és végül a «Wiadomości Literackie»-ben fejt ki propagandáját. Nagy tehetségű és képességű írógárda toborzódott össze. És a warszawai költők: Tuwim, Lechoń, Słonimski, Wierzyński, Iwaszkiewicz, Iłakowiczówna, Pawlikowska és mások nagy győzelmet

biztosítottak a «Skamander» tábornak. Vezérük Julian Tuwim erőteljes költői egyéniség, aki már 1916-ban megjelent első műveiben, de főként «Teofania»-ban mennydörgő szavakkal megalapozta az új költészet irányát. Hitét legtisztábban 1918-ban megjelent első verskötetében juttatja kifejezésre («Czyhanie na Boga»).

Tuwim lírája színes és gyengédhangú szerelmi dalokat teremt, amelyekben az odaadó gyengédség a brutalitással párosul, bár kevesebb bennük a rafinéria, mint az előző áramlatok erotikájában.

Az új költői irány minden művészi értéke megnyilvánul Tuwim nagyszabású költészetében. Eddig nem ismert összehasonlítások és párhuzamok, nagyrészt a valóságból merítve, újszerű szavak és kifejezések bugygyannak elő a ritmusnak új alakjában és a rímek új csengésében.

J. Lechoń költészetében szatirikus és forradalmi hajlam mutatkozik a multtal és a tradícióval szemben, ami az olasz futurizmusra vezethető vissza. «Herostrates»-ében követeli a régi építészeti emlékek lerombolását, de csak azért, mert új életet akar teremteni, mert az új országnak újszerűnek, eredetinek kell lennie, hogy ellelje a Slowacki keserű mondását a «minden népek papagályá»-ról. A multtal szembenálló elfogultsága ellenére is a multból merítette tárgyát egyik remek költeményéhez, amelyben a novemberi felkelés áldozatáról és a demokrácia áldozatáról: Mochnackiról dalol. Általában szeret aktuális kérdésekkel foglalkozni, így született meg az «Országgyűlés» című költői alkotása Pilsudski kimagasló jelenségével.

Lechoń lírai költeményei alakra nézve kitűnőek («Srebrne i czarne» 1924.) Szerelme bevilágítja a mélységeket és a szakadékokba, a sötétségbe, mégis ez a szerelem taszítja. Az élet szomorúságával eltelve csak nyugalmat áhít, már imádkozni sem tud, de a küzdelem-

ben ismét öntudatra ébred és ember lesz, aki a végsőkig küzdeni akar a veszett hullámokkal végső leheletéig.

Műveivel igen fukar s mégis a skamandryták egyik legkiválóbb költője.

A. Slonimski fegyelmezetlen, erőszakos, de vallo-másaiban nyílt és őszinte. Szatirákkal és gúnyiratokkal plamflettel kezdte pályáját és ezt a hangnemet meg is tartotta, meg-megtámadva valamely elismert nagyságot, vagy «klasszikus» művet. Legmelegebben és szenvedélyesen tárgyalja a szociális kérdéseket, nem titkolva rokon- és ellenszenvét. («Fekete tavasz».) A költő «Út kelet felé» (1924.), valamint a «Távoli útról» (1926.) című művében eltér az emberiség tárgyától, az urbanisztikus képektől. E kötetekben képekben, szimbolumokban és stílusban kitűnően mutatkozik az exotikum, az új, mindaz, ami megkapja és vegyülve az erotikus költészettel vonzza az utazó európai lelkét. Költeményeinek gyöngye «Zenit eső».

Keleten annak a tudatára ébredt Slonimski, hogy két hazája van: Lengyelország és Palesztina és lelke e kettő közt van szétszakítva. Ez «Szomorú vagyok, Istenem» című költeményében domborodik ki élesen. Büszke ősi hazájára és műveire («Róma» és «Jozue»), de mikor halálára gondol, azt írja, hogy vigyék el holttestét Warszawába és temessék el ott.

Lelke kettőségében a hazaszeretet annyira elhalványul Slonimskiben, hogy felébred benne a kozmopolita «Pióra» című költeményében.

Költészete rendkívül gazdag formákban, számos újszerűséget mutat a ritmus terén és merész fordulatokat az asszonánszoknál.

Prózai művei közül kiemelkedik a «Színház a börtönben» és az «Idő torpedója», a drámából pedig «A bábeli torony».

K. Wierzyński eleinte csupa bohó, ifjú, deákos bol-

dogság. Ez cseng műveiből: «Tavaszi és a bor» (1919.) és «Verebek a háztetőn» (1921.) című kötetekből. A gyermekkor, a szülői otthon, az édesanya, a rokonság utáni vágy mellett az erotika sem idegen előtte s a gyengédség mellett ott áll a brutalitás is. De nem sikkad el egyéni érzelmei felragyogó aranyporában. A közösség magához rántja és a köz költője lesz, aki «Heroicá»-jában nyíltan kimondja, hogy a költészet az utcára, az emberek közé, a tömegbe való. Hangoztatja a tömegek lázadását («Város»), de meghajlik a fegyelmező, hajthatatlan és erőszakos litván «Pilsudski» előtt. Vonzódik az exotikumhoz is «Podróż do Afryki».

Költészete számára kiforrott tehetsége, nagyszerű formakésztsége, gondolatmerészsége a «Rúdugrás»-ban biztosította — az «olimpiai bajnoknak» — a világ elismerését.

Jarosław Iwaszkiewicz a legkövetkezetesebb a warszawai költők között. Született futurista költő szellemében, formákban, kifejezésben. Borongó lelkében néha időkelőtti visszhangok kelnek, melyeket párosan rimelő nyolcas versben gyöngyökként perget már «Nyolcas» (1919.) című kezdetleges művében. Ezt a különös költészetet később egész versgyűjteményén keresztül folytatja. Verstechnikája mesteri. Párhuzamokban gazdag; ötletei váratlanok, átvitelei üdék, színpompások, fordulatok; szimbolikája és képzeletvilága lebilincselő; («Szökés»), döbbenetese a bonyodalmak váratlan alakulásai, mert a harmónikus, meleg érzelmek hirtelen látomásokba, félelmetes hangulatokba, rafináltságba csapnak át főként az erotikai alkotásokban. Ifjú vérének aranyos zivatarai között is átérzi a tömegek lázát, de iróniájával elkülöníti magát a tölegtől. Szereti az iróniát («Honnan láttuk a Tátrát»). Az élet habzsolásában egy pillanatra megpihen, letompítja gúnyolódó hangját és alázattal fordul az «Imádság» című költeményben az

Istenhez. Meggyónja gyötrő látomásait, fantasztikus vágyait, segítségért, tanácsért könyörög, mert nagyon szenved. Prózájában Shakespeare mintájára romantikus tragédiáját «A veronai szerelmesek»-et taglalja.

J. Wittlin költészetében «Himny» (1920.) még ott remeg a pusztulásba menő csapatok sikolya, egész Európa panasza. Az elharapódzott emberi aljasságok, szenvedélyek «A bosszú himnusza» mellett lassan, tompán és halkan megszólal az emberiség hangja is. «Az ellenség temetése». Az összes szenvedők iránt érzett szánalom készítette Wittlint «Egy kanál leves» megírására. Az emberi fájdalom megrendítő hangja zokog a «Halál előtti félelem» refrénjében a «Nem akarok meghalni» élet-sikolyban. A halál, a búcsúzás gondolata folyton ott áll a költő mögött, aki alig tud szabadulni tőle. Költészete a háború alatt átélt borzalmak mély és felismerő nyomokat véstek.

Mint műfordító elsőrangú. Lefordította az Odysszeiát. De nem kerülik el figyelmét a háború utáni kulturális kérdések sem, ezért a fiatalságot arra buzdítja, hogy teremtsen meg a lengyel stílust és ne alkalmazza alkotásaiban az idegenből hozott áramlatokat.

K. Ilakowiczówna már a világháború előtt tűnt fel saját úton járó költészetével. Korai árvasága rányomta bélyegét költészetére, melynek alaphangja a borongás, a szomorúság. Ez a bánat annál keserűbb és nyomasztóbb, minél inkább szenved és nem látja az Isten útmutatása nyomán a helyes kiutat. Úgy látja, hogy az csak mint a boldogok és az erősek Istene mutatkozik. Nyugtalanság, az élet nehézségei és viharai környezik érzelmekben gazdag, de ki nem elégített, forró vágyó lelkét. Ezért szerelme is, bár dallamosan lüktető és színesen pompázó, mégis bánatosan merengő, telve keresésekkel, csalódásokkal, félreértésekkel, kiábrándulással, azaz égő szerelemmel és gyűlölettel.

Egyéni fájdalma beleolvad népe, szűkebb litván hazája szenvedésébe «A rab hazából», de tud örülni a hazájába való visszatérés gondolatának is «A visszatérés estéje».

Költészete egocentrikus, ezért a társadalmi gondolatok nem játszanak nála fontos szerepet. Gazdag kedélyélete, hatalmas fantáziája, eredeti verstechnikája Illakowiczównát a mai költészet egyik legjobb művelőjévé avatják.

M. Pawlikowska költészetében az élet ritmusa, ereje, bujasága lüktet («Égi mandulák» — 1922. —, «Páris» — 1929.). Költeményei rendkívül zártak s kifejezésben egyéniek. Hangjuk sokszor irónikus és tréfás, sokszor durcás és pajzán, de nem ritkán a lélekből kilobbanó lángnyelv.

Eu. Malaczewski (1895—1922.) legionárius és költő. Hős lengyel, aki járta az orosz országutakat, hogy fegyvertársaival aztán a honi tengerhez érjen. Ennek az Anabasisnak az emléke ott van költeményeiben («Az azurkék ég alatt» 1922.), («Az elvakult emlékezetből», továbbá «Az archangelszki és murman sírhalmokra», valamint «Sok sírhalom hangja»).

Háborús költeményei «Poematy wojenne» a világ-háború komorságát, félelmetes komolyságát, döbbenetes valóságát festik páthosszal. A háborús élmények ki nem ölik lelkéből a finomabb, nemesebb érzéseket és ezért szeretettel nézi a szépet, érzi a báját és gyönyörködik benne önfeledten («A Tavaszról és a pacsirtákról»). A költőhöz a legközelebb azonban a lengyel szépségek állanak, «Lengyel fenyők», melyek a hazai föld és nép baját, örömét oly harmónikus közösségben hordozzák együtt. A költő, aki résztvett az újvilág megteremtésében, nem bízik Lengyelország jövőjében, azért Mickiewicz szellemében való tevékenységet követel. Istenhez való gyermeki hitet követel, hogy a nép «mint a Szűzanya lovagja» új dalba kezdhesen.

A keresztény hit mélysége, öntudata és nagysága buzog az «Azürkék ég alatt» című ciklusban. Egyik leg-szebb alkotásában a «Bánat zsoltára» című költeményében arra kéri az Istent, hogy szent nevét égesse be mélyen a szívekbe, hogy azokban az ima szent tüze égjen, hogy harangként kongjanak s egyetlen dalos zsoltárban zengjenek. Csodálatos hit áramlik az erővel zengő, zsoltáros hangulattal telített, remekül alkotott költeményben. A lengyel irodalom nagyot vesztett korai halála következtében nemcsak a költőnek eredeti stílusa, nagy kifejezőkészsége és formagazdasága miatt, hanem prózai íráskészsége miatt is. Háborús élményei prózában is jelentkeztek «Ló a dombon» cím alatt s méltó utódjává tették Sienkiewicznek.

Małaczewski költészete a nagy romantikus költészet láncolatához fűződik, teljesen ment az expresszionista és a futurista iránytól, honi talajban gyökeredzik s innen szökkent virágba.

A warszawai «skamandryták» iránya néhány ifjú költőben ellenzőre talál és kiváltja a tiltakozást. A tiltakozók a «Megújhódás», (1921 május hóban) köré csoportosulnak majd a «Czartak» (1922 február hóban) körül. Programjuk kettős: negatív és pozitív. Negatív, mert kizárják körükből mindazokat, akik költészetükben nem kapcsolódnak a lengyelség problémáihoz, életéhez, tragédiáihoz, és hirdetik, hogy a lengyel élethez keleti és nyugati eszközökkel hozzáférkőző művészet nem tapinthatja ki és nem érezheti ki a lengyel szív életritmusát a nemzetnek e sorsdöntő óráiban. Pozitív, mert az életnek a művészettel való egybeolvadását, összefolyását, az egész emberiségre való kiáradását hirdetik. A legújabb művészet nem a túlrafinált egyéniségből meríti erejét, hanem az emberek túlfeszített akaratából nő s keresi a megfelelő kifejezést a benne meglevő tárgyhoz, olyan tárgyhoz, mely mindenkihez szól és

izmosítani s gazdagítani akarja az emberek lelkét és a világot. A költő az emberek közé hatol, a tömegekbe, az életet alkotó lüktető mozgásba, ahol szeme számtalan dolognak az észrevételezésére irányul.

A futurizmus irányával szemben a «Czartak» még élesebb hangot üt meg. A nemzet örök perspektívájában való hittel, extázissal, emelkedettséggel, becsülettel és igazsággal Lengyelországnak új költészetre kell szert tennie. Ehhez az éltetőerőt a szabad, a béklyómentes szellem adja, mely megtalálja a kifejezési módokat, amelyek majd a nagy tettek által megemberesedett lengyel lélek kiáltását a maga teljességében visszaadják.

Ezekben a programokban tulajdonképpen két egymástól elütő kitétel látható: a «Zdrój»-é és a «Skamander»-é: az egyéniség hangsúlyozása és a népköltészethez való visszatérés. Más tekintetekben egyébként az új művészetek összes csoportjai megegyeznek.

A «Czartak» költői a Beszkidek költőinek szeretik magukat nevezni, mert az író-csoport nevét a Kis-Beszkidekben, a «Skawa» medrében álló kis áriánus kápolnától vette.

Főképviselőjük a «Zdrój» volt munkatársa. E. Zegadłowicz, aki néhány jó és termékeny író csoportosított maga köré. Zegadłowicz költői munkálkodása a világháború előtti évekbe nyúlik vissza, de izmos íróvá csak a háború után fejlődik. A «Czartak» költői közül ő a legkitartóbb. Egyéni nyelvezetében az irodalmi nyelv beszkidí tájszólással párosul. Ezen írja költeményeit és drámáit. Leszáll az egyszerű emberekhez, a Beszkidek lakóihoz, a szegény drótosokhoz, kőfejtőkhöz, vályogvetőkhöz, kályhásokhoz s gyönyörű balladákat ír róluk («Wower»), ahol még az «edények, bögrék, kancsók, fazekak» is megelevenednek, ahol a haldokló kályhást felkeresik a kályhái. Mozgalmasságot önt a tárgyakba és megelevenednek a tényleges és képzelt világ apróságai.

Ezeknek a gyermekiesnek látszó, naiv verseknek az igazi értelmet és ritmust a kifejezések zeneisége s hangzatos-sága adja meg. De ír a nép életéből merített tárgyú drámákat «Az olajlámpa», «A határkő» és balladákat. Minden alkotásában új utat keres a nagy és a lengyel irodalomhoz.

Köréje sorakoznak a «Hegyi köztársaság» tagjai : J. Brzostowska, E. Kozikowski, T. Szantrock és mások.

Eleinte közel áll hozzá J. N. Miller a költő és kritikus, aki az új művészi iránynak elsőként adja meg a meghatározását. Főcélját az «univerzalizmus»-ban látja, szemben a régi költői irány «individualisztikus» törekvéseivel. Ismertté hangos és bátor fejtegetései tették, melyeket Mickiewicz «Pan Tadeusz»-ának átértékelése érdekében fejtett ki.

A «tisztá alak» hívei a «formalisták» a költészetben a mondatok logikus értelmének a szétszakítására és a hangzatos-ság javára a kifejezések tartalmi értékének az elnémitására törekednek. Központjuk Kraków. Legkiválóbbak : T. Czyżewski, J. Hrynkowski és St. Młodzieniec.

A forrongó, új irányú művészi alakulásokban a háború utáni időkben a «Młoda Polska» költői közül néhányan : L. Staff, B. Leśmian, St. Maykowski és M. Wolska, stílusban az új művészet költői kifejezésmódjához közeledtek.

A líra mellett rendkívül gazdag termésű az elbeszélés irodalma, főként a «Młoda Polska» idejében keletkezett regényben. Az idősebb generációk legjobbjai : Żeromski, Reymont 1925-ben elhűnynak ugyan, a megmaradottak mellé azonban újak állanak. J. Weyssenhoff az erdei életről írt regényt «Puszcza» (őserdő) címen. Sieroszewski szereti az exotikumot. (Írt Benyovszki-ról, továbbá A lengyeleknek sorsáról Mongoliában vagy Tibetben Oroszország összeomlása után). W. Berent legjobb al-

kotása «Élő kövek» (1918) a középkori lovagi életről szól. Strug-tól való a gyönyörű és szomorú «Az ismeretlen katona sirja» és «Pokolenie Marka Świdry». Idetartoznak még Juljan Wołoszynowski («1863. év»), Jarosław Iwaszkiewicz («Feljön a hold»), M. Choromański («Fehér testvérek», «Féltékenység és orvostudomány») és sokan mások.

Az új írók élén Jul. Kaden-Bandrowski áll. Háborús élményeiből született művészi alkotása a «Łuk» 1919-ben. A mindennapi ember problémáit a «General Barcz»-ban bogozza. Gyermekkori emlékeit az «Anyám városa» örökíti meg. Szociális kérdéseket a «Lenora» és «Tadeusz» c. mesteri műve taglalja. Kitűnően ismeri az életet, amelyet éles szemmel figyel, rajzol és bírál. A «Fekete Szárnyak» című nagy ciklusában behatol a föld alá s bemutatja a bányászok életét. Amint Reymont Parasztjaiban a parasztok életét mutatja be, azonképen festi Kaden-Bandrowski a bányamunkások életét. A szén-nel van itt összenőve mindenki. A szerző elénk állítja e földalatti világnak harcát a tőke földfeletti világával.

Kivételes tehetségű az elbeszélő irodalomban Zofja Nałkowska-Rygier, aki első föllépése óta művei tárgyának sokszoros változása ellenére mind a mai napig megtartotta ugyanazt a magas színvonalat. Művei («Emil gróf», «Jellemek», «Hennert Teréz», «Nem jó szerelem» stb.) érdeklődésének legfőbb tárgya az erotika és annak titokzatos összefüggése az erkölcsi, társadalmi, és nemzetközi életfeltételek egészével.

Marja Dąbrowska Noce i dnia («Éjjelek és nappalok») című hatkötetes hatalmas munkája a hétköznapiság új eposzája. Alapvető célja, hogy az élet köznapiságát művészi színvonalra emelje. Ebben a technika rendkívüli erejéről tett tanúságot az elbeszélő hatáskereséstől való tartózkodásnak. Lemondott arról, hogy csillogtassa a leírt sorssal való lírai együttérzését. A lázas és

érzelmileg türelmetlen lengyel irodalomban ez szokatlan jelenség.

Nagytehetségű a rög- és a természethez ragaszkodó s a bolsevista forradalom borzalmas élményeit leíró Z. Kossak-Szczucka. Fantáziája a legkülönbözőbb tárgyak felé sodorja érdeklődését. «Beatum scelus», Kosztka Szent Szaniszló, «Nagyok és kicsinyek», «Isten örültjei», «Arany szabadság» gazdag sorozata nagy termékenységre, hatalmas tudásra vall, melyet pompás elbeszélő készsége és humora nagyszerűen kiegészít s teszi az írónőt a nagy történeti regényírók méltó utódjává.

Kívüle még kiválóbbat alkotott a történeti regény terén Stanisław Wyrzykowski «Moszkvai Nász»-ban, melyben Lengyelországnak az ál-Demeter akcióban való részvételét írja le, továbbá Jan Powalski, ki a «Tó partján» című művében a lengyel középkor kezdetéig nyúl vissza.

A Kelet rajzolója («A lángoló Kelet») és az újszerű regény fejlesztője Fer. Goetel. Legjobb regénye a «Karchat». Mint irodalmi kísérlet érdekes a «Napról-napra» c. elbeszélése. Erőtéljes és férfias irodalmi tevékenysége sokoldalú. Prózája közvetlen és egyszerű.

A novella művelői közül kiválnak: P. Choynowski, a leíró realizmus vezető egyénisége. Sok érzékkel bír a kompozíció és az arányosság iránt, kitűnő lengyel-séggel írt műveiben életerő lüktet, azonban nem mélyed a súlyos társadalmi folyamatokba és a bonyolult egyéni átélésekbe. Jan Wiktor a nagyvárosi helyek és az állati élet kitűnő megfigyelésével tűnt ki («Bodri», «Az örült város»). Legutóbbi s egyúttal legjobb munkája «Fűzfák a Szajna partján», melyben a franciaországi lengyel élet képét állítja az olvasó elé. Jerzy Ostrowski, tanügyi ember, világutazó és regényíró. Művei: «Lobogó az árbocon», «Zászló a háztetőn», «Az élet mellett» igen mag-

vasak és kifejezésteljesek. M. Rusinek a nagyvárosi utcagyerek sorsa alakulásának jó képét adja «Vihar az aszfalton» címmel. Idetartoznak még Wł. Rymkiewicz («A szerelem jogán»), Z. Kisielewski («Róza kisasszony», «Az amerikai leány», «Pál doktor»), Zdzisław Kleszczyński («Idegek») stb.

A háborús leírások terén Małaczewski említett munkáján kívül figyelemre méltók még Jerzy Kossowski («Zöld káder») és Kazimierz Wierzyński («Világ vége», «Halálos ítélet») munkái.

J. Parandowski («Az élet királya») és Leon Kruczkowski a tényleírásban nyújtottak figyelemreméltót, míg A. F. Ossendowski, Mieczysław Smolarski, T. Mostowicz, Jerzy Bandrowski és mások a népszerű regény terén alkottak közkedvelt munkákat.

Jer. Rytard futurista elbeszélő, keményszavú elbeszélése a «Mennybemenetel».

A warszawai irodalom mellett fejlődik a regionális irodalom is és nagy tehetségeket mutat fel, ilyenek Lwów-ban (Lemberg) H. Zbierzchowski, az ifjabbak közül a korán elhalt J. Zahradnik és Wł. Lewik, Kraków-ban elsősorban Al. Gałuszka és Poznań-ban a filozófáló St. Bakowski. Legkiválóbb köztük G. Morcinek, aki «Kivágott ösvény» című kétkötetes regényében a felső-sziléziai lengyel elem életét tükrözteti vissza. A cselekmény tárgya a csehekkel és németekkel való harc, melynek leírásában a szerző össze tudta kapcsolni a politikai harcot az egyéni élményekkel s ezáltal szép és értékes egészset alkotott. «A kövön termő kenyér» képei inkább társadalmi és szociális jellegűek. Ugyancsak a sziléziai életet ábrázolja Pola Gojawierzyńska «Hétköznapi»-ja.

A líra és az elbeszélés mellett a dráma eléggé szegényes. Hiányzik az újszerű forma és az új stílus. Tragédia terén kevés a tartalmas és értékes alkotás. Első helyen K. H. Rostworowskit kell említeni. Működését

két hatalmas munkával : «Judas z Kariothu» és «Kali-gula»-val kezdte. Háborús élményeiből és a szociális helyzetnek megfigyeléséből született a «Jószívűség». Nagysikerű műve a «Meglepetés». A dráma művelői közül kiemelhetők még a «Żółkiewski» és «Stefan Batory» írója K. Brończyk és A. Rybicki. Báthori korát és S. Zborowski személyét még Fer. Goetel és St. Szpo-tański elevenítette fel drámájában.

A vígjáték jól fejlődik. Elsősorban a régi gárda : Perzyński, Krzywoszewski és Kiedrzyński, műveli. Fel-tűntek azonban az újak is, mint Jer. Szaniawski és W. Grubiński. Bohózatot B. Winawer és A. Grzymala Siedlecki írnak.

A háború utáni időkben a színház válságba került, de ez már nemcsak lengyel tünet, hanem világtünet, így elhárítása s a színház új virágzása az alakuló új emberiség feladata.

A felvázolt irodalom teljes képéhez szükséges, hogy az essay-írók legjobbjai is felsorakozzanak a lengyel kulturális élet ismertetőjének St. Wasylewski, a jeles műfordítónak T. Żeleński, a nagyszerű humoristának Kor. Makuszyński és a jeles esztétikus és irodalomtör-ténetíró Kons. Wojciechowski-nek személyében.

A háború utáni lengyel irodalomnak forrongása, út-keresése a lírában és az epikában nagyszerű alkotásokat hozott létre, a drámában azonban még nem.

AZ IRODALOM.

28. §. Magyar nyelven összefoglaló lengyel irodalomtörténet eddig még nem jelent meg. Összefoglalásokat gyűjteményes kiadásokban: Az Osztrák-Magyar Monarchia; írásban és képb. XVI. kötet Galicia: Budapest, 1898. — *«Lengyel irodalom»* Tarnowszky Szaniszló gróftól. 565—648. lapok; — Egyetemes irodalomtörténet. IV. kötet. Szerkeszti: Heinrich Gusztáv. Budapest, 1911; — *Lengyelek*. Irta: Brückner Sándor. 487—548. lapok; — és lexikonokban: Révai Nagy Lexikona XII. kötet; — *Lengyel irodalom*. 640—642. lapok; — Irodalmi Lexikon. Szerkesztette: Benedek Marcell. Budapest, 1927. — *Lengyel irodalom*: Podhradszky tollából, 682—686. lapok; — Világirodalmi Lexikon. Szerkesztette: Dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1932. II. kötet; — *Lengyel irodalom*. Irta: T. J., 1106—1110. lapok — találni. A folyóiratokban és a napilapokban nagy ritkán megjelent kisebb, nagyobb cikkektől eltekintve, semmi kapcsolata sincs a lengyel irodalomtörténetnek a magyar közönséggel.

Lengyel nyelvű összefoglaló irodalomtörténetnek ma már sok kiváló művelője van és számos kitűnő munka íródott. Nevezetesebb alapvető munkák: Ł. Siemieński: *Portrety literackie*. 4 tomy. Poznań. 1863—1875. — K. Estreicher: *Bibliografija polska*. Kraków, 1880—1890. c. hatalmas alkotása. — P. Chmielowski: *Współcześni poeci polscy*. Petersburg. 1895. — A. Tarnowski: *Studja i szkice do literatury polskiej*. 6 tomy. Kraków. 1897.

P. Chmielowski: *Nasza Literatura Dramatyczna*, 2 tomy. Petersburg, 1898. — P. Chmielowski: *Historja Literatury polskiej*. 10 tomy. Warszawa, 1900. — P. Chmielowski: *Dramat polski doby najnowszej*. Lwów, 1902. — T. Grabowski: *Poezja polska po roku 1863*. Kraków, 1903. — Bron. Gubrynowicz: *Romans w Polsce za czasów Stanisława Augusta*. Lwów, 1904. — T. Sierzputowski: *Romantyzm polski*. Lwów, 1905. — A. Stodor: *Charakterystyki literackie pisarzy polskich*. 15 tomy. Złoczów, 1906. — St. Tarnowski: *Historja Literatury polskiej*. 6 tomy. Kraków, 1903—1907. — T. Jeske-Choiński: *Pozytywizm w nauce i literaturze*. Gebethner, 1908. — A. Potocki: *Polska literatura współczesna*. 2 tomy. Warszawa, Geb. 1911. — W. Feldmann: *Współczesna Literatura Polska*. Warszawa, 1919. — Brückner: *Historja literatury polskiej*. 2 tomy. Warszawa, 1922. — M. Szyjkowski: *Dzieje nowożytnej tragedji polskiej*. Kraków, 1923. Br. Chlebowski: *Literatura Polska 1795—1905*. wyd. Kridl Ossol. 1923. — St. Lam: *Polska literatura współczesna*. Charakterystyki i wypisy. Poznań, 1924. — A. Galiński: *Młoda Polska*. Łódź, 1928. — M. Szyjkowski: *Literatura Współczesna*. Poznań, 1930. — Konstanty Wojciechowski: *Dzieje Literatury Polskiej*. Lwów-Warszawa, 1930.

Az összefoglaló irodalomtörténeti munkák mellett rendkívül gazdag a lengyel irodalom az egyes korszakokra, írókra, eszméáramlatokra s főként a XIX. század nagy íróira vonatkozó monografiákban.

Idegen nyelveken kevés és ritka az összefoglaló ismeretetés. Legkimerítőbb és a legalaposabb a németben: Brückner: *Geschichte der Polnischen Literatur*. Leipzig, 1901, azután a *Polnische Literaturgeschichte* von dr. Alexander Brückner. Berlin und Leipzig, 1920. és a Julius Kleiner: *Die polnische Literatur*. Wildpark-Potsdam, 1929. című munka.

A lengyel irodalom kincsei nincsenek a magyarság előtt feltárva. Mickiewicz, Kraszewski, Sienkiewicz, Tetmayer, Żeromski, Zapolska, Reymont és stb. néhány munkájának a lefordítása még csak némi bepillantást sem enged ennek a hatalmas irodalomnak a tárházába, amelynek a világ egyik legismertebb alkotása a Quo vadis? mellett még számos nagy, eredeti és értékes alkotása van.

29. §. NÉVMUTATÓ.

	Oldal		Oldal
Albertrandy	31, 34, 38	Celtes	10
Anonymus Gallus	7	Chlebowski	82, 109
Asnyk A.	74	Chmielowski	82, 108, 109
		Chodzko	55
Baka ks. J.	26	Choiński	80, 103
Bąkowski	106	Choromański	106
Balzer	90	Choynowski	106
Bałucki	76, 81	Chrzanowski	90
Bandkie	38	Cieszkowski	64
Bandrowski	106		
Bartkiewicz	88, 106	Czacki	34, 38
Bartoszewicz	69	z Czarnkowa J.	7
Bederski	96	Czarnocki	43
Belcikowski	82	Czartoryski	35
Berent	87, 98, 105	Czartoryska	41, 69
Bernatowicz	41	Czermak	90
Bętkowski	38	Czubek	90
Bielowski	69	Czyżewski	105
Bielski	20		
Biernat	13	Daniłowski	88
Birkowski	24	Dantyszek	12
Bliziński	81	Dąbrowska	106
Bobryński	81	Deotyma-Luszczewska	69
Bogusławski	35, 90	Długosz J.	10
Bohomolec	31, 35	Dmochowski	36
Borowy	90	Dobrzycki	90
Brodziński	45	Družbacka	26
Brończyk	107	Dygasiński	80
Bruchnański	90		
z Brudzewa Wojc.	8	Eminowicz	96
Brückner	82, 108, 109	Estreicher	82, 108
Brzostowska	105		
Brzostowski	90	Faleński	74, 81

	Oldal		Oldal
Feldman	90, 109	Kaden-Bandrowski J.	106
Feliński	41	Kadłubek Wincenty	7
Finkel	90	Kalinka	70, 81
Fredro And.	24	Kallenbach	90
Fredro	62	Kallimachus	10
Fredro	81	Karpiński	34
Galiński	109	Kasprowicz	86
Galuszka	106	Kętrzyński	81
Gawalewicz	76, 81	Kiedrzyński	107
Gliński	75	Kisielewski	89, 108
z Głogowa J.	8	Klaczko	70
Goetel	106, 107	Kleiner	90
Gojawieryńska	108	Kleszczyński	108
Gomulicki	75	Klonowicz	18
Górnicki	18	Kniaźnin	34
Gostomski	82	Kochanowski	15, 23
Goszczyński	55, 76	Kochowski	23, 24
Grabowski	90, 109	Kolbuszewski	90
Grubiński	107	Kołątaj	36, 42
Gubrynowicz	90, 109	Konarski	26, 29
		Konopnicka	75
Hahn	90	Kopeczyński	38
Hartleb	90	Kopernik	8
Heidenstein	20	Korbut	90
Helcel	63	Korsak	55
Hertz	86	Korzeniowski	63
Hoffmanowa Klementina z		Korzon	81
Tańskich	69	Kossowski	108
Hrynkowski	105	z Koszyczek J.	14
Hube	69	Kozikowski	105
Hulewicz	96	Koźmian K.	40
		Koźmian St.	70, 82
Illakowiczówna	96, 101	Krasicki	32, 33, 35
Iwaszkiewicz	96, 100	Krasiński	59, 61
Irzykowski	88	Kraszewski	67, 70
		Krechowiecki	80
Jabłonowski	81	Kremer	63
Janicki	12	Kridl	90
Jankowski	96	Krzycki	12
Jundziłł	38	Krzywoszewski	107
Junosza	76	Kryżanowski	90
		Kubala	81
Kaczkowski	68	Kucharski	90

	Oldal		Oldal
Lam	76, 109	Niedzwiecki	80
Lechoń	96, 98	Niemcewicz	35, 38, 40
Lelewel	38, 64	Niemojewski	86
Lenartowicz	66	Norwid	62
Lemański	86	Nowicki	75
Leśmian	105	Nowaczyński	89
Leszczyński St. Au.	25, 26		
Lewicki	81	Odyniec	55
Lewik	106	Okoński	81
Libelt	64	Oleśnicki	10
Linde	38	Opaliński	24
Liske	81	Opeć	14
Lubomirski	24	Orkan = Smreczyński	88
Lubowski	81	Orzechowski	19
		Orzeszkowa	76
Łojko	34	Osiński	40
Łoziński	79	Ossoliński	38
		Ostroróg	10
Maciejowski	69	Ostrowska	86
Mączka	93	Ostrowski	107
Makuszyński	107	Otwinowski	26
Malczewski	55		
Małaczewski	102, 108	Pasek	24
Małecki	82	Pawiński	81
Mann Maurycy	70, 90	Pawlikowska	96, 102
Matuszewski	90	Pawlikowski	90
Maykowski	105	Perzyński	86, 107
Miciński	89	Piekosiński	81
Mickiewicz	43, 61, 96, 99, 102, 105	Pigoń	90
		Pilat	82
Miller	105	Piramowicz	30
Milkowski = Jeż	75	Poczobut	38
Miriam v. Przesmycki	84	Podhradsky	108
Młodożeniec	105	Pol	65
Modrzewski	19, 26	Potocki St.	36, 38
Morawski Fr.	40	Potocki Ant.	90, 109
Morawski K.	90	Potocki Wacł	23, 33
Morsztyn	23	Powalski	107
		Prus	76, 74
Nałkowska	88, 106	Przybylski	81
Naruszewicz	34	Przybyszewski	85, 86, 89
Narzymiski	81		
Nehring	82	Radziwill	24

	Oldal		Oldal
Rej	14	ze Stobnicy Jan.	8
Relidzyński	93	Stodor	109
Rembowski	81	Strug	88, 106
Reymont	87, 105	Stur	96
Rittner	89	Świtkowski	31
Rodziewiczówna	80	Sygietyński	80
Rolle	81	Syrokomla = Kondratowicz	66
Romanowski	67		
Rostworowski	107	Szajnocha	69
Rybicki	107	Szaniawski	38
Rydel	86	Szaniawski Jer.	107
Rymkiewicz	108	Szantrock	93, 105
Rytard	106	Szarzyński	18
Rzewuski H.	63, 70	Szczucka	107
Rzewuski Wac.	26	Szpotański	107
Rudawski	24	Szujski	81
Rusinek	108	Szykowski	109
		Szymański	80
z Sanoka Gr.	10	Szymonowicz	18, 23
Sarbiewski	23		
Sewer = Maciejowski	76	Tarnowski	81, 108, 109
Siedlecki	90, 107	Teslar	93
Siemieński	69, 108	Tetmajer	85
Sienkiewicz	76, 78, 103	T. J.	108
Sieroszewski	88, 105	Towiański	53, 58
Sierzputowski	109	Trembecki	33, 34
Sinko	90	Trentowski	64
Skarga	19	Tretiak	82
Stonimski	96, 98	Tuwim	96, 97, 99
Śtoński	93	Twardowski	24
Ślota	9		
Śłowacki	56, 61, 82, 98	Ujejski Kornel	66
Śmoleński	81	Ujejski J.	90
Smolka	90	Ulanowski	81
Śniadecki	38		
Sobeski	90	Wasylewski	107
Sowiński	74	Węgierski	34
Soltyk	38	Weyssenhoff	88, 105
Spasowicz	82	Weżyk	40
Staff	86, 105	Wierzyński	96, 99, 108
Starowolski	24	Wieniawski	76
Staszic	35, 38, 42	Wiktor	106
Stebelski	75	Winawer	107

	Oldal		Oldal
Windakiewicz	90	Zahradnik	106
Wiszniewski	63	Zakrzewski	81
Wittlin	96	Zaleski	55, 76
Witwicki	55	Zalewski	81
Wojciechowski Konst.	107, 109	Zapolska	80
Wojciechowski T.	81	Zawistowska	86
Wolska	86, 105	Zbierzchowski	106
Wołoszynowski	106	Zdziechowski	90
Woronicz	40	Zegadłowicz	90, 104
z Wrocławia M.	8	Zieliński	90
Wujek Jakób	19	Zimorowicz	23
Wybicki	37	Żeleński	107
Wyrzykowski	107	Żeromski	87, 105
Wyspiański	89	Żmichowska = Gabriele	69, 80
Zablocki	35	Żuławski	86

TARTALOM.

I. A legrégibb idők. (A XV. század végéig.) (3—10.)

1. §. A középkori előzmények (3—7). A kereszténység felvétele (4). A királyság megalapítása (4). A krakóvi egyetem (6).
2. §. A latin irodalom (7). Annalesek, Anonymus Gallus, W. Kadłubek, I. z. Czarnkowa (7). J. Długosz, énekek, a tudományos élet (7—8).
3. §. Lengyel nyelvű írott emlékek (8). Vallásos emlékek (8). Sárospataki biblia, legendák, halálköltészet, illemvers és fordítások (9).
4. §. A humanizmus első megnyilvánulásai (9). A renaissance és humanizmus, Olesnicki, Długosz, Kallimachus, Czeluski, Ostroróg, Grz. z. Sanoka, az egyetemi harc (10).

II. A fénykor. (A XVI. század elejétől annak végéig.) (11—20.)

5. §. A kor rajza (11). A nemesi hatalom megerősödése (11).
6. §. A humanizmus (12). Krzycki, Dantyszek, Janicki, a kultúrviszonyok (12).
7. §. A hitújítás (12). Az új hit terjedése (13). A könyvnyomtatás (13). Az első könyvek, az egyetem (13). A középkorok (14).
8. §. A költészet (14). Rej (14). Kochanowski (15). Szarzynski Klonowicz (18). A próza : Wujek, Skarga. A történelem (20). Az országos viszonyok (20).

III. A tizenhetedik század. (21—24.)

9. §. A kor rajza (21).
10. §. A szellemi élet (22). Szymonowicz, Zimorowicz, Kochanowski, Kochowski, Morsztyn, Potocki (23). Twardowski, a próza s a század jellemzése (24).

IV. A legnagyobb hanyatlás kora. 1697-től 1763-ig. (25—27.)

11. §. A kor rajza (26).
12. §. Az irodalom (26). Drużbacka, Baka, W. Rzewuski, Otwinowski, Leszczyński, Modrzewski, Konarski (26). A kultúrviszonyok (27).

- V. *A felvilágosodás kora. 1764-től 1795-ig. (28—36.)*
13. §. A kor rajza (28). Bohomolec, Albertrandi, Switkowski (31).
14. §. Az irodalom Stanisław August alatt (32). Krasicki (32). Trembecki (33). Węsierski, Naruszewicz, Karpiński, Kniaznin (34). A dráma : Zablocki, Bogusławski, Niemcewicz (35). A politikai irodalom : Staszic, Kołłataj (36). A kor jellemzése (36).
- VI. *A warszawai klasszicizmus. (1795-től 1822-ig.) (37—41.)*
15. §. A kor rajza (37). Wybicki (37). «A tudományok barátainak társasága.» A tudományok művelői. A warszawai hercegség (38). Az osztrák és a porosz uralom alatt álló részek élete (39).
16. §. Az irodalom (39). Az új cél (39). Woronicz, Niemcewicz, K. Koźmian, Fr. Morawski. A regény : Czartoryska, Bernatowicz. A dráma : Feliński. A kor jellemzése (41).
- VII. *A romanticizmus. 1822-től 1863-ig. (42—70.)*
17. §. A kor rajza (42). A romanticizmus. A népdalgyűjtés (43). Az emigráció irodalma (44).
18. §. A költészet (45). Brzodziński (45). Mickiewicz (46). A litvánok : Odyniec, Korsak, Chodźko, Witwicki. Az ukrainaik : Malczewski, (55). Zaleski, Goszczyński (56). Słowacki (56). Krasinski (59). Norwid. A. Fredro (62). Krzeniowski, H. Rzewuski (69). A tudományok : Helcel, Wiszniewski, Kremer, Libelt, Trentowski, Cieszkowski, Lelewel (64).
19. §. Az 1848-ik év után (64).
20. §. A költészet (65). Pol (65). Syrokomla, Lenartowicz. K. Ujejski (66). Romanowski, Kraszewski (67). Kaczkowski, Hoffmanowa, Deotyma, Żmichowska (69). A történelem : Maciejowski, Hube, Bielowski, K. Szajnochka. Az irodalom-történet : Bartoszewicz, Siemiński (69). Az újságírás : Mann. St. Kozmian, Klaczko, Kalinka (70).
- VIII. *A pozitivizmus kora. 1863-tól 1890-ig. (71—82.)*
21. §. A kor rajza (71). A politikai helyzet (71). Az új jelszavak (72). Az osztrák uralom alatt álló lengyelség megerősödése (73). A poseni rész (72).
22. §. A költészet (74). Sowiński, Faleński, Asnyk (74). Gomulicki, Gliński, Nowicki, Stebelski, Konopnicka (75). A regény : Milkowski (75). Lam, Bałucki, Wieniawski, Junosza, Gawalewicz, Sewer, Orzeszkowa (76). Prus (77). Sienkiewicz (78). Łoziński (79). Krechowiecki, Chociński, Dyganski, Szymanski, Rodziewiczówna, Sygietyński, Niedzwiecki, Zapolska (80).

A dráma: Swietochowski, Okoński (81). Blizinski, Narzyski, Lubowski, Zalewski, Szujski, Faleński, A. J. Fredro, Bałucki, Gawalewicz, Przybylski (81). A történelem és az irodalom művelői (82). A sajtó (82).

IX. Az *«Ifjú Lengyelország»*. (83—91.)

23. §. A korszellelem (83). A dekadensek (84).
 24. §. A költészet (85). Przybyszewski, Tetmayer, Żulawski, Kasprzowicz, Rydel, Staff, Perzyński, Niemojewski, Wolska, Zawistowska, Ostrowska, Lemański, Hertz (86). A regény: Przybyszewski, Zeromski, Reymont (87). Berent, Weyssenhoff, Danilowski, Strug, Bartkiewicz, Irzykowski, Sieroszewski, Orkan, Nałkowska (88). A dráma: Wyspiański, Przybyszewski, Nowaczyński, Kisielewski, Rittner (89). Miciński. A történelem, az irodalomtörténet, a kritika művelői. Az esztétika: Sobeski. A világháború előtti helyzet (90).

X. A világháború utáni lengyel irodalom.

Expresszionizmus és futurizmus. (92—107).

25. §. A kor rajza (92). A nemzeti feltámadás (92).
 26. §. A korszellelem (93). A harcidal: Mączka, Słomski, Relidziński, Teslar, Szantoch, Az új szellem, a kubizmus (94). Expresszionizmus (95). A futurizmus (95).
 27. §. Az új költészet (96). Eminowicz, Bederski, Jankowski (96). A *«Zdrój»*: Hulewicz, Żegadłowicz, Wittlin, Bederski, Stur. A *«Skamander»*: Tuwim (97). Lecho (98). Słonimski (98). Wierzyński (99). Iwaszkiewicz (100). Wittlin (101). Hlakowiczówna (101). Pawlikowska, Małaczewski (102). A *«Czartak»* (104). Żegadłowicz (104). Brzostowska, Koziński, Szantoch (105). Miller. A formalisták, A régiek. A regény: Weyssenhoff, Sieroszewski, Berent (105). Strug, Nałkowska. Az újak: Bandrowski, Szczucka, Goetel, Chojnowski, Bartkiewicz, Szpyrkówna, Wiktor, Wołoszynowski, Kossowski, Rytard. A vidéken: Zbierzchowski, Zahradnik, Lewik, Gałuszka, Bąkowski (106). A dráma: Rostworowski, Brończyk, Goetel, Szpotkański. A vígjáték: Perzyński, Krzywoszewski, Kiedrzyński, Szaniawski, Czubicki, Winawer, Siedlecki, Essayírók (107).
 28. §. Az irodalom (108).
 29. §. Névmutató (111).

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katolikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István Könyveknek.

A Szent István Könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István Könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István Könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek:

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismeretése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5.60
5—6. Balangi György dr.: A szerzetesség története	5.60
7—8. Alszeghy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma...	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2.80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2.80
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkének számára	2.80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok	—
13. Trikal József dr.: Természetbölcselet	2.80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet	2.80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2.80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2.80
17. Lepold Antal dr.: Szalézi Szent Ferenc válogatott levelei	2.80
18. Áldásy Antal dr.: A kereszteshadjáratok története...	—

	Pengő
19. <i>Marosi Arnold dr.</i> : Átöröklés és nemzetvédelem ...	2.80
20. <i>Zoltány Irén dr.</i> : Erotika és irodalom	2.80
21. <i>Horváth Sándor dr.</i> : Aquinói szent Tamás világnézete	2.80
22. <i>Balogh Albin dr.</i> : Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23. <i>Marczell Mihály dr.</i> : A katolikus nevelés szelleme ...	2.80
24—25. <i>Molz Atanáz dr.</i> : A német irodalom története... ..	5.60
26. <i>Babura László dr.</i> : Szent Ambrus élete	2.80
27. <i>Márki Sándor dr.</i> : II. Rákóczi Ferenc élete	—
28. <i>Kiss Albin dr.</i> : A magyar társadalomtan története	2.80
29. <i>Szabó Zoltán dr.</i> : A növények életmódja	2.80
30. <i>Weszelszky Gyula dr.</i> : A rádium és az atomelmélet...	2.80
31. <i>Balanyi György</i> : Assisi Szent Ferenc élete	2.80
32. <i>Dávid Antal</i> : Bábel és Assúr. I. Történet	3.40
33. <i>Fejér Adorján</i> : Római régiségek... ..	4.50
34. <i>Balogh József</i> : Szent Ágoston, a levélíró	3.40
35. <i>Babura László dr.</i> : Szent Jeromos élete	3.40
36. <i>Karácsonyi János dr.</i> : Szent László király élete... ..	3.40
37. <i>Miskolczy István dr.</i> : A középkori kereskedelem története	4.50
38. <i>Szémán István dr.</i> : Az újabb orosz irodalom	4.50
39. <i>Bán Aladár</i> : A finn nemzeti irodalom története ...	3.40
40. <i>Trikál József dr.</i> : A gondolkodás művészete	4.50
41. <i>Kühár Flóris dr.</i> : Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42. <i>Babura László dr.</i> : Nagy Szent Gergely élete	4.—
43—44. <i>Kühár Flóris dr.</i> : A keresztény bölcsélet története	8.—
45. <i>Weszely Ödön dr.</i> : Korszerű nevelési problémák... ..	5.60
46. <i>Somogyi Antal dr.</i> : Vallás és modern művészet ...	3.—
47. <i>Divald Kornél</i> : Magyar művészettörténet	5.60
48—49. <i>Birkás Géza dr.</i> : A francia irodalom története ...	8.—
50. <i>Wodetzky József dr.</i> : A világegyetem szerkezete... ..	3.50
51. <i>Záborszky István dr.</i> : Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53. <i>G. Kurth-Michel K.</i> : A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55. <i>Dávid Antal</i> : Bábel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56. <i>Horváth Jenő dr.</i> : A modern Amerika története... ..	3.30
57. <i>Balogh Albin dr.</i> : Ország és nyelv	4.70
58. <i>Meszlényi Antal dr.</i> : A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60. <i>Radó Polikárp dr.</i> : A kereszténység szent könyvei. I. Összövetség	8.30
61. <i>Kecskés Pál dr.</i> : A házasság etikája	4.—
62. <i>Huszár Elemér</i> : A katolikus házasságjog rendszere ...	3.—
63. <i>Petró József dr.</i> : Az ősegyház életc	5.—
64—65. <i>Radó Polikárp dr.</i> : A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66—67. <i>Trikál József dr.</i> : A jelenségekből a valóságba ...	7.—

	Pengő
68. <i>Erdey Ferenc dr.</i> : Kant valláserkölcsei világnézete ...	4.—
69—71. <i>Hartmann Grisar</i> : Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)... ..	12.—
72. <i>Tóth Ágoston</i> : Bevezetés a meteorológiába ...	5.80
73—74. <i>Bánhegyi Jób dr.</i> : A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76. <i>Divald Kornél</i> : A magyar iparművészet története ...	7.50
77. <i>Balanfi György</i> : A római kérdés... ..	6.40
78—79. <i>Bánhegyi Jób dr.</i> : A magyar irodalom története. II.	7.—
80. <i>Pitroff Pál dr.</i> : Bevezetés az esztétikába... ..	3.—
81. <i>Kühár Flóris dr.</i> : A vallásbölcselet főkérdései	5.—
82—84. <i>Kőrösi Albin</i> : A spanyol irodalom története	11.—
85. <i>'Sigmund Elek dr.</i> : A mezőgazdasági növények termelési tényezői	4.—
86—87. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Európa földje és népei	8.—
88. <i>Kiss Albin dr.</i> : Szent Ágoston «De Civitate Dei» című művének méltatása	4.—
89. <i>Trikál József dr.</i> : A lélek rejtett élete	4.—
90—91. <i>Petró József dr.</i> : A szentmise története	5.50
92. <i>Meszlényi Antal dr.</i> : A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93. <i>Mihelics Vid dr.</i> : Az új szociális állam	4.—
94. <i>Éhik Gyula dr.</i> : Prémek és prémes állatok	3.—
95—97. <i>Magdiics Gáspár</i> : A természettudomány útjai Istenhez	10.—
98. <i>Melichár Kálmán dr.</i> : A zsinatok	3.80
99. <i>Szalay Jeromos</i> : Szent Benedek élete és műve	5.—
100—101. <i>Schütz Antal dr.</i> : Krisztus. Tíz előadás	6.—
102. <i>Balogh Albin dr.</i> : Pannonia őskereszténysége	4.—
103. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása... ..	5.50
104. <i>Auguste Diés—Michel Károly</i> : Plató	3.—
105. <i>P. Takács Ince</i> : Nerótól Dioklécianig... ..	5.—
106. <i>Stuhlmann Patrik dr.</i> : Az ifjúkor lélektana... ..	4.—
107. <i>Pitroff Pál dr.</i> : A szépirodalom esztetikája	3.—
108. <i>K. Török Mihály Miklós</i> : A magyar egyházpolitikai harc története	2.50
109. <i>Schütz Antal dr.</i> : A házasság. Tíz előadás	3.—
110. <i>Gálos László dr.</i> : A Szentlélekisten	4.—
111. <i>Lippay Lajos dr.</i> : A keleti egyházak	4.—
112. <i>Zoltán Veremund dr.</i> : Szent Anzelm... ..	3.—
113. <i>Lendvai István</i> : Róma tornyai alatt. Mozaikok az örök városból	3.60
114. <i>Polzovics Iván dr.</i> : A lateráni szerződés. A Szentszék nemzetközi jogi helyzete	3.80
115. <i>Nagysolymosi József</i> : A lengyel irodalom	2.60
116. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Négy világrész földje és népei ...	4.80
117. <i>Szalay Jeromos</i> : A katolikus gondolat útja az újkori Franciaországban	4.20

LATIN-MAGYAR MISSZÁLE

a Római Miskönyv szerint. Fordította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta dr. SZUNYOGH XAV. FERENC O. S. B. 1488 lap.

Bolti ára

Vászonkötés, vörösmetszéssel	---	---	---	---	P 8.40
Vászonkötés, aranymetszéssel	---	---	---	---	« 9.40
Bőrkötés, vörösmetszéssel	---	---	---	---	« 16.—
Bőrkötés, aranymetszéssel	---	---	---	---	« 18.—

SZENTEK ÉLETE

4 kötetben. Szerkesztette dr. SCHÜTZ ANTAL
BALANYI GYÖRGY, SEBES FERENC, SZAMEK
JÓZSEF és TOMEK VINCE közreműködésével.

A kb. 1400 lapra terjedő, négykötetes munka **bolti ára**
a következő:

Szép papíron, füzve, kötetenkint P 3—, együtt	...	P 12.—
Félvászonkötésben, kötetenkint P 4.—, együtt	...	« 16.—
Lilaszínű, egészvászonkötésben, aranynyomással, kö- tetenkint P 4.50, együtt		« 18.—
Kiváló finom, vastag papíron, barna, selyemfényű vászonkötésben, dús aranynyomással, köteten- kint P 6 —, együtt		« 24.—
Barna, luxusbőrkötésben, dús aranynyomással, köte- tenkint P 8.50, együtt		« 34.—

Kaphatók a Szent István-Társulat könyvkiadóhivatalában
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.